

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**ENFORMASYON TOPLUMUNDAN GÖZETİM
TOPLUMUNA EV' İN KAMUSAL'A DÖNÜŞÜMÜ**

Murat ÜÇER

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Tahir PEKASİL

MARDİN 2014

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**ENFORMASYON TOPLUMUNDAN GÖZETİM
TOPLUMUNA EV' İN KAMUSAL'A DÖNÜŞÜMÜ**

Murat ÜÇER

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Tahir PEKASİL

MARDİN 2014

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
I.GİRİŞ	1
1.1.Çalışmanın Amacı.....	11
1.1.2.Çalışmanın Kapsamı.....	12
1.1.3.Çalışmanın Yöntem ve Tekniği.....	13
II. GÖZETİM KAVRAMININ TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	17
2.1.Bir Toplumsal Denetim Aracı Olarak ‘Görme’Metaforu.....	18
2.1.2.Toplumsal Denetim ve Gözetim Kavramları.....	22
2.2. Tarihsel ve Toplumsal Çerçeve de Gözetim Pratikleri.....	25
2.2.1.Modern Öncesi Dönem de Gözetim Pratikleri.....	26
2.2.2.Foucault’da Kapatılma Olgusu ve Panoptikon.....	27
2.2.3.Modern Dönem de Gözetim Pratikleri.....	31
2.2.4.Geç Modern Dönem de Akışkan Gözetim.....	36
2.3. Karşı Ütop yalar Çerçevesinde Gözetim.....	39
III. ENFORMASYON TOPLUMUNUN DİĞER YÜZÜ GÖZETİM TOPLUMU VE DÖNÜŞEN KAMUSALLIK	44
3.1.Enformasyon Toplumu Kavramı.....	44
3.1.1.Enformasyon ve Bilgi Kavramları.....	46
3.1.2.Enformasyon Toplumunda İletişim Ortamlarının Dönüşümü.....	49
3.2. Enformasyon Toplumunda Gözetimin Yükselişi ve Yayılma Süreci.....	51
3.2.1.Enformasyon Toplumu nun Diğer Yüzü: Gözetim Toplumu.....	51
3.2.1.1.Yeni Ekonomi ve Küreselleşen Gözetim.....	56
3.2.2.İktidarların Bilimsel ve Teknolojik Etkinliklerle İç İçe Geçiş Süreci.....	59
3.2.3. Toplumsal Denetim Bağlamında Foucault’da Bilgi ve İktidar Kavramları.....	61
3.2.3.1.Foucault’da Yeni Yönetim Paradigması: Panoptikon.....	66
3.3. Panoptikon’dan Süper Panoptikon’a Dönüşen Kamusal Alan	68
3.3.1.Antik Yunanda Kamusal/Özel Alan Kavramları.....	68

3.3.1.2.Modern Dönemde Kamusal ve Özel Alan.....	71
3.3.1.3.Türkiye’de Kamusal ve Özel Alan.....	78
3.4. Özel Alan Çerçevesinde Ev’in Tanımı ve Sınırları.....	82
3.5.Siber Alan’da Ev’in Şeffaflaşması ve Dönüşen Kamusalılık.....	91
3.5.1.Bilgisayar ve İnternet’in Siber Alanı.....	91
3.5.1.2.Siber Alanda Özel Alan ve Kamusalın Birbirine Karışması.....	100
3.5.2.Gözetim Çerçevesinde Kamusal Alan’a Yeni Yaklaşımlar.....	101
3.6.Siber Alan Çağında Mahremiyet Sorunsalı ve Gözetime Yeni Yaklaşımlar.....	109
3.6.1.Mahremiyet Kavramı.....	109
3.6.1.2.Mahremiyet Hakkı ve Hukuksal Çerçevesi.....	112
3.7. Gözetime Karşı Direniş ve Sivil Toplum Hareketleri.....	116
3.7.1.Gözetim’e Etik Bakış.....	119
3.8. Gözetime Yeni Yaklaşımlar.....	124
IV. EV’İN KAMUSAL’A DÖNÜŞÜMÜNDE ENFORMATİK GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ.....	136
4.1. Enformatik Gözetim Kavramı.....	139
4.1.2. Enformatik Gözetim’in Temel Dinamikleri; Bilgisayar ve İnternet.....	140
4.1.2.1.Dünyada ve Türkiye’de Bilgisayar, İnternet ve Cep Telefonu Oranları.....	142
4.2. Enformatik Gözetim Türleri.....	145
4.2.1.Kişisel Veri Gözetim Araç ve Programları.....	145
4.2.1.1.Kişisel Veri/Özel Hayat Konusunda Yasal Düzenlemeler.....	152
4.2.2.İşitsel Gözetim Araç ve Programları.....	154
4.2.3.Görsel Gözetim Araç ve Programlar.....	159
4.2.3.1.Promis.....	161
4.2.3.2.Echelon.....	163
4.2.3.3.Carnivore.....	165
4.2.3.4.Truva Atı: İktidarın Ev’e Arka Kapıdan Girişi.....	166
4.2.4.Biyolojik Gözetim.....	167
4.2.4.1.İktidarın Ev’i Hapsetmesinde: e-Kelepçe ve Ev Hapsi.....	172
4.3.e-Devlet Uygulamaları ve Dijitalleşen Vatandaş.....	177
4.4.Ev’in Mağazalaşması ve Tüketici Gözetimi.....	181
V. SONUÇ.....	186
KAYNAKÇA.....	196
ÖZGEÇMİŞ.....	208

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ENFORMASYON TOPLUMUNDAN GÖZETİM TOPLUMUNA EV'İN KAMUSAL'A DÖNÜŞÜMÜ

Murat ÜÇER

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

2014:208 Sayfa

Bu çalışmada toplumsal yapıyı ve iletişim ortamlarını dönüşüme uğratan enformasyon teknolojilerinin gözetim olgusu ve özel alan/ev üzerindeki etkileri kamusal çerçevede ele alınmıştır. Günümüz toplumlarında bilginin iktidarlar için bir güç unsuru olması, enformasyon teknolojilerinin gözetim imkânlarını güçlendirmesi, yeni ekonomi içinde kişilerin tüketici yönleriyle yaygınlaşan gözetime tüm toplumsal alanlarda maruz kalmaları irdelenmiştir.

Enformasyon teknolojileri ve bu teknolojilerin gözetime konu olmalarıyla özel alan/ev'in kamusal bir nitelik kazanması iki yönlü bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Kamusal, ev'e yerleşen enformasyon teknolojileri ve bu araçların gözetime konu olması anlamında özel alan/ev'i içine alırken; diğer yönden internet ve sosyal medya başta olmak üzere özel yaşam, genel anlamda mahremiyete ait meseleler enformasyon teknolojileri ile kamusal alana taşınmaktadır. " Özel alan/evin" kamusal dönüşümü bu iki yönlü sürecin sonucunda gerçekleşirken bu iki alan arasındaki sınır belirsizleşmektedir.

Başta devlet iktidarı olmak üzere eve yerleşen enformasyon teknolojileri ile bu teknolojiler üzerinden uygulanan gözetim pratikleri temel hak ve özgürlükler bağlamında toplumsal bir sorun olarak belirirken mahremiyet ihlalleri ev'in kamusal'a katılımı çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enformasyon Teknolojileri, Gözetim, Kamusal, Ev, Mahremiyet

ABSTRACT

Master Thesis

THE TRANSFORMATION OF THE HOUSE TO PUBLICITY, FROM THE INFORMATION SOCIETY TO THE SURVEILLANCE SOCIETY

Murat ÜÇER

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of Educational Science

2014:208 Pages

In this thesis; we research the surveillance of the information technologies, which transforms social structure and communication environment, and the technologies' effects on private space/ house as part of publicity. That information is power for today's societies, it strengthens the surveillance facilities of information technologies and people become exposed to the surveillance in all public spaces, are scrutinized.

Information technologies becomes the subject of the surveillance and thus private space/ house possesses a characteristics of publicity. The information technologies settle in the house and they involve private space/ house, so these tools become the subject of the surveillance. On the other hand; private life is carried to the public space via information technologies, namely the internet and social media.

Private Space/ House transforms to publicity at the end of this bidirectional process and the border between these two spaces becomes uncertain.

Information technologies such as state power settles in the house and the surveillance practices on these technologies emerge as a social problem in terms of fundamental rights and freedoms; besides, the violation of the privacy is evaluated as the house's attending to the 'publicity'.

Keywords: Information Technologies, Surveillance, Publicity, House, Privacy

ÖNSÖZ

Bu tezin oluşum sürecinde sonsuz sabrı ve sağduyulu desteğini benden esirgemeyen, akademik deneyimlerini, bilimsel bilgi ve becerilerini hep yanımda hissettiğim tez danışmanım; Sayın Yrd. Doç. Dr. Tahir PEKASİL hocama teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın oluşum ve kabul sürecinde farklı bakış açılarıyla araştırmanın şekillenmesinde görüş ve önerileriyle eşsiz katkıları olan bölüm başkanımız sayın Prof. Dr. Dilek CİNDÖĞLU, Doç. Dr. Zülküf KARA ve Yrd. Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK hocalarıma çok teşekkür ederim.

Master eğitimine başlamamda beni cesaretlendiren ve akademik çalışma sürecinde desteğini esirgemeyen sevgili eşim Ruken Sayın ÜÇER' e; babasına saf ve sonsuz sevgisiyle destek olan oğlum Lawin ÜÇER' e ödenemez bir minnetle birlikte şükranlarımı sunarım.

“*Mala mirov, gora wî ye*” içinde bir ironi barındıran “*İnsanın evi mezarıdır.*” Sözüyle belki de bu tezin konusunu önceden seçmeme neden olan, hayatımda her daim bana güç ve huzur veren sevgili annem Şengül ÜÇER' e ve doğru dürüst düşünmeyi öğrendiğim babam Yasin ÜÇER' e sabırla sundukları sonsuz sevgilerine karşılık saygılarımı sunarım. Son olarak, naif ve hermeneutik bakışıyla farklı derinlikler taşıyan, tezin nihayete ermesinde beni motive eden değerli meslektaşım ve dostum İsmail KORKMAZ' a teşekkürü bir borç bilirim.

Murat ÜÇER

MARDİN, 2014

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Avrupa Parlamentosu
BKM	: Bankalar Arası Kart Merkezi
CIA	: Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
CMK	: Türkiye Ceza Mahkemesi Kanunu
EMF	: Elektro Manyetik Alan
FBI	: Amerika Federal Araştırma Bürosu
TİB	: Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı
ITU	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
NASA	: Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (National Aeronautics and Space Administration)
NSA	: Amerika Ulusal Güvenlik Dairesi (National Security Agency)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NFC	: Yakın Alan İletişimi (Near Field Communication)
MERNİS	: Merkezî Nüfus İdare Sistemi
MOBESE	: Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilâtı
RFID	: Radyo Frekansı Tanımlama (Radio-Frequency Identification)

GİRİŞ

Günümüz toplumlarında hızla gelişen enformasyon teknolojileriyle birlikte, gündelik yaşam deneyimleri dönüşüme uğramakta ve *enformasyon toplumu* diye adlandırılan mevcut toplum yapısının giderek *gözetim toplumuna* dönüştüğü görüşleri ağırlık kazanmaktadır. Enformasyon teknolojilerinin hızlı gelişimi ve yaygın kullanımı neticesinde internet ve soysal medya etkileşimleri başta olmak üzere kimi uygulamalar sonucunda özel yaşam alanı/ev kamusal nitelikler kazanmaktadır. Aynı zamanda bu uygulamalar internetin siber alanında elektronik izler bırakmaktadır. İnternetin doğası gereği siber ağlar içinde yapılan bütün uygulamalar iktidarlarca takip edilebilmekte, depolanabilmekte ve izlenebilmektedir.

Günümüz toplumlarında gözetim teknolojilerinin hızlı gelişimi ardından çeşitli gerekçelerle iktidarlarca daha önce tanık olunmamış ölçülerde gözetimin *etkili kullanımına* ve *yaygınlaşmasına* tanık olunmaktadır. Bu yaygınlaşan gözetim pratikleriyle özel/ kamusal alan sınırları belirsizleşerek başta devlet otoritesi olmak üzere iktidarların eve kadar sızdığı ve başta mahremiyet ihlalleri olmak üzere temel insan hak ve özgürlükleri bağlamında bir tehdit olarak belirlemektedir.

Lyon'a göre gözetim kavramının temel iki yüzü vardır. Gözetim, bir açıdan koruma ve güvenlik sağlarken aynı işlem denetim ve kontrol de içermektedir. Gözetlemenin bu iki yüzü, günlük e-posta işlemlerinde görülebilir. Birçok şeyi olanaklı kılan ve yeni özgürlüklere bir araç olarak sunulan bir iletişim olanağıyken bir başka bakışla kâğıt mektuplara nazaran mesajların ele geçirilmesi çok daha kolay olmaktadır. Günümüz toplumlarında gözetim o kadar hızla yayılmaktadır ki güvenliğin ihlalleri ve kişisel bilgilerin kamu alanına yayılması söz konusudur. Küresel bir dünyada bilgi toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumlarının doğasından gelen bir özelliği de gözetlenen toplum olmalarıdır.¹

Amerika tarafından küresel düzeyde uygulamaya konulan Tam Gözetim Programı, Promis, Echelon ve benzeri sürüklenme ağları, uydularla gerçekleştirilen

¹David Lyon, *Gözetlenen Toplum, Günlük Hayatı Kontrol Etmek*, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yay. İstanbul 2006, s.14-17.

gözetim faaliyetleri; küresel şirketlerin ve pazarlamacıların tüketici profilleri çıkarmaya yönelik istihbarat çalışmaları düşünüldüğünde; yeni toplumun enformasyon toplumu olarak mı veya gözetim toplumu olarak mı adlandırılacağı hükümetlerin gözetim teknolojilerini uygulamalarına göre değişecektir. Değişmeyen tek şey, mahremiyet ihlalleri ve özel yaşama yönelik ihlallere yol açan enformasyon teknolojilerinin varlığı ve gözetim faaliyetleri olacaktır.²

Gözetim, insanlık tarihi kadar eski bir kavram olmakla birlikte günümüz toplumların da temel bir nitelik kazanmıştır. Çünkü günümüz toplumları postmodern, küresel veya enformasyon toplumu gibi kavramlarla tanımlanırken, günümüz toplumsal değişimlerine ışık tutmak için ortaya konan, gözetlenen toplum kavramı, bu değişimleri ve onlara etki eden önemli toplumsal süreçlere işaret etmektedir.³ Gözetimin başlangıç tarihi, yazının bulunuşuna kadar geri götürülebilir. Bu dönemde yazı, hem devletin kayıtları için gerekli bilgileri hem de bireylerin özel alanlarıyla ilgili malûmatları toplamak amaçlıdır. Bu dönem için gözetim, mevcut iktidarı güçlendirme ve nüfusu kontrol etme gibi amaçlar taşımaktadır.⁴ Ancak yazıdan matbaaya geçişle birlikte devlet gözetimi, özellikle kurumlar üzerinde baskı unsuru oluşturacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte siyasi bir gözetim önem kazanırken sistematikleşir.⁵

Foucault'ya göre gözetim pratiklerinin ilk sistematikleşmiş biçimi olarak *''Büyük Kapatılma''* 1656 yılında Paris'e Genel Hastane adı ile açılan ve kısa bir sürede toplumun azımsanmayacak geniş bir kesiminin toplum için tehdit olarak görülüp belirli kurumlara kapatıldığı bir toplumsal denetim uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Foucault'ya göre; *''bu gözetim sistemi Avrupa'da 17.yüzyıl ortasından 18.yüzyıl sonuna ve 19. yüzyıl başına kadar hüküm sürer.''*⁶

² Uğur Dolgun, *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu – Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Ötüken Neşriyat A.Ş.Yay. İstanbul 2008, s.212

³ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, s.17.

⁴ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev.Cumhur Atay, Kalkedon Yay. İstanbul 2008, s.66.

⁵ Gary T. Marx, *''Surveillance and Society''*,<http://web.mit.edu/gtmarx/www/surandsoc.html>

⁶ Michel Foucault, *İktidarın gözü-seçme yazılar(4)*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay. İstanbul 2007, s.231.

Foucault'ya göre; başta suçlular, akıl hastaları için düşünülen bu model, zamanla kapsamı genişletilerek toplumun anormal söylemiyle ötekileştirdiği nüfusun azımsanmayacak bir kısmını gözaltında tutmak için de uygulanmaya başlanmıştır. Burada söz konusu olan, suçluları cezalandırmak ya da delileri tedavi etmek değildi. “*Toplumsal iktidar alanlarının temelinden sarsıldığı ekonomik krizlerde ve ardından ekonomik işlevin yeniden teminine yönelik olarak toplumsal denetim mekanizmasının yeniden düzenlenmesiydi.*”⁷

Foucault, gözetimi bilgi ve iktidar ilişkisi bağlamında ele alarak bilginin bir güç unsuru olarak iktidarlara toplumsal denetim ve kontrol süreci ile ilişkilendirerek kavramsallaştırır. Modern öncesi dönemde uygulanan fiziksel cezalar, yerini bir dizi disipline edici stratejilere bırakır. Bu yönetim anlayışındaki değişim iki temel toplumsal olgu ile ilişkilendirilir. Bunlardan ilkinin “Büyük Kapatılma” oluştururken ikincisini J.Bentham'ın bir hapisane tasarımı olan “Panoptikon” oluşturur. Foucault, Bentham'ın Panoptikon tasarımını modern toplumun disiplin anlayışının bir yansıması olarak inceler. Foucault'nun gözetim kuramını en iyi ifade eden ve özetleyen unsur kuşkusuz Panoptikon'dur.

Foucault'ya göre; panoptik disipline dek gördüğümüz tamamen cezalandırmaya dayalı bir toplum türü bir iktidar biçimi söz konusudur. Panoptik sistemle birlikte baskıcı yönetime ait cezalandırma yerini bir tür inceleme yani gözetlemeye bırakır. Baskı araçlarıyla cezalandırmayı amaçlayan toplum yapısı, bir kimseyi aralıksız olarak ve sürekli gözetleyen panoptik bir topluma dönüşür. İktidar belirlenen normlara uyulup uyulmadığını kontrol etmekten çıkmış, bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığının bilgisi önem kazanmıştır. Bu bilgi ise sürekli gözetim ile olanaklıdır. Bu sürekli gözetimin sağladığı bilgi iktidarın temelini oluşturur.⁸

Gözetim olgusu tarihsel süreç içinde, iktidar ve gözetim ilişkileri bağlamında üç aşamada gruplanabilir. İlk modern dönem öncesi toplumlarda *pastoral gözetim* söz konusuken burada kamu hizmetleri bağlamında devlet yapısını

⁷ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay. Ankara 2006, s.289-295.

⁸ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin. Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.224-225.

desteklemek amacıyla yapılan bir gözetim söz konusudur. İkinci olarak ulus devletlerle ortaya çıkan *teknik gözetim*dir. Bu sistematize olmuş gözetim kamusal alanda bürokrasi, üretim alanının da ise bilimsel yönetim ve rasyonel idare sistemler üzerinden oluşurken kurumsallaşır. Günümüzde ise “*enformatik gözetim*” söz konudur. Burada enformasyon teknolojilerinin ilerlemesi, egemen sınıflara ve iktidarlara meşru enformasyon sağlaması etkili bir gözetim olanağı sunmaktadır. Enformatik gözetim; telefonların dinlenmesinden, uydu kontrol sistemlerine ve internet kullanıcılarının IP tespitlerine dek uzanan kapsamlı bir denetim türüdür.⁹

Giddens, modern toplumların dört temel kurumsal boyutu olduğunu söyler. Bunların: Kapitalizm, endüstriyalizm, askeri güç ve gözetim pratikleri olduğunu belirtir. Giddens modernliğin boyutlarının birlikte kullanımını *yönetimsellik* olarak tanımlar. Yönetimsellik, gözetimi diğer boyutlar arasında bir koordinasyon etme görevi sağlar. Kapitalizm ve onunla gelişmiş olan ulus-devlet sürecinde, yönetimsel güçler aracılığıyla gözetim gündelik hayatın her alanına yayılır.¹⁰

Modernitenin başlangıç döneminde endüstriyel işlemlerin rasyonel denetimi önceden belirlenmiş katı bir sistem çerçevesinde kuruluydu. Bu masraflı bir dosyalama ve disiplinci bir yönetimi gerektiriyordu. Bu da Panoptikon tarzı bir gözetimle birleşiyordu. Ancak günümüzde yeni ekonomi içinde merkez, fabrika içi üretimden enformasyona ve tüketici bilgilerinin ekonomik değerine kaymıştır. Yeni toplumsal yapıda “iktidarın elektronik bir sinyal hızında hareket ettiği” ve bilgi işlemeye dayalı yeni gözetim pratikleri, günlük hayatımız içinde yalnızca vatandaşlar olarak değil hepimizin sürekli kontrol edildiği, gözetlendiği ve yargılandığı yeni bir şeffaflığa imkân tanımaktadır. Yeni gözetim sistemlerinin saydam olmayışının iki nedeni vardır. Birincisi; teknik bir özellik kazanmıştır. İkincisi ise; organizasyonlar içinde karmaşık bir veri akışına dayanmaktadır.¹¹

Enformasyon teknolojilerine dayalı bugünkü gözetim insanlık tarihinde daha önce hiç olmadığı kadar etkinleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Üstelik önceki gözetim

⁹ Dolgun, s.16-17.

¹⁰ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yay. İstanbul 1998, s.59.

¹¹ Lyon, s.20.

yöntemleriyle kıyaslandığında gözetleme sistemleri gittikçe daha az belirgin, ancak giderek daha sistematik olmaktadır.¹²

Modern dönemde devlet, toplumsal denetim anlamında gözetimi fabrikalarla sınırlandırmaz. Piyasa, tıp, bankacılık, sigorta gibi alanlarda özel sektörün de gözetime katılmasıyla gözetimi iş alanının dışına taşıyarak özel alanı da gözetler ve gözetim çerçevesinde iş ve özel alan ayrımı belirsizleşir.¹³ Lyon'a göre; günümüz gözetimi hakkında araştırılması gereken önemli bir konu da: "kamu" ve "özel" gibi modern kavramların eleştiriye açık hale gelmesidir. "Özel hayata" dair olan bütün davranışların detaylarının oldukça "kamusal" olan bilgisayar sistemleri arasında dolaşmasıyla beraber bunların arasındaki sınırlar belirsizleşmiştir. *"Evin içinin dışarıdan gelecek taleplere ve baskılara karşı bir sığınak olduğu hayali, elektronik cihazların evin içinden dışarı ve dışarıdan içeri, bazen haberimiz bile olmadan veri göndermesiyle alt üst edilmiştir."*¹⁴

Fiziksel durumlardan elektronik ortamlara geçiş bu problemin başlıca nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bilgisayar ve internet başta olmak üzere yeni enformasyon teknolojileri ile birlikte belirli bir fiziki mekânda, yerde bulunmaksızın diğer kişilerle erişim, iletişim mümkündür. Mekân ve sınırları aşan internet, küresel bir nitelik gösterirken; uzak ile yakın, iç ve dış, özel ve kamusal kavramları günümüzde yeni anlamlar kazanmıştır.

Bauman'a göre; hayatlarımız "çevrimiçi" ve "çevrimdışı" olmak üzere iki evrene bölünmüş durumda ve geri dönüşü olmayacak şekilde iki merkezli hale geldi. *"Bu iki evrenin iç içe geçmesini engellemenin bir yolu yok; bir evrende edinilen deneyimin, diğerini şekillendirmemesi kaçınılmazdır."*¹⁵ Colomina, bu bağlamda; *"değişen kavramlarla birlikte yerin odağı olan 'ev' bir dönüşüme uğrar. Dönüşümün dinamiklerini 'temsil araçları ile kitle iletişim araçları' ve bunların etkileri oluşturur."* Bu, iletişim araçlarının yarattığı kamusal mekânıdır. Mekânın içinde olmak "görmek" ve dışında olmak "görülme"dir. Bu anlamda

¹² Lyon, s.12.

¹³ Dolgun, s.77.

¹⁴ Lyon, s.37.

¹⁵ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.44.

özel alan artık kamusal alandan daha kamusaldır. Geleneksel anlamda mahremiyet artık kıt olmaktan da öte, düpedüz yok olma tehlikesi altındadır, duvarlardan ziyade yasalarla korunması gerekmektedir.¹⁶

Kamuya açık olarak gerçekleşen yeni enformasyon teknolojilerine dayalı yeni iletişim, bu teknolojilerin doğası gereği izleme ve ya gözetimi dolayısıyla da kontrolü olanaklı kılmaktadır. Kitle iletişim araçlarının oluşturduğu yeni sosyal ortamlarda yapılan ve bireylerin belirli açılardan gözetimini olanaklı kılan yeni toplumsal süreçler üzerinden yeni kavramlaştırmalara ihtiyaç duyulmuştur.

Negt ve Alexender Kluge'ye göre; kamusal ve özel alan ayrımı tarihsel süreçleri dışında ele alınamaz. Çünkü bu alanların belirlenimi, koşulların değişimine bağlı olarak toplumsal deneyimlerle yakından ilişkilidir. Kitle iletişim araçlarındaki yapısal değişiklikler kamusal ve özel alanı dönüştürmüştür. Negt ve Kluge'nin temel düşünceleri kamusal-özel ayrımının, toplumsal tecrübeyle doğrudan ilişkili olan ekonomik-endüstriyel ve teknolojik-enformatif alanlarda ki değişimlerden ayrı düşünülmemeyeceği tezi üzerinde biçimlenmektedir. Onlara göre; söz konusu değişimler ile birlikte kamusal alan artık birbirinden tamamen farklı ekonomik, teknik ve politik örgütlenme safhalarına tekabül eden farklı türlerde kamusallıkların değişken bir karışımı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷

İletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar ve kapasite artışının bir devrime yol açtığı günümüzde özellikle de internetin ideal bir kamusal alan işlevine sahip olduğu belirtilmektedir. Günümüzde duruma göre her bir ortam kamusallık özelliği kazanıp hemen arkasından gelen başka bir durumla da özel alana dönüşebilmektedir. Günümüz toplumlarında evimizde oturup bir sosyal ağ aracılığıyla girdiğimiz bir tartışma platformu ile binlerce insanın katıldığı bir kamusallığa uzanabilmekteyiz. Kamusallık bir mekân olmaktan ziyade bir ortam, bir süreç olarak düşünülmelidir.¹⁸

¹⁶ Berthas Colomina, *Mahremiyet ve Kamusallık, Kitle İletişim Aracı Olarak Modern Mimari*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yay. İstanbul 2011, s.8.

¹⁷ Miriam Hansen, *Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin 'Kamusal Alan ve Tecrübe'si: Değişken Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar, Kamusal Alan içinde*, Der. Ve Çev. Meral Özbek, Hil Yay. İstanbul 2004, s.160-164.

¹⁸ Mustafa Mutlu, "İnternet ve Demokratik Katılım", *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı, (1-3 Kasım 2006 İstanbul)*, s.250.

Kamusal alan, içinde kalınacak ikame edilecek ve değişmeyecek bir alan olmaktan ziyade içinden geçilecek bir alan niteliğindedir. Özel alanlar, başta televizyon sonra internet ile birlikte kamusal özellik kazanabilmekte; buna karşın gözetim uygulamaları özel alan/ev de dâhil tüm toplumsal alanlara yayılmaktadır. Hansen'e göre son on-yirmi yılda çeşitlenerek çoğalan yeni kamusal biçimleri, özellikle de elektronik medya aracılığıyla oluşan yeni biçimlenmeler, entelektüel etkinliğin işlevi, kapsamı ve tarzı üzerine yeniden bir kez daha düşünmemizi gerektiriyor. “*Aynı zamanda bizi, kamusal ve özel alanın uzamsal, toplumsal ve jeopolitik parametrelerini yeniden tanımlamaya zorluyor?*”¹⁹

Enformasyon toplumunda küreselleşen dünya içinde dönüşen mekân ve zaman kavramlarıyla birlikte ev de bir dönüşüme uğrar. Dönüşümün temel dinamiklerini enformasyon teknolojileri oluştururken günümüz iktidarlarınca toplumsal denetim anlamında bu teknolojilerin enformatik gözetimi söz konusudur. Panoptik gözetimde bir mekânı gerektiren denetimin yerini sınırların silindiği, duvarların anlamsızlaştığı internetin siber alanında enformatik gözetime dayalı Synoptik bir denetim ve kontrol toplumsal yaşamı kuşatır.

Synoptikon tanım olarak “*her şeyin hep birlikte izlendiği oval mekân*” anlamına gelmektedir.²⁰ Panoptikon’u günümüz enformasyon teknolojileri ile yeniden ele alan Thomas Mathiesen’a göre; Panoptik gücün ortaya çıkması, “*çok fazla kişinin pek az kişiyi gözlediği bir durumdan, pek azın çok fazlayı gözlediği*” bir duruma köklü bir dönüşümü temsil etmektedir.²¹ Panoptikon’u siber mekân çağında yeniden ele alan Mark Poster ise: “*bedenlerimizi; şebekeler, veritabanları, enformasyon koridorları içine çekildiğini*” ileri sürer. Bu yüzden bedenlerin “*enformatik olarak bağlandığı*” enformasyon ve gözetim teknolojileri nedeniyle “*artık gözlenmekten kaçabileceği ya da etrafına direniş hareketi çekebileceği bir sığınak sağlamamaktadır.*” Her enformatik eylem veri toplanmayla karşılaşır ve bu Süper Panoptikon’la sonuçlanır. Panoptikon’un aksine enformatik veritabanı,

¹⁹ Hansen, s.145.

²⁰ Hüseyin Köse, *Synoptikon Evresindeki İletişim ya da Küresel Gözetim Toplumunda İktidar Görünmezliğinin Sonu, Medya Mahrem*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.210-220.

²¹ Bauman, *Küreselleşme*, s.55-57.

insanları yerlerine çivileyen bir pranga değil, hareketlilik içinde bir gözetim tekniği olarak karşımıza çıkar.²² Bu bağlamda kamusal ve özel alana ait geleneksel anlamlar dönüşürken diğer yandan özel alan olarak ev iktidarının yeni gözetim ve denetim alanına katılmıştır.

Devlet iktidarı başta olmak üzere gözetime dayalı yeni yönetimde özel alan ile kamusal alan ayrımı anlamını yitirmektedir. İnsanlık tarihi boyunca özel yaşam alanı olarak temel mahremiyet mekânı olan ev enformatik gözetim ile birlikte tüm özerkliğini kaybetmektedir. Günümüzde küresel siber ağlarla birbirine bağlanan iletişim alanları, mekân ve zaman engellerini aşan enformatik gözetim aracılığıyla izlenebilmekte ve kontrol altına alınabilmektedir. Aynı zamanda kamusal alan ve özel alan birbirine tercih edilecek alanlar da değildir. Özel alan kamusal alanın bir teminatı, sağlıklı işleyişinin bir dinamosu gibi işlev üstlenirken bunun tersi de aynı oranda geçerlidir. Arent bu bağlamda: ‘*Yaşamının bir iç ve özel mekân halinde tam gelişmesi, Yunanlılardan farklı olarak asla özeli kamusala kurban etmeyen, tersine bu iki alanın ancak birlikte var olabileceklerini Romalıların olağanüstü siyasi duyarlılığına borçluyuz.*’²³ Ancak kamusal alan sınırlarını enformasyon teknolojileri ve enformatik gözetim aracılığıyla özel alana/eve genişlettiği ölçüde kendi yok oluşuna neden olmaktadır. Habermas’ın ifadesiyle: ‘*Kamusallık, alan olarak genişlediği ve özel alanı kemirdiği ölçüde, kendi ilkesinden aldığı gücünü, yani eleştirel aleniyetini yitirir gibi görünüyor.*’²⁴ Bu çerçevede kamusal alan olarak genişleyip özel yaşam “alanı/evi” içine aldığı süreç içinde aynı zamanda gözetime katılmış olmakla totaliter bir toplumsal yapı yükselebilmektedir. Habermas’a göre; kitle iletişim araçlarının yarattığı dünya sadece görünüşte kamusaldır, öte yandan bu dünyanın tüketicilerine güvenileceği özel alanın bütünlüğü de sadece yanılsamadır. ‘*Kamusal otoritenin özel alanı kaplayan genişlemesi de, karşıt süreç olarak toplumsal gücün yerine devlet gücünün ikame edilmesiyle bağlantılıdır.*’²⁵

²² Bauman, *Küreselleşme*, s.55-57.

²³ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır S.Şener, İletişim Yay. İstanbul 1994. s.105.

²⁴Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yay. İstanbul 2010, s.250.

²⁵ Habermas, s.252-291.

Gerek yeni ekonominin müşteri odaklı piyasa yapısı gerek iktidarların güvenlik gerekçeleri sonucunda güçlenen ve yaygınlaşan enformatik gözetim pratikleri neticesinde kamusal alanın ortadan kalkma sürecine günümüzde özel alanda katılmaktadır. Arent bu bağlamda: “*Kamu alanının ortadan kalkışındaki evreye özel alanın da tavsiyesinin eşlik ediyor olması, kamu ile özel alanlar ilişkisinin doğası gereğiymiş gibi görünüyor.*”²⁶

Kamusal ve özel alan arasındaki ayırım enformasyon teknolojileri ve enformatik gözetim ile bulanıklaşırken diğer yandan mahremiyet kavramı yeni gözetim teknolojileriyle birlikte ihlallerle karşılaşabilmektedir. Bu çerçevede mahremiyet kavramı da dönüşürken enformasyon teknolojileriyle özel yaşama ilişkin genel anlamda mahremiyete ilişkin meseleler internetin siber alanında sergilenirken rutin bir gündelik yaşam pratiği haline gelmektedir. Bu kapsamda çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde: gözetim ve iktidar ilişkisinde toplumsal denetimin bir erk aracı olarak konumlandırılan “görme” kavramına değinilmiş, ardından toplumsal yapı ile birlikte ortaya çıkan ve çeşitli toplumsal süreçlerle dönüşüme uğrayan gözetim ve toplumsal denetim kavramları açıklanmıştır. Ardından gözetim olgusunun tarihsel süreç içinde geçirdiği aşama ve dönüşümler ele alınırken enformasyon teknolojilerinden önceki dönem, modernlik öncesi gözetim başlığı altında, sanayi devrimi ile belirginleşen gözetim pratikleri modern gözetim çerçevesinde ele alınmıştır. Toplumsal denetimin bir aracı olarak gözetimin kurumsallaşma ve sistematikleşmesi bağlamında Foucault’da “Kapatılma Olgusu” ve “Panoptikon” kavramına yer verilmiştir.

Geç modern dönem olarak da adlandırılan günümüz toplumlarında enformasyon teknolojilerinin neden olduğu dönüşümlere açıklık getiren “Akışkan gözetim” kavramı ele alınmıştır. Ardından gözetim için öngörüler taşıdığı düşünülen karşı ütopyalardaki toplumsal yapılar gözetim bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, enformasyon toplumlarında gözetimin yaygınlaşması ve toplumsal süreçler içinde temel bir nitelik kazanmasında belirleyici bir rolü bulunan enformasyon, bilgi, enformasyon teknolojileri, bilgisayar ve internet

²⁶ Arent, s.107.

kavramları açıklanmıştır. Enformasyon teknolojilerinin etkisiyle ortaya çıkan “yeni ekonomi” kavramı açıklanmış, yine bu süreçte enformasyonun bir hammadde olarak ortaya çıkışı, yeni ekonominin tüketim odaklı yapısı, kişisel ürün politikalarının tüketici gözetimini gerektirmesi konularına yer verilmiştir. Enformasyon teknolojileri etkisiyle sermayenin küreselleşme süreci, teknolojik etkinliklerle ekonomik ve siyasi süreçlerin neo liberal politikalar sonucu iç içe geçiş sürecinde yönetim anlayışındaki değişim ve bu bağlamda bilgi iktidar ilişkisine değinilmiştir. Ayrıca başta internet olmak üzere enformasyon teknolojilerinin etkileşimli yapılar olması ve doğaları gereği bir gözetim ve denetimi içermeleri, bilgisayar ve internet teknolojilerinin siber alanında yeni iletişim ortamları konuları gözetim ve kamusal çerçevesinde ele alınmıştır. Bu süreçte gözetim pratiklerine konu olan ev’in kavramsal çerçevesi kamusal ile karşıtlık ilişkisinde, özel alan bağlamında ve mahremiyet hakkı dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Ardından kamusal/özel alan kavram çifti tarihsel ve kuramsal boyutu içinde Türkiye’de kamusal alan başlığıyla birlikte ele alınmıştır. Yeni toplumsal yapıda enformasyon teknolojileri ve gözetim pratiklerinin etkisiyle dönüşen ve yaygın bir tartışma konusu olan yeni kamusal yaklaşımına yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm ise yeni kamusal ve gözetim konusunda, literatür taramasında saptanan temel kavramların geçerliliğini destekleme amacıyla enformatik gözetim sistemlerinin ayrıntılı incelenmesi kapsamında tasarlanmıştır. Bu bölümde özel yaşam alanı evde bireyi izleyen/gözleyen enformatik gözetim sistemlerinin internetin siber alanında duvarları aşan ve sınır tanımayan nitelikleri ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bununla birlikte konuya önemli katkılar sağlayacağını düşündüğümüz bahsedilen gözetim sistemlerine ilişkin kurumlar arası protokoller, mahkeme kararları, e-kelepçe ve ev hapsi uygulamaları yanında yazılı ve görsel basına yansıyan somut gözetim örnekleriyle inceleme konusu desteklenmiştir.

Gözetim ve kamusal ilişkisi ülkemizde sosyal boyutuyla çalışılmamış bir konudur. Özel alan/ev enformasyon teknolojileri aracılığıyla kamusal nitelikler kazanırken yine bu teknolojiler aracılığıyla enformatik gözetime konu olması bağlamında kamusal otorite başta olmak üzere günümüz iktidarlarının çeşitli

nedenlerle eve girişi ile ilgili yapılan bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sunması beklenmektedir ancak; gerek yüksek lisans tez sınırları gerek maddi olanakların kısıtlılığı nedeniyle gözetim ve kamusallık konusunda daha geniş ve daha derinlemesine bir çalışma yapılamamıştır. Bununla birlikte, günümüz enformatik gözetim sistemlerinin sınır tanımayan nitelikleri ve günümüz gözetim pratiklerine yönelik ulaşılan sınırlı belge ve somut örnekler dahi anılan konu ile ilgili genel bir fikir verebilecek niteliktedir.

Bu çerçevede çalışmanın konusunu enformasyon toplumunun diğer yüzü olarak beliren gözetim toplumunda, evin kamusal nitelikler kazanmasının enformatik gözetim bağlamında araştırılması oluşturmaktadır. Enformasyon teknolojileriyle genişen kamusalın özel alanı/evi içine alması, bilgi iktidar ilişkisinde toplumsal denetim olarak gözetim ve mahremiyet ihlalleri kapsamında toplumsal bir problem olma itibariyle ele alınmıştır.

1.1.Çalışmanın Amacı

Yukarda özetlemeye gayret ettiğimiz konular çerçevesinde şekillenmiş çalışmanın temel amacı: günümüz enformatik gözetim sistemleri ve pratikleri seçilerek enformatik gözetimin kamusallık bağlamında sınırları aşan nitelikleri incelenerek başta devlet iktidarı olmak üzere ancak tüketiciler gözetimi bağlamında sivil iktidarların da ev'e dek nasıl sızdıkları betimlenmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda evin kamusal nitelikler kazanmasında enformasyon teknolojileri ve bu teknolojilerin günümüz iktidarlarınca gözetim aygıtları olarak kullanılmasının temel insan hak ve özgürlüklerine karşı bir tehdit olması nedeniyle enformatik gözetim sistemleri ilgili literatür çerçevesinde incelenmiştir.

1.2.Çalışmanın Kapsamı

Gözetim bağlamında özel alan/ev'in kamusal nitelikler kazanması konusu oldukça geniş bir konudur. Bu nedenle, özel alan olarak evin kamusal nitelikler kazanmasına neden olan enformasyon teknolojileri ve bu teknolojilerin günümüzde enformatik gözetime konu olma kaynaklarına yönelik görüşler ortaya konulurken enformatik gözetim sistemleri odağa alınmıştır.

Araştırmanın teorik bölümünde enformasyon toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumlarının bir diğer yüzü olarak güçlenen gözetim olgusu kamusal bağlamında ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu bağlamda gözetim, neo liberal politikalar ardından sırf polisiye veya toplumsal denetim sağlamaktan öte, yeni ekonomik yapı içinde istihdama ve ticarete yönelik bir nitelik de kazanırken ev de dâhil tüm toplumsal alanlara yayılmıştır.

Günümüzde kişisel enformasyonlara yeni ekonomi içinde maddi bir değer atfedilmesi, devlet otoritelerince istihbarat amaçlı gereksinim duyulması, internetin siber alanında gözetimin sınır tanımayan niteliğiyle eve dek sızması ve bireylerin enformasyon teknolojilerini yaygın olarak kullanmaları anlamında gözetimin gönüllü üreticileri durumuna gelmelerini etkileyen başlıca parametreler çalışmada incelenen temel konulardır.

Günümüz enformatik gözetiminin sınır tanımayan niteliklerine karşı yine bu süreçte enformasyon teknolojilerinin etkisiyle kamusal alanın özel alan/ev'i içine alacak şekilde genişlemesinde beliren başta mahremiyet sorunu olmak üzere temel insan hak ve özgürlükleri bağlamında yaygınca tartışılan bir konu olmuştur. Ayrıca işyerlerinde gözetim pratiklerine gözetimin tarihsel boyutunda değinilmiş ancak çalışmayla doğrudan bir ilişkisi olmadığından ayrıntılı incelenmesi çalışma dışında bırakılmışken kamusal alanda yapılan gözetim ise özel alan bağlamında ele alınmıştır.

1.3.Çalışmanın Yöntem ve Tekniği

Yukarda belirlediğimiz konular çerçevesinde çalışma niteliksel ve eleştirel bir yaklaşıma göre tasarlanmış olup araştırma problemiyle ilişkili yazılı belgeleri içeren dokümanlara dayalıdır. Toplumsal denetim anlamında günümüz gözetiminin ev'e ulaşması konusunda çeşitli disiplinlerin konuya ilişkin yaklaşımlarına değinilmekle birlikte toplumsal boyutuyla incelenmiştir. Konunun geniş kapsamlı olması, genel olarak kuramsal bir boyut içermesi, günümüz gözetim teknolojilerinin gizli ve iz bırakmayan nitelikleri, maddi olanaklar, Türk literatüründe incelenmemiş olması ve Türkiye'de gerek gözetim teknolojilerinin ve gerekse özel yaşam alanı/evi kapsayan

gözetim pratiklerinin bilindiği kadarıyla yeni bir uygulama olması nedenleriyle konu genellikle teorik olarak Foucault, Habermas, Arent, Bauman, Lyon ve Dolgun'a ait kitaplardan ağırlıklı olarak yararlanılarak incelenmiştir.

Çalışmamızın çerçevesini oluştururken, eleştirel yaklaşımdan hareketle günümüz enformasyon teknolojileri üzerinden sağlanan enformatik gözetimin bilgi iktidar ilişkisinde toplumsal denetimin eve giriş nedenlerinin kaynakları konusunda öncelikli olarak teknolojinin, dolayısıyla yeni enformasyon teknolojilerine dayalı gözetimin, tarafsız bir şekilde gerçekleştirilmediği kabul edilmiştir.

Günümüz enformasyon teknolojilerinin sunduğu olanaklar sonucunda, ev merkezli bir yaşam tarzı güçlenmektedir. Bu yaşam tarzında e-devlet kapsamındaki hizmetlerden, e-ticarete, sosyal medya etkileşimlerine kadar elektronik her uygulama evden gerçekleştirilebilmektedir. Diğer yönüyle bu işlemlere ait elektronik izler iktidarlara enformatik gözetim sağlamaktadır. Bu bağlamda günümüz enformasyon teknolojileri öncelikli olarak gözetimin sağlayıcısı konumundadır.

Çalışmanın son bölümünde günümüz gözetimi konusunda literatür taramasında saptanan temel kavramları desteklemek amacıyla enformatik gözetim sistemleri ilgili literatür çerçevesinde temel özelliklerine göre sınıflandırılıp somut gözetim örnekleri üzerinden incelenmiştir.

Günümüz enformasyon teknolojileri iktidarlar tarafından birer gözetim aygıtı olarak kullanılmaktadır. Çalışmada bu nedenle, internet başta olmak üzere smart televizyonlar, akıllı telefonlar ve ev içi güvenlik kameraları enformatik gözetim teknolojileriyle birlikte incelenmiştir. Bununla birlikte bu çalışma kapsamında belirtilen enformatik gözetim araçlarına ayrıntılı yer verilmesinin sebebi: Bu teknolojilerin kamusal bağlamında sınır tanımayan gözetim teknolojileri içindeki ayrıcalıklı yeridir. Diğer bir nedende Türkiye gibi ülkelerde enformasyon teknolojilerin ev içi ve gündelik hayatta en yaygın şekliyle kullanılan araçlar olmalarıdır. Bu çerçevede ilgili literatürden hareketle çalışmada günümüz enformatik gözetim teknolojileri işitsel, görsel, biyolojik ve kişisel veri gözetimi olarak dört ana başlık altında sınıflandırılmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Doküman metodu, mevcut kayıt ya da yazılı belgelerin veri kaynağı olarak incelenmesinden oluşmaktadır. Nitel araştırmalarda araştırmacı, topladığı verilerden yola çıkarak incelediği probleme ilişkin ana temaları ortaya çıkararak anlamlı bir yapıya kavuşturur.²⁷ Doküman incelemesinde hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabilmesi araştırma problemi ile yakından ilgilidir. Basın açıklamaları, resmi belgeler, yazılı ve görsel basın, internet, periyodik yazılı kaynaklar, dergi ve kitaplar doküman incelemesine konu olabilirler.²⁸ Bu teknikle araştırma ile ilgili veriler; doğrudan gözlenecek birey ya da objeden alınması yerine, konu ile ilgili yazılmış her tür kaynağın taranması ile elde edilir. Özellikle betimleyici (descriptive) araştırmalarda kullanılan bir veri toplama tekniğidir.²⁹

Çalışmada ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu ve Birleşmiş Milletler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nden elde edilen günümüze ait enformasyon teknolojilerine ait çeşitli istatiki veriler incelenmiştir. Bununla birlikte Türkiye ve çeşitli ülkelerde yazılı ve görsel basına yansıyan kurumlar arası gözetim protokolleri, çeşitli kurum ve kuruluşların mahkemelere yansıyan enformatik gözetim örnekleri üzerinden konu desteklenmiştir. Yukarıda belirlediğimiz kapsamda araştırmada söz konusu günümüz enformatik gözetim sistemleri ve pratiklerinin seçilmesindeki başlıca amaç: Enformatik gözetimin kamusal bağlamında sınırları aşan nitelikleri ve başta devlet iktidarı olmak üzere ancak tüketici gözetimi bağlamında sivil iktidarların da eve dek sızan gözetim pratiklerini temel insan hak ve özgürlükleri çerçevesinde betimleyip ortaya çıkarmaktır.

Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır. Betimsel analiz dört aşamada gerçekleşmektedir. İlk araştırmacı kavramsal çerçeveden hareket ederek veri analizi için bir çerçeve oluşturur. Ardından, daha önce oluşturulmuş verileri okur ve düzenler. Sonra

²⁷ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yay. Ankara 2003, s.19.

²⁸ <http://80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/aksoy/eay/eay/b0506/ymetin.doc>, Erişim Tarihi: 12.12.2014

²⁹ Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yay. Ankara 2008, s.73.

araştırmacı dzenlemiş olduğu verileri tanımlar. Ardından tanımlamış bulguları açıklar, ilişkilendirir ve anlamlandırır. Araştırmacı ayrıca yapmış olduğu yorumları daha da güçlendirmek için bulgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini açıklar.³⁰

Bu çerçevede çalışmamızda günümüz enformasyon teknolojilerinin ikili bir işlev yarattığı görülmüştür. İnternetin siber alanında başta sosyal medya olmak üzere çeşitli uygulamalarla kamusal bir dönüşüm geçirmekte, özel alan/ev ile mevcut sınırının belirsizleştiği görülmekteyken diğer yönden özel yaşama ait genel anlamda mahrem meseleler yine aynı teknolojiler aracılığıyla kamusal alana açılmaktadır. Bu karşılıklı iç içe geçiş süreci içinde kamusal alanın genişleyip evi içine aldığı görülmektedir. Aynı zamanda enformasyon teknolojileri üzerinden enformatik gözetim aracılığıyla iktidarların toplumsal denetim anlamında hâkimiyet alanlarını özel alana/eve dek genişlettiği görülmektedir. Bu süreçte kamusal alan genişleyip evi içine alırken aynı zamanda enformatik gözetime konu olması mahremiyet ihlalleri başta olmak üzere temel insan hak ve özgürlükler anlamında toplumsal bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde enformasyon teknolojileri, evin kamusal nitelikler kazanmasının kaynakları olarak betimlenirken bu teknolojilerin günümüzde enformatik gözetime konu olmalarının toplumsal denetim ve toplumsal özgürlükler bağlamında ilişkileri açıklanmış, ilgili literatüre ve sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

³⁰ Yıldırım, A. Şimşek, H. s.47

2. GÖZETİM KAVRAMININ TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Çalışmanın bu bölümünde, toplumsal yapı ile birlikte ortaya çıkan ve çeşitli toplumsal süreçlerle dönüşüme uğrayan gözetim olgusunun enformasyon teknolojilerinden önceki dönemi modern öncesi gözetim başlığı altında ele alınacaktır. Ayrıca gözetim olgusu amaçları ve işlevleri bakımından kurumsal bir nitelik gösterip toplumsal düzen sağlama açısından iktidar ve toplumsal denetimle ilişkili olduğu için toplumsal denetim kavramına yer verilmiştir. Ancak bundan önce gözetimi bir iktidar unsuru kılan, görmeyi toplumsal denetimin vazgeçilmezi kılan “görme” metaforuna gözetim ve denetim çerçevesinde değinilmiştir.

Modernlik öncesi gözetimin kuramsal sunumu ardından; Sanayi devrimi ile belirginleşen ve sistematikleşen gözetim pratikleri, sosyal teoride öne çıkan kuramcıların yaklaşımlarıyla birlikte modern gözetim bölümünde ele alınacaktır. Toplumsal denetimin bir aracı olarak gözetimin kurumsallaşma sürecinde ve sistematikleşmesinde bir dönüm noktası olarak konumlandırılan Foucault’da “Kapatılma Olgusu” ele alınmış ve gözetim olgusunun temel metaforu haline dönüşen “Panoptikon” tasarımına değinilmiştir.

Geç modern dönem olarak da adlandırılan günümüz toplumlarında, enformasyon teknolojileri etkisiyle yeni bir toplumsal yapı oluşurken gözetim olgusuna yeni yaklaşımları gerektirmiştir. Bu nedenle Lyon ve Bauman’ın günümüz toplumları “*Akışkan Gözetim*” yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bu bölümde son olarak gerek modern gerekse de geç modern gözetim pratikleri için önem arz eden karşı ütopyalardaki toplumsal yapı, gözetim bağlamında değerlendirilmiştir. Çünkü karşı ütopyalar mevcut toplumların gözetim pratikleri açısından bir takım öngörüler taşıyabilmektedir.

2.1.Bir Denetim Aracı Olarak ‘‘Görme’’ Metaforu

Görme; insanlık tarihi boyunca bir güç unsuru olarak, görülenin bilgisine sahip olunma anlamında bir denetim aracı olarak konumlandırılmıştır. Gözetim kavramını etimolojik izdüşümünü daha iyi anlamak için ‘‘görme’’ metaforunu açıklamak gerekir. Görme metaforu felsefi içeriği ile bakma ediminden ayrılır. Bakma, gözün istemli veya istemsiz bir edimi ve sadece gözde bir duyum olarak gerçekleşirken; görme beynin bir uzvu olan gözde başlayıp beyinde algı ile sonuçlanan bilinçli bir edimdir. Objeye yönelen göz, görme ile bilinçli bir davranış sergilerken görüleni de hafızaya kaydeder. Bu işlemde anlamsal bir yer değişikliği gerçekleşir. Görme, insanın yaşadığı çevresini bilinçli bir şekilde algılamasını, bilmesini ve denetleyebilmesini doğurur.

Bununla birlikte kuşkusuz gören bilinçli varlık olarak insan, görüleni bilgi objesine dönüştürerek algılar. Bu görülenin reel varlığı ile onun görünen yapısı arasındaki ontolojik farkı ortadan kaldırır. Kısaca gören özne, görüleni nesneleştirirken onu aynı anda da dönüştürmüş olur. Bir Alman atasözünde: ‘‘Duyduklarının hiçbirine inanma, sadece gördüklerine inan ancak onların da yarısına’’ şeklinde bu durumu özetler niteliktedir. Nietzsche: ‘‘ İnsan şeyleri niye göremez? Önünde kendisi durur; kendisi *örter* şeyleri’’¹ ifadesiyle görme ediminde algının toplumsal inşa sürecine dikkatleri çeker.

Mevlana: ‘‘İnsan gözden ibarettir aslında. Geri kalanı cesettir. Göz ise ancak gerçek dostu görendir’’² ifadesiyle düşünen insan varlığını göz ve onun edimlerine odaklarken, varlıksal erekliliğini ise ilahi olana yönelme olarak görür. Tasavvuf düşüncesinde görme, bir bilinç bir şuur işidir. Bu görme baş gözüyle değil, yine sufilerin mutlak varlığın tecelli mekânı olarak gördükleri kalp ile olur. Sufilere göre; insan kalbi, gerçekleri doğrudan ve araçsız olarak idrak edebilen bir araçtır. Bu yüzden de o gönül gözü ve kalp gözü gibi isimlerle adlandırılır. Bakmak ve görmek

¹Friedrich W. Nietzsche, Çev. Dürrin Tunç, ‘‘Defterlerden’’, ‘‘Oklar’ Deyişler ve Değinişler’’, Cogito Dergisi, S:25, İstanbul 2001, s.183

²<http://mevlana.sozleri.tv/insan-gozden-ibarettir-aslında-geri-kalan-cesettir-goz-ise-ancak-gerçek-dostu-gorendir-mevlana/>,Erişim Tarihi:02.01.2014

özellikle tasavvufi düşünce doğrultusunda tefekkür etmek, eşyanın hakikatine vakıf olmak, gönül gözüyle ya da tecrübe ile mutlak varlığı kavramaktır.³

Mitolojilerden semavi dinlere dek görme, iktidar ve güç ile ilişkilendirilmiş ve dolayısıyla bir denetim aracı olarak işlev görmüştür. Antik Yunan mitolojik tanrılarında Zeus, Kaz dağında yaşar ve her şeyi görebilen ve denetleyebilen bir konumda bulunur. Yine Mısır'da Güneş Tanrı'sı Ra tüm dünyayı gören bir bakışla yaşamın kaynağı olarak varlıklar âleminin en üstünde yer alır.

İncil'de "Dua ettiğiniz zaman ikiyüzlüler gibi olmayın. Onlar, herkes kendilerini görsün diye havralarda ve caddelerin köşe başlarında dikilip dua etmekten zevk alırlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır ama siz dua edeceğiniz zaman iç odanıza çekilip kapıyı örtün ve gizlide olan Babanız'a dua edin. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir."⁴

Kuran'ı Kerim'de " Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür. "⁵ Mitolojilerden semavi dinlere dek göz ve görme, iktidar ve denetim bağlamında her dönem ayrıcalıklı bir yer verildiği görülmektedir.

Platon ontolojik görüşünü mağara metaforu ile sunarken, idealar ve fenomenler evrenini ayıran temel ölçü görme üzerine kuruludur. Asıl gerçeklik olan idealar evrenidir ve fenomenler evreni ideaların kusurlu bir yansıması olan gölgeleridir. Bu ikili evren görüşünün temelinde idea yer alır. İdea kavramının etimolojisine bakıldığında ise görme anlamına geldiği görülür.

Aristoteles ise görmeyi güç ile ilişkilendirir. Aristoteles de göz gördüğünü tutsaklaştıran bir komutana dönüşür. Gözü gerçekliğin sınırını çizip onu tutsak alan üstün bir güç ile donatan sadece Antik Yunan felsefecileri değildir. Batı felsefe tarihinde görme, Platon'dan Aydınlanma felsefesine dek gerçekliği kuran ve yöneten

³http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/bahir_selcuk_yunus_emre_bakma_gorme_bicimleri.pdf, Erişim Tarihi:02.01.2014

⁴ <http://www.antalyaincilkilisesi.com/dua-etti287imizde.html>, Erişim Tarihi:03.01.2014

⁵http://www.kuranmeali.org/4/nisa_suresi/58.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx, Erişim Tarihi: 05.01.2014

bir güç olarak görülmüştür. Descartes, görmeyi sezgi modeli olarak imtiyazlı bir konuma yerleştirirken; Aydınlanma düşüncesi açısından da temelde ‘görme’ye ve ‘ampirizm’ e dayanmaktadır. Bu iki unsur modernitenin hem kurucu üyeleri hem de vazgeçilmezleri olmuştur.⁶

Gözetim toplumu kuramlarında temel bir metafora dönüşen Jeremy Bentham’ın bir hapishane tasarımı olan Panoptikon ‘Kartezyen göz’ bağlamında şekillenir. Panoptikon’da denetleyici, ‘işin iç yüzünü bilen’ kişidir. Bilmesi görme gücüne dayanır. Burada özel bir tür görme egemendir: Gözetleyen görünmez hale gelirken egemenliğin kaynağı ‘tek yönlü’ bir görme ile gerçekleşmektedir. Panoptikon’da görmeye dayalı bu denetimsel üstünlük gerçeği, kesinliği, tasarımılamayı, düşünmeyi, yorumlamayı, bilgiyi, egemenliği, gücü ve iktidarı içerir. Nesnel gerçekliğin alanı görünen ve apaçık olan şeylerce çizilir.⁷ Nitekim burada gözlenenler, rasyonel bir kurgunun ürünleri olarak görme gücünün nesnesine dönüşürken görenin denetimi altına alınmış olmaktadır. Görme metaforu felsefi açıdan gerçeklik ile bir anlamda bağdaşır. Gerçekliğin sınırı görüşün bakış açısıyla sınırlanır. Görme bilmeyi olanaklı kılarken bilme ediminde gerçekliğin sınırı göz ile çizilir.

Nietzsche’ye göre; bu dünyanın görünür olarak üzerine kurulduğu temeller onun kendi gerçekliğini oluştururlar -başka bir gerçeklik tamamen kanıtlanamaz bir şeydir. ‘İster Hıristiyan tarzında, ister Kant tarzında olsun, dünyayı ‘gerçek’ ve ‘görünen’ olarak ayırmak bir decadence telkininden başka bir şey değildir. Çünkü ‘görünüş’ burada yalnızca bir kez daha realite anlamına gelir’⁸ ve başka bir kitabında ‘bildiklerim gerçeğin sınırı kadardır’ ifadesiyle gerçekliğin görülen nesnel realite olarak bilgiye sınır çizilir.

Mitolojilerle başlayan, Platon ile felsefileşen, Aydınlanma dönemine dek süren görme gerçeklik ilişkisinde hakikat problemi Nietzsche’nin eleştirel temel

⁶Uğur Dolgun, *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu – Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Ötüken Neşriyat A.Ş.Yay. İstanbul 2008, s.34-36.

⁷ Dolgun, s.30.

⁸Friederich Wilhem Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, Çev. Hüseyin Kaytan, Tüm zamanlar Yay. İstanbul 2000, s.27-28.

düşünceleriyle köklü bir değişime uğrar. Nietzsche ile birlikte bu içinde yaşadığımız görünüşler dünyası gerçeklik kazanır. Foucault bu bağlamda “*Bilgi teorisinin teolojiden kopuşu Nietzsche’ninki gibi bir analizle kesin biçimde başlar.*”⁹ İfadesiyle hakikat probleminin realite problemine dönüşümünde Nietzsche’nin bakışının önemini ifade eder.

Wittgenstein ise “*Dilimin sınırları dünyanın sınırları anlamına gelir*”¹⁰ diyerek dilin dünyayı çok sadık bir biçimde temsil etmesi gerektiği üzerinde durur ve “*Hakkında konuşmadığımız şeyleri sessizce bir kenara bırakmalıyız*”¹¹ ifadesi ile varlığı görülen gerçeklikle sınırlar. Hakkında yanılmayacak olanların bilgisinin kaynağını ise bu reel gerçekliği “*gözlemekten ve izlemekten*”¹² geçtiğini ifade eder.

Berger “*Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmadan önce bakıp tanımayı öğrenir. Ne var ki başka bir anlamda da görme sözcüklerden önce gelmiştir*”¹³ ifadesiyle görme yetisinin insanlar için diğer duyumlardan daha değerli olduğunu ifade etmektedir. Modern yazarlardan Bertolt Brecht: “*Hayatın beni zorladığı her şeyi kabul edebilirim, bir tek şey hariç körlük, buna asla tahammül edemezdim*”¹⁴ yine Oscar Wilde: “*Kavramak için görmek, görmek için de dikkatle bakmak gerek*”¹⁵ diyerek görmenin önemine işaret etmektedirler.

Görme ve modern savaş stratejileri arasındaki bağ söz konusu olduğunda, Amerikan ordusunda Binbaşı S.F.Murray “*çağdaş savaş yönetimi; ‘kişi’ nin görme, gözünde canlandırma, gözleme ya da bulma yetisiyle başlar.*”¹⁶ İfadesiyle günümüz toplum yapılarında görme ve güç ilişkisini belirtmiş olmaktadır.

⁹ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Çev. I. Ergüden-F.Keskin, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.173.

¹⁰Ludving Wittengestein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev. D.F.Pears ve B.F.McGuinness. (Londra: Routledge,1999) Akt. Alexander Moseley, *A’DAN Z’YE FELSEFE*,Çev. Ali Süha. NTV Yay. İstanbul 2010, s.282.

¹¹ Wittengestein, s.282.

¹² Wittengestein, s.286.

¹³ John Berger, *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yay. İstanbul 2006, s.10.

¹⁴<http://www.reitix.com/Makaleler/Gormek-ile-ilgili-Soylenmis-Guzel-Sozler/ID=986>,ErişimTarihi: 02.02.2014

¹⁵<http://www.reitix.com/Makaleler/Gormek-ile-ilgili-Soylenmis-Guzel-Sozler/ID=986>,ErişimTarihi: 02.02.2014

¹⁶Zygmunt Bauman ve David Lyon, *Akışkan Gözetim*, Çev. Erçin Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013, s.114.

Toplumsal denetimde görmenin vazgeçilmez rolü için iktidar ve gözetim ilişkisini sosyal teoride kuramsal olarak ortaya koyan Foucault: “*Bilgi, bakan öznenin görüşü ile onu dile döken ‘sözce’ arasındaki uçurumu bağlayan bir köprü işlevi görür.*” Foucault, görme ile sözce arasındaki ayrılığa dair “*bunlar birbirine indirgenemez niteliktedirler: gördüğümüz şeyleri istediğimiz kadar anlatalım, görünen şey hiçbir zaman söylenen şeyin içine sığmaz.*” Öte yandan bu ayrım yapmaktan başka bir şey değildir. Yani onları sanki uyumluymuşlar gibi birbirleri üzerine kapatmaya izin vermektedirler.¹⁷

Görme, bilme ve gerçeklik ilişkisi denetim bağlamında belirirken Panoptikon metaforunu kullanan Foucault, geçmişte gördüğümüz tamamen cezalandırmaya dayalı toplumlara karşıt olarak günümüzde disipline edici bir toplum türü, bir iktidar biçimi söz konusudur. Bentham’ın Panoptikon adını verdiği hapisane tasarımı günümüz toplumları için önemlidir. Bu tür bir iktidar, panoptizm adını alır. Panoptizmin egemen olduğu bir toplumda yaşıyoruz ve bu sistemle birlikte tamamen farklı bir şey meydana gelmektedir. Artık bir olayı yeniden oluşturmak değil, bir şeyi daha ziyade bir kimseyi aralıksız olarak ve tümüyle gözetlemek söz konusudur.¹⁸

Toplumsal denetim söz konusu olduğunda görmenin rolü en üstte ve en imtiyazlı yerde bulunur. Gören görülenin bilgisine sahip olurken egemenliği altına da almış olur. Özetle; bir şeyin denetlenebilmesi için görülebilir olması gereklidir. Görülen, görenin gözetimine geçmektedir.

2.1.2. Toplumsal Denetim ve Gözetim Kavramları

Gözetim olgusu, hem amaçları ve işlevselliği bakımından hem de kuramsal açıdan toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri bağlamında ele almak gerekir. Bu çerçevede toplumsal denetimin başlıca araçlarından biri olarak gözetim kavramı insanlık tarihi kadar eski temellere dayanır. Ancak gözetim pratikleri, modernite, kapitalizm, sanayi devrimi ve günümüzde enformasyon teknolojileriyle birlikte günlük yaşamın bir parçası olarak kabul edilebilecek bir kavramlaştırma içinde

¹⁷ Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s.35.

¹⁸ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin. Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.224-225.

ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Sosyolojik açıdan toplumsal denetim ise, bireyler ile grupların davranışlarını düzenleyen toplumsal süreçleri anlatmak için kullanılan bir kavram olarak tanımlanır.²⁰

Toplumlar güvenliklerini sağlamak ve mevcudiyetlerini devam ettirmek için tarihin her döneminde çeşitli önlemlere başvurmuşlardır. Bu önlemler bir yandan bireylerin ve grupların yönlendirilmesi ve sürekli olarak izlenmesi, diğer yandan da toplumsal ilişkilerin devamının sürdürülmesine yönelik uygulamaların geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu pratiklerin bütününe genel anlamda toplumsal denetim denir. Toplumsal denetim temelde iki uygulama biçimi ile ortaya çıkmaktadır. Bunlar: Bireyleri toplumsal düzene zarar vereceğine inanılan ve bu nedenle istenmeyen hareketleri yapmalarını engelleyecek bir konumda tutma ya da istenilen davranış ve eylemleri teşvik eden bir konuma yönlendirmedir.²¹

Gözetim pratiklerini ancak toplumsal normları ortaya koyanlar ve bu normlara uygun davranması beklenenler arasında bir iktidar ilişkisi bağlamında ele almak gözetim olgusunu sorunsallaştırırken günümüzde kamusal alanların ötesinde özel alana sızan gözetim pratiklerinin anlaşılmasını doğru bir konuma oturturur. Gözetim sözcük olarak Fransızca kökenli olup ilk kullanımı 1800'lü yılların başına rastlar.²² Gözetimin kökleri toplumsal yapının ortaya çıkışına dek uzansa da kavramlaştırılması modernite ile birlikte gerçekleşir.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*gözetme işi, nezaret, himaye, hukukta gözaltına alma*”²³ olarak tanımlanmıştır. Oxford sözlüğünde gözetim “*şüpheli ya da suçlu şahısların izlenmesi*”²⁴ olarak yer almaktadır. Türkçede yaygın olarak gözetleme kavramı izleme ve gözetim olarak kullanılır. Sosyal bilimler açısından genel anlamı

¹⁹ Dolgun, s.21.

²⁰ Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınbay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay. Ankara 1999, s.742.

²¹Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, Çev. Vasıf Erenus, Sarmal Yay. İstanbul 1997, s.18.

²²Giovanni Sartori, *Görmenin İktidarı*, Çev. Gül Batuş, Bahar Ulukan, Karakutu Yay. İstanbul 2004, s.9.

²³<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=g%F6zetim&ayn=tam>, Erişim Tarihi: 13.02.2014

²⁴http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0833040#m_en_gb0833040, Erişim Tarihi: 13.02.2014

ile “*sistemik izleme*” şeklinde tanımlanabilecek gözetim, kişi ya da grupların iletişim ve/ya eylemlerinin sistemik olarak izlenmesi anlamına gelmektedir.²⁵

Giddens’da gözetim, anlam olarak görmeye dayalı bir eylem olarak anlaşılabilir da farklı anlamları da içinde barındıran bir kavramdır. Gözetim, kavram olarak iki farklı anlamı içerir. Birinci anlamıyla gözetim, hakkında toplandığı bireylerin davranışlarını yönetmek üzere kullanılabilen şifrelenmiş bilgi birikimlerini ifade eder; ikinci anlamı ise, bazı bireylerin davranışlarını, bunlar üzerinde otorite kuran diğer bireyler tarafından doğrudan izlenmesini içermektedir.²⁶ İlkini depolayarak gözetim, ikincisini de izleyerek gözetim biçiminde isimlendirmek mümkündür. Çalışma konumuz evin gözetimi bağlamında kamusalıkt olduğundan her iki gözetim pratiğini de kapsamına almaktadır.

Lyon’a göre; gözetim kavramının temel iki yüzü vardır. Bir açıdan koruma ve güvenlik sağlarken diğer yandan aynı işlem kontrol de içermiş olur. Gözetlemenin bu iki yüzü örneğin günlük e-posta işlemlerinde görülebilir. Birçok şeyi olanaklı kılan ve yeni özgürlüklere bir araç olarak sunulan bir iletişim olanağıyken bir başka bakışla kâğıt mektuplara nazaran mesajların ele geçirilmesi çok daha kolay olmaktadır. Günümüz toplumlarında gözetim o kadar hızla yayılmaktadır ki; güvenliğin ihlalinin oluşması ve kişisel bilgilerin kamu alanına yayılması söz konusudur. Küresel bir dünyada günümüz toplumlarının doğasından gelen bir özelliği de aynı şekilde gözetlenen toplum olmalarıdır.²⁷

Gözetim olgusu tarihsel süreç içinde, iktidar ve gözetim ilişkileri bağlamında üç aşamada gruplanabilir. İlk, modern dönem öncesi toplumların bir özelliği olarak *pastoral gözetim* söz konusuken burada büyük ölçekli kamu hizmetleri bağlamında denetleme, sağlıklı vergi toplama gibi devlet yapısını desteklemek amacıyla yapılan bir gözetim söz konusudur. İkinci gözetim türü, modern ulus devletlerle ortaya çıkan

²⁵Veysel Bozkurt, “Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?” *Birikim Dergisi*, S.136, İstanbul 2000, s.69

²⁶Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yay. İstanbul 2008, s.24.

²⁷ David Lyon, *Gözetlenen Toplum, Günlük Hayatı Kontrol Etmek*, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yay. İstanbul 2006, s.14-17.

*teknik gözetim*dir. Burada, ulus devletlerin iktidar yapılarını korumak ve sağlamlaştırmak için toplumsal denetim sağlanır.

Bu sistematize olmuş gözetime dayanan denetim, kamusal alanda bürokrasi, üretim alanın da ise bilimsel yönetim ve rasyonel idare sistemleri üzerinden oluşurken; son olarak iletişim teknolojilerinin geliştiği günümüzde ise “*enformatik gözetim*” söz konudur. Burada enformasyon teknolojilerinin ilerlemesi, iktidarlara meşru enformasyon sağlaması etkili bir gözetim olanağı sunmaktadır. Enformatik gözetim telefonların dinlenmesinden, uydu kontrol sistemlerine, kişisel internet IP tespitlerine dek uzanan kapsamlı bir denetim türü olarak ortaya çıkmaktadır.²⁸ İktidarların toplum üzerindeki gözetiminin etkin ve yaygın bir şekilde ortaya çıkışı ise modernizmin erken dönemleriyle birlikte ortaya çıkar. Gözetim pratikleri ile iktidarlar, hem toplumda kişilere ait bilgileri düzenleyebilmekte hem de bu açıdan toplumu doğrudan denetleyebilmektedir.

2.2. Tarihsel ve Toplumsal Çerçeve Gözetim Pratikleri

Gözetim, sadece günümüz toplumlarına ait bir kavram değildir. Gözetim olgusu, insanlık tarihi boyunca toplumsal yaşamın doğal bir sonucu olarak bireylerin çeşitli toplumsal süreçlerde birbirlerini görüp izleme gereksinimlerinin bir sonucu olarak her zaman var olmuştur. Bireyler çeşitli toplumsal süreçler içinde birbirlerini, ne yaptıklarını, kaydedilen ilerlemeleri, toplumsal kontrol ve korunma ihtiyaçları için izlemişlerdir ancak tarihsel süreç içinde dönüşen toplumsal yapılar ve teknolojiler ile gözetim yeni konumlar almıştır.

2.2.1. Modern Öncesi Dönemde Gözetim Pratikleri

Modern öncesi dönemde gözetim pratikleri toplumsal yapı ve teknik olanaklar düşünüldüğünde sınırlı kalmış, gören şeffaf bir şekilde bulunduğundan yani aynı anda kendisi de görüldüğünden bu karşılıklı gözetimin bir güç ve denetim sağladığı tartışmalı bir konu olmuştur. Antik dönemde yöneticiler, Mısır’da olduğu gibi vergi, askerlik hizmeti ve göç gibi amaçlarla egemenlikleri altındaki nüfus ile ilgili kayıtlar

²⁸ Dolgun, s.16-17.

tutmuşlardır. İsrail'in göçebe halkında bile, M.Ö 15. y.y.'da topluluğa ilişkin çeşitli bilgileri kaydetmek üzere birden fazla nüfus sayımı yapılmış nüfus üzerinde kontrol ve denetim yapıldığı görülmektedir.²⁹

Gözetim, devlete tabii nüfusa ait bilgilerin düzenlenerek, davranışlarının iktidar tarafından denetlenmesi olduğundan nüfusa ait bilgilerin düzenlenmesinde yazı ve semboller sisteminin icadı büyük rol oynamıştır. Gözetim faaliyetlerine yönelik olarak yazı, hiyerarşik bir tabakalaşma yoluyla alt sınıfların denetim altında tutulmasında önemli bir rol oynamıştır. Yaklaşık on bin yıl önce Sümerlerin idari ayrıntıları kaydetme, ücretlere ve oranlara ait listeler hazırlama ve aylık hesaplamalar yapma gibi çeşitli alanlarda yazıyı kullandıkları bilinmektedir. Bunlar, bilgi kodlama ve saklama araçları olarak gözetimin ilk yazılı kaynaklarını oluşturmuşlardır.³⁰ Ancak bu dönem için gözetim, oldukça kısıtlı bu faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. Askerlik hizmetlerini düzen içinde yapmak, vergileri düzgün olarak toplama gibi amaçlar dışında etkin bir gözetimden söz etmek mümkün değildir. Bir nesneyi, bireyi veya toplumu denetim altında tutabilmek için onun bilgisi gerekmektedir. Bu nedenle iktidarlar tarih boyunca denetimleri altında olanların bilgisine sürekli ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle iktidarlar toplumu gözetler ve iktidar bilgi ilişkisi karşılıklı olarak birbirine bağlanır.³¹

Modern öncesi cemaat toplumlarında güvenlik için etkin bir devlet gözetimi olmadığından güvenlik için tek yöntem yoğun sosyallik olgusuydu. Birbirlerini küçük yerleşmelerde izleme olanağına sahiptiler. Bu küçük ve güvenli dünya 16. yüzyılda yerini, artan nüfusla birlikte büyük şehirlere bırakırken “*efendisiz insanlar, aylaklar*”ın ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Aylaklar*, yeni kurulmuş kalabalık şehirlere iyi gözetlenemediklerinden, toplum için bir tehdit olarak görülmüştür. Güvenliği zedeleyen bu durumun en önemli sonucu, devletin sosyal hayattaki rolünün tamamen değişmesidir. Eskiden sorunsuz işleyen “*ben seni gözetliyorum,*

²⁹ David Lyon, *Elektronik Göz-Gözetim Toplumunun Yükselişi*, Çev. Dilek Hattatoğlu, Sarmal Yay. İstanbul 1997, s.10.

³⁰ Dolgun, s.37

³¹ Dolgun, s.37

sen beni gözetliyorsun'' denetim sistemi yerini “*kapatılma*” olgusuna bırakmıştır.³² Cemaatleşmeye dayalı gözetimin zedelenmesiyle, görülemez “*efendisiz aylakları*” daha görünür kılmak ve kolay gözetleyebilmek için sistemde değişikliğe gidilmiştir. Bu anlamda yönetim anlayışında kapsamlı ve etkili bir denetim türü olarak Foucault'nun “*Büyük kapatılma*” olarak ifade ettiği temel bir değişim ortaya çıkar.

2.2.2. Erken Modern Dönemde Gözetimin Dönüşen Boyutları: Foucault' da “Kapatılma Olgusu” ve Panoptikon

Foucault'ya göre: “*Büyük kapatılma*” 1656 yılında Paris'te Genel Hastane adı ile açılan ve kısa bir sürede toplumun azımsanmayacak geniş bir kesiminin toplum için tehdit olarak görülüp belirli kurumlara kapatıldığı bir toplumsal denetim uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Gözetim pratiklerinin ilk sistematikleşmiş biçimi olarak “*Büyük Kapatılma*” olgusu Foucault'ya göre : “*Bu gözetim sistemi Avrupa'da 17.yüzyıl ortasından 18.yüzyıl sonuna ve 19. yüzyıl başına kadar hüküm sürer.*”³³

Foucault'ya; başta suçlular, akıl hastaları için düşünülen bu model, zamanla kapsamı genişletilerek toplumun anormal söylemiyle ötekileştirdiği nüfusun azımsanmayacak bir kısmını gözaltında tutmak için de uygulanmaya başlanmıştır. Burada söz konusu olan, suçluları cezalandırmak ya da delileri tedavi etmek değildi. Toplumsal iktidar alanlarının temelinden sarsıldığı ekonomik krizlerde ve ardından ekonomik işlevin yeniden teminine yönelik olarak toplumsal denetim mekanizmasının yeniden düzenlenmesiydi.³⁴ Böylelikle bu uygulamalar sayesinde iktidarlar bireyleri sabit bir yere kapatarak gözetimsel disiplin sağlamak için bir model oluşturmuştur. 1970'lerin başından itibaren Foucault, modern iktidarı, hiçbir şekilde temsili özelliği olmayan ve anti-hümanist yönü ağır basan bir süreç olarak ele almıştır.

³²Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. Kemal Atakay, Metis Yay. İstanbul 1996, s.51-59.

³³ Michel Foucault, *İktidarın gözü-seçme yazılar*(4), Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay. İstanbul 2007, s.231.

³⁴Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay. Ankara 2006, s.289-295.

İktidar, Foucault'a göre; her şeyi düzenleyicidir ancak; mutlak değildir. İktidarın kaynağı belli bir yapı ya da belli bir merkez değildir. Çünkü iktidar her yerdedir ve her yerden gelmektedir. Foucault'a göre; toplumsal iktidarın üç biçimi vardır. Bunlardan ilki "*ekonomik iktidar*"dır. Bu, nadir olan mal veya üretim kaynaklarını elinde tutup diğerlerinin emek gücüne sahip olma anlamına gelir. İkincisi "*ideolojik iktidar*"dır. Bu, bir otorite tarafından desteklenen belirlenmiş bir yapıya ait fikirleri ve amaçları elde tutmaktır. Son olarak "*siyasal iktidar*" ise fiziksel zor kullanmayı mümkün kılan bir takım donanımlara sahiptir. İktidar, yaşamının her aşamasına yerleşirken bireyler iktidar ilişkileri tarafından belirlenir.³⁵

Kapatılma olgusu, gözetimin yeni bir boyut kazanmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Ortaçağda salgın hastalıkları önleyebilmek için ortaya çıkan kapatılma olgusu, on yedinci yüz yılda köklü değişimler geçirir. Bu değişimin en önemli örneği Paris'te Genel Hastane olarak kurulan kurum olmuştur. Genel Hastane tıbbi bir kurum olmasının ötesinde adli bir kurum olarak kullanılmışken, mahkemeler dışında karar verme yetkisi ve infaz etme gücü taşımaktadır. Burada amaç monarşi ve burjuvazinin yürütme makamı görevini üstlenmektir. Kapitalizmin kriz dönemlerinde işsizlik ve el emeği sorunlarının ortaya çıkaracağı toplumsal ayaklanmaları önlemek ve çözebilmek için kapatılmaya başvurulmuştur.³⁶

Foucault, gözetimi bilgi ve iktidar ilişkisi bağlamında ele alarak, bilginin bir güç unsuru olarak iktidarlara toplumsal denetim ve kontrol süreci ile ilişkilendirerek kavramsallaştırır. Modern öncesi dönemde uygulanan fiziksel cezalar yerine bir dizi disipline edici stratejilere bırakır. Bu yönetim anlayışındaki değişim iki temel toplumsal olgu ile ilişkilendirilir. Bunlardan ilkinin "*Büyük Kapatılma*" oluştururken ikincisini J.Bentham'ın bir hapisane tasarımı olan Panoptikon Foucault'nun değerlendirmeleri sonucu gözetimin metaforu haline dönüşür. Foucault, Bentham'ın Panoptikon tasarımını modern toplumun disiplin anlayışının bir yansıması olarak inceler. Foucault'nun gözetim yaklaşımını en iyi ifade eden ve özetleyen unsur

³⁵ Mustafa Kurt, "Michel Foucault ve İktidar Çözümlemesi", <http://bilgitoplumublogspot.com/2004/12/michel-foucault-ve-iktidar-zmlmesi.html>, Erişim Tarihi:04.05.2014

³⁶ Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1995, s.82-108.

kuşkusuz Panoptikon metaforu oluşturur. Panoptikon'un nasıl bir disipliner yapı olduğunu daha iyi anlamak için onun özelliklerine bakmamız gerekir;

“Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevre bina hücrelere bölünmüştür; bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir. Bunların biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikiye pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kulede tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir ilkokul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binaların içindeki küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi –kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak- ters yüz edilmektedir; bunlardan yalnızca birincisi korunmakta ve diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır.”³⁷

Foucault'ya göre; Panoptik disipline dek gördüğümüz tamamen cezalandırmaya dayalı bir toplum türü bir iktidar biçimi söz konusudur. Panoptik sistemle birlikte baskıcı yönetime ait cezalandırma yerini bir tür inceleme yani gözetlemeye bırakır. Baskı araçlarıyla cezalandırmayı amaçlayan toplum yapısı, bir kimseyi aralıksız olarak ve sürekli gözetleyen panoptik bir topluma dönüşür. İktidar bu panoptik toplumda belirlenen normlara uyulup uyulmadığını kontrol etmekten çıkmış, bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığının bilgisi önem kazanmıştır. Bu bilgi ise sürekli gözetim ile olanaklıdır. Bu sürekli gözetimin sağladığı bilgi iktidarın temelini oluşturur.³⁸ Foucault'dan sonra gözetim sosyal teoride merkezi bir öneme sahip olmuştur. Ona göre modern toplumun kendisi disipliner bir toplumdur. Bu toplumda iktidar teknikleri ve stratejileri daima var olmuştur. Bunlar başlangıçta ordular, hapisaneler ve fabrikalar gibi belli kurumlar içinde gerçekleşmeler bile etkileri sosyal hayatın dokusuna nüfuz etmiştir.³⁹

“Panoptikon ilkesinin hapisane dışında başka kurumlar tarafından uygulanmasıyla birlikte ise iktidar son derece ekonomik, verimli ve etkili bir şekilde toplumu disiplin altına alacak bir yapıya dönüşmektedir.”⁴⁰

³⁷ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s.295-296.

³⁸ Foucault, *Büyük kapatılma*, s.224-225.

³⁹ Veysel Bozkurt, *Endüstriyel, Post Endüstriyel Dönüşüm*, Alfa Aktüel Yay. Bursa 2009, s.101.

⁴⁰ Foucault, *Büyük kapatılma*, s.18.

Yunanca pan ve optikon kelimelerinden türetilen ve “her yeri gören yer” anlamına gelen “panoptikon,” Bentham’ın sadece bir kurgusu değildir. Panoptikon dünyayı yeniden kurmanın bir reçetesi olarak tasarlanmıştır. Panoptik ilkeler, özellikle modern toplumda fabrikalarda ve hapisanelerde olduğu kadar evler ve okullarda da toplumsal hiyerarşi ve sınıf ayrımının oluşturulmasına hizmet etmiştir.⁴¹

Lyon’a göre; “*Panoptikon bir düzeyde gözetimin nasıl işlediğini inceleyen bir teori, başka bir düzeyde gözetimi modernite serüveninin içine yerleştirmekte kullanılan bir araç*”⁴² olarak işlev görmüştür. Yine Lyon’a göre; Bentham, ceza mekânlarında neyin yanlış gittiği konusunda yaygın olarak Hıristiyanlık içinden yanıt verilen bir çağda seküler bir hapisane tasarlar. Bentham’ın Tanrı’nın gözüyle ilgili yorumu: Yalnızca görünmez, esrarlı ve muhtemelen cezalandırıcı bir ilahın açıkça kontrol edici ve araçsal bakışını vurgular.⁴³ Bauman, Lyon’un ilahi denetimden seküler rasyonel devlet denetimine geçiş olarak Panoptikon fikrine katılır: “*Dünyevi meseleleri insanın idaresi altına almak ve sezginin yerine Akıl’ı; rastlantı, belirsizlik, kararsızlık ve tutarsızlığın can düşmanını koymak istiyordu.*”⁴⁴

Foucault’ya göre; on dokuzuncu yüzyılda Mutlakiyetçiliğin sonu ile birlikte iktidar, ekonomik, toplumsal, demografik süreçlerin bilgisini içeren belli bir yönetsel bilginin müdahalesiyle uygulanmaya başlanır. Siyasi, ekonomik ve insani bilimler gerçek bir Rönesans’tan geçer. Çünkü yöneticiler bir bilgi olmadan yönetemeyeceklerini artık bilmektedirler. Bilginin niteliği burada yönetmeyi niteleyip belirler. Eski rejim koşullarında servet esas olarak toprağa ve paraya dayanıyorken, toprak sahibi kendi mülkünü bir yandan kraliyet vergisine, gerektiğinde de feodal hukuka karşı korumak zorundaydı. Fakat burjuva serveti sanayi türü bir ekonomi de atölyelere, alet-makinelere, hammaddelere yatırmakla bütün bunları halk tabakasının eline teslim etmiş oluyordu. Burada bütün halk tabakalarını genelleşmiş gözetim altına alma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Bentham’ın düşü olan ve bir kişinin herkesi gözleyebildiği Panopticon,

⁴¹Bauman, *Akışkan Gözetim*, s.19-21.

⁴²Lyon, s.58-59.

⁴³Lyon, s,137.

⁴⁴Bauman, s,138.

özünde burjuvazinin düşlerinden biri olmuştur. Bu düş gerçekleştirildi ancak; Bentham'ın önerdiği mimari yapı olarak gerçekleştirilmedi, fakat özellikle bir yönetim biçimi; zihin için zihin üzerinde iktidar uygulama biçimi olarak gerçekleşir.⁴⁵ Modernite ile birlikte yeni bir yönetim sisteminin simgesi olarak görülen Panoptikon enformasyon teknolojilerinin gözetime sunduğu olanaklar sonucunda “evi” de içine alan ve tüm toplumsal alanlara yayılan synoptik bir yapıya dönüşür.

2.2.3.Modern Dönemde Gözetim Pratikleri

Bu bölümde, Marx, Weber, Giddens ve Taylor başta olmak üzere sosyal teoride önde gelen kuramcılarının gözetim konusundaki yaklaşımları eşliğinde gözetimin modernite içinde kurumsallaşma süreci ele alınacaktır. Gözetim olgusuna modern dönemde ilk dikkat çeken isim Karl Marx olmuştur. Marx bir toplumsal denetim aracı olarak gözetimi sermaye ve emek çelişkisi içinde bir güç ilişkisi, sınıf çelişkisi bağlamında ele alırken fabrika merkezli bir gözetim yaklaşımı ortaya koyar. Max Weber’de gözetim, bürokrasi temellidir ve toplumsal alanın daha geniş bir bölümünü kapsamaktadır. Giddens ise gözetim olgusunu modern toplumun kurumsallaşma sürecinin temel bir boyutu olarak değerlendirmiştir. Taylor da gözetim, kapitalist ekonomi içinde bilimsel yönetim ilkeleri çerçevesinde, işletmelerin en temel unsuru olarak konumlandırılır.

Modernite, modern toplum ile sanayi uygarlığını aynı anda anlatan temsili bir kavram olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla bu toplumsal yapıda ekonomik sistem, daha önceki toplumlara oranla daha özgül ve derin etkilere sahiptir. Sanayi devrimi ardından toplumsal süreçlerde ortaya çıkan ekonomik sisteminin bir ifadesi olarak modernite, sınaî kapitalist düzenin ortaya çıkışıyla eş anlamlıdır.⁴⁶ Modernite ile birlikte gözetim yaygın ve sistematikleşerek toplumsal yapıda daha geniş alanlara yayılıp kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Gözetimin iş hayatı ve günlük yaşama, başka bir açıdan fabrika ile ev’e dek yayılma koşullarının daha iyi anlaşılabilmesi

⁴⁵Foucault, *Büyük Kapatılma*, s.129-135.

⁴⁶ Dolgun, s.77.

için modern ekonomik süreçlerin çağdaş gözetim kuramları ile birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Ekonomi insanlık tarihinin her döneminde temel bir güç unsuru olarak var olsa da sanayi devrimi insan hayatını tümünden dönüştürecek bir etkiye sahip olmuştur. Ekonomi toplumsal yaşamın her alanını kapsayacak şekilde nüfuz etmiştir. İşçilerin fabrikalarda geçen tüm yaşantıları, belirlenen zaman çizelgelerine göre programlanırken; verimliliği artırmak amacıyla gözetim ve kontrol gerekliliği oluşur. Bu nedenle gözetim işverenler açısından vazgeçilmez bir güç haline gelir. Modern öncesi dönemlerde baskı, şiddet ve zor ile kendini gösteren gözetim; modern dönemde teknik bir nitelik kazanıp kurumsallaşır. Sonraki dönemlerde ise piyasa, tıp, bankacılık gibi alanlarda özel sektöründe gözetime katılmasıyla, gözetim özel alanı da kapsar ve gözetim çerçevesinde iş ve özel alan ayrımı belirsizleşir.⁴⁷

On dokuzuncu yüzyıl fiili olarak çalışma zamanı içinde denetim kurumlarının çoğaldığı bir dönem olmuştur. Çalışma zamanı merkeze alınarak yaşam yeniden düzenlenirken diğer yandan insanların bedeni iş gücü haline gelir. Örneğin; fabrika gibi bir kurumda, işçi emeği ve işçinin kendi çalışması üzerine bilgisi, teknik iyileştirmeler, küçük icatlar ve keşifler elde edilir. Gözetleme aracılığıyla onun üzerinde uygulanan iktidar tarafından biriktirilir. Bu şekilde işçinin çalışması yavaş yavaş denetimin güçlenmesini sağlayacak olan belli bir üretkenlik bilgisine ya da teknik bir üretim bilgisine dâhil olur.⁴⁸ Böylece, üzerinde iktidar uygulanan bireyler ya kendilerinin oluşturduğu ve yeni normlara göre biriktirilecek olan bilginin elde edildiği ya da yeni denetim biçimlerine imkân tanıyacak bir bilginin nesnelere olarak var olurlar.

Çalışanların gözetimi modernite öncesi küçük atölyelerde de görülmekteydi. Bu atölyeler yerlerini 17.ve 18.yüzyıllarda büyük atölyelere bırakınca, üst kademe çalışanların işçilerin davranışlarını sistematik olarak izlemesine dayalı teknik bir gözetim ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan sorun, insanların sanayi öncesi döneme ait düzensiz alışkanlıklarından çekip çıkarmak ve onları teknolojinin

⁴⁷ Dolgun, s.74-77.

⁴⁸ Foucault, *Büyük Kapatılma*, s.247-251.

sistemliliği içinde yeniden düzenlemek olmuştur. Bu da fabrikalardaki çalışma hızının ve kendine özgü mantıksal işlerliliğin gereklerine uygun oluşturulan disiplin ve düzen yönetmelikleriyle mümkün olmuştur.⁴⁹

Marks'ın belirttiği gibi üretim aygıtındaki teknolojik sıçramalar ile işbölümü ve disiplin tekniklerinin birlikte harmanlanmaları, karşılıklı bir etkileşime yol açıyordu. Bu etkileşimde ortaya çıkan disiplinsel piramit, farklılaşma, senkronizasyon ve görev denetiminin bir arada dayatıldıkları mini bir iktidar hücresi oluştururken; üretim mekanizmalarında böylelikle kolaylıkla aktarılabilen işlevsel bir şema çerçevesinde denetim meydana getiriliyordu.⁵⁰ Marx, fabrikada var olan disiplini bir kışla disiplinine benzetir. Fabrika işçilerini sanayi ordusunun erlerine benzetirken fabrikadaki yönetim gözcülerini ise bu ordunun çavuşları olarak niteler. Hammadde ve makineler gibi bir diğer sermaye bileşeni de işçilerin bedenidir. İşçi bedeni üzerinde gözleyici, fabrika disiplininin en önemli kaynağını oluşturur. Bu aynı zamanda yeni cezalandırma tekniklerinin gelişmesini sağlar. Burada, “*gözleyicinin ceza defteri, köle efendisinin kamçısı yerine geçmektedir.*” Çalışan bedene verilen fiziksel ceza, sermayenin ekonomik kaybı olacağından, ücretten kesilen para cezası eski cezalandırmanın yerini alır.⁵¹

Köklü bir toplumsal değişime yol açan teknik ve makineleşme tüm dünyayı sararak fabrikaların dışına gündelik yaşamada yansır. Bu süreçte fabrika içindeki yaşamla özel alanın bağları kopar. Tarım toplumunda her işi yapan köylüler, sanayi toplumuyla tek bir iş üzerinde uzmanlaştırılır. Örneğin; Ford fabrikalarında bir arabanın üretiminde yedi bin sekiz yüz seksen iki aşama bulunmaktayken her aşama için uzmanlaşmış bir işçi gerektirmektedir. Bir işçinin işini aksatması tüm üretim sürecinin aksatacağından bu süreçler ancak sıkı bir gözetimle mümkündür. Bu dönemde teknik gözetim yaşamın tüm alanlarına yayılmış ve “*yönetim*” adı verilen bilimsel yöntemlerle desteklenmiştir.⁵² Marx ve Taylor'ın gözetim kuramlarında sosyal yaşama, fabrika dışına sızan gözetim pratikleri yer alsada asıl merkez

⁴⁹ Karl Marx, *Kapital I*, Çev: Alaattin Bilgi, Sol Yay. Ankara 1978, s.452.

⁵⁰ Foucault, *Büyük Kapatılma*, s.134.

⁵¹ Dolgun, s.92-94.

⁵² Dolgun, s.78,86.

fabrikalarda uygulanan gözetimdir. Max Weber'in kuramında gözetim, bürokrasi temelli olduğundan toplumsal alanın daha geniş bir bölümünü kapsar.

Modern toplumla özdeşleştirilen bürokrasi kavramı sosyal bilimlerde, ilk kez 1745 yılında iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanılır. Bu kullanımda bürokrasi kavramı, "büro" memurlarının çalıştığı yeri tanımlarken "krasi" ise bir iş yapabilme gücü anlamıyla bir iktidar düşüncesini içerir.⁵³ Bürokrasi tanımı tarih içinde toplumsal süreçlerle birlikte çeşitli işlevler kazanmakla birlikte gözetim kavramı bağlamında tanımına bakacak olursak: '*Bürokrasi, dünyaya gelen herkesi doğumundan ölümüne kadar izleyen ve onun hakkında bilgi toplayıp depolayan dev bir "ağ"*⁵⁴.' olarak tanımlanır. Weber'de bürokrasi, ideal bir organizasyon yapısını ifade etmek için kullanılır. Bürokrasi bireyler hakkında bilgilerin dosyalanması ve bu gözetim bilgilerinin organizasyonlar arasında koordinasyon amaçlı paylaşımıdır. Dosyalama ile bireylerin faaliyetleri, örgütlerce kolay ve rahatça kontrol edilip yönlendirilebilmektedir. Bu kişiler hakkında oluşturulan dosyalar bireylerin ve ya toplulukların kişisel bilgilerini de içermektedir.⁵⁵

Max Weber'de bürokrasi, ideal bir organizasyon yapısı olarak organizasyon yapılarında uzmanlaşmaya dayalı hiyerarşik bir nitelik taşımaktadır. Burada temel özellik, otorite ve sorumluluğun organizasyon içinde her aşama için açık bir şekilde belirlenmesidir. Ulus-devlet içindeki bürokratik örgütler, bireylerin yaşamlarını sürekli kayıt altına alacak bir değişim geçirir. Bürokratik gözetime örnek olarak şunlar belirtilebilir. Hastanedeki doğum kayıtlarıyla başlayan gözetim; okullarda ders notları ve öğrenci davranışlarının bulunduğu disiplin dosyalarına, iş yaşamında tutulan performans raporlarına ve askerlik dairesindeki kayıtlara dek uzanır.⁵⁶

Gözetim, Giddens tarafından modern toplumun kurumsallaşma sürecinin temel bir niteliği olarak değerlendirilmiştir. Giddens, kapitalist ve modern dünyada gözetimin yoğunlaşmasını ulus-devlet ve kapitalizm bağlamında ele almak suretiyle mevcut durumu yeniden analiz eder. Giddens'a göre; modern toplumlarda gözetimi

⁵³ Sauvy Alfred, *Bürolar ve Bürokrasi*, Çev. Yıldızhan Yayla, Gelişim Yay. İstanbul 1975, s.5.

⁵⁴ Dolgun, s.101.

⁵⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay. İstanbul 1998, s.334-335.

⁵⁶ Dolgun, s.100-101.

iki farklı anlamda ele almak gerekir. Birinci anlamıyla gözetim, hakkında toplandığı bireylerin davranışlarını yönetmek üzere kullanılabilen şifrelenmiş bilgi birikimini ifade eder. İkinci anlamıyla bazı bireylerin davranışlarının bunlar üzerinde otorite kuran diğer bazı bireyler tarafından doğrudan izlenmesidir.⁵⁷

Giddens, modern toplumların dört temel kurumsal boyutu olduğunu ve bunların: Kapitalizm, endüstriyalizm, askeri güç ve gözetim pratikleri olduğunu belirtir. Modernliğin boyutlarının birlikte kullanımını *yönetimsellik* olarak tanımlar. Yönetimsellik ile gözetim diğer boyutlar arasında bir koordinasyon görevi üstlenirken, gözetim aynı zamanda kurumsal bir nitelik de kazanır.⁵⁸ Kapitalizm ve onunla gelişmiş olan ulus-devlet sürecinde, emeğin önceki dönemlerde baskı ve zorla disipline edilmesinin yerini yönetimsel güçler aracılığıyla yoğunlaşmakta ve gündelik hayatın her alanına yayılmaktadır

2.2.4.Geç Modern Dönemde: Akışkan Gözetim

Geç modern dönem olarak da nitelendirilen günümüz toplumlarında gözetim pratikleri enformasyon teknolojilerinin gözetime sunduğu olanaklarla kamusal ve özel alan ayrımını aşarak tüm yaşam alanlarını kapsayan bir nitelik kazanmıştır. Enformasyon teknolojilerinin gelişimi ile ivme kazanmış yeni gözetim pratikleri sosyal kuramcılar tarafından yeniden tanımlanmış ve yeni yaklaşımlar sunulmuştur.

Lyon'a göre; Gözetim modernitenin temel boyutlarından biridir. Ancak modernite toplumsal bir süreç olarak dönüşmektedir. Bu nedenle, gözetim söz konusu olduğunda ne *tür* bir moderniteden bahsettiğimiz sorusunu da sormalıyız. Bugünkü durumu “geç” modernite, “postmodernite” veya “akışkan modernite” olarak tanımlayabiliriz. Bu yeni dönemde iki özellik dikkat çekiyor. Birincisi: Bütün toplumsal biçimler yenilerin oluşmasından daha büyük bir hızla çözülürken ikincisi ise iktidar ile politikanın birbirinden ayrılma sürecinin hızlanmasıdır. Gözetimin yayılışını, teknolojik bir olgu veya “toplumsal kontrol” ve “Büyük Birader”e işaret eden bir şey olarak yorumlamak, bütün vurguyu araçlar ve zorbalarda üzerinde

⁵⁷ Giddens, s.24.

⁵⁸ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yay. İstanbul 1998, s.59.

yoğunlaştırır. Ancak, gözetimi geliştiren ideolojileri ve gözetime yol açan olayları görmezden gelir.⁵⁹ Lyon'a göre; gözetim yıllardır artıyor ve modern dünyanın temel özelliklerinden biri haline gelmiş durumda. Günümüzün toplumsal koşullarında gözetim akışkanlaşıyor. "Akışkan gözetim", gözetimi bütünlüklü bir şekilde tanımlamanın bir yolu olmaktan ziyade bir yönelimdir. Yani günümüzün değişken ve sarsıcı modernitesinde gözetim konusundaki gelişmeleri konumlandırmanın bir yolu olarak ortaya çıkan bir kavramlaştırma değildir.⁶⁰

Gözetim, geç modern dünyada yeni biçimlere bürünürken bu değişimin iki önemli örneğini insansız hava araçları (İHA'lar) ve sosyal medya oluşturmaktadır. "Yeni nesil İHA" lar her şeyi görüntülemeye imkân sağlarken kendileri görünmezdir; etraftaki her şeyi savunmasız kılarken kendileri hiçbir şeyden etkilenmemekte ve görünmeden her şeyi görebilmektedir. Günümüzde hiçbirimizin gizlice kalabileceği bir yeri, gözetlenmekten kaçabileceği bir sığınağı kalmamıştır.⁶¹ Günümüzde gelişen gözetim araçları ile birlikte tüm toplumsal alanlar gözetim altına alınmışken günümüz toplumlarının Panoptik bir topluma dönüştüğü yorumları yapılmaktadır. Bauman'a göre:

*"Panoptikon günümüzde hala hayatta ve iyi durumda. Aslında Bentham'ın, hatta Foucault'nun hayal bile edemeyeceği kadar güçlendi. Bu kurumların mantığında yatan temel amaç mekânlar içinde yatan bedenlerin faydalı bir iş için kullanılmasından ziyade, gittikçe güçsüzleştirilmesidir. Nasıl ki salyangozlar evlerini sırtlarında taşıyorsa, aynı şekilde, cesur modern akışkan dünyanın çalışanları da kendi kişisel panoptikonlarını kendi bedenleri üzerinde büyütmek ve taşımak zorundadır."*⁶²

Geç modern dönem olarak adlandırılan günümüz toplumlarında bireyler bedenleri üzerinde taşıdıkları veya evlerinde kullandıkları enformasyon teknolojileri aracılığıyla gözetimin bizzat taşıyıcı nesnelere dönüştürülürken bu gözetimden saklanıp sığınabilecekleri hiçbir yer bulunmamaktadır. Gözetim teknolojileri günümüzde iki karşıt stratejik amaca hizmet etmekte ve iki cephede gelişmektedir: Bir cephede hapsedmek ya da "çitin içine almak", diğerinde ise dışarıda bırakmak ya

⁵⁹ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.11-17.

⁶⁰ Lyon, s.7-10.

⁶¹ Lyon, s.28.

⁶² Bauman, s.61-65.

da “çitin dışında bırakmak” insan sayısının küresel düzeyde artışı aslında gözetim teknolojisinin her iki türünü de ilerletmektedir.⁶³

Geç modern dönemde, endüstriyel işlemlerin rasyonel ve mükemmel denetimi önceden belirlenmiş katı bir sistem çerçevesinde mekanik bir model üzerine kuruluydu. İnsanları bu belirlenmiş ve standartlaşmış sistem içinde en yüksek verimi almak üzerinden işlemekteydi. Bu masraflı bir dosyalama ve disiplinci bir yönetimi gerektiriyordu. Bu da panoptikon tarzı bir gözetimle birleşiyordu; ancak günümüz yeni ekonomisinde merkez, fabrika içi üretimden üretimin enformasyonuna ve tüketici bilgilerinin ekonomik değerine kayarken yönetim anlayışı da değişmektedir. Yöneten ile yönetilenlerin karşı karşıya geldikleri “karşılıklı bağlanma” çağının perdeleri kapanmıştır. Yeni toplumsal yapıda “iktidarın elektronik bir sinyal hızında hareket ettiği” ve bilgi işlemeye dayalı yeni gözetim pratikleri; günlük hayatımız içinde yalnızca vatandaş olarak değil hepimizin sürekli kontrol edildiği, gözetlendiği, sınındığı, incelendiği ve değerlendirildiği yeni bir şeffaflığa imkân tanımaktadır. Günlük hayatlarımızla ilgili bilgiler bizi gözetleyen kurumlar için şeffaflaştıkça onların kendi faaliyetlerini anlamak daha da zorlaşmaktadır. Bu yeni gözetim sistemlerinin temel iki özelliği vardır. Birincisi teknik bir özellik kazanmıştır, ikincisi ise organizasyonlar içinde karmaşık bir veri akışına dayanmasıdır.⁶⁴ Bu amaçlar doğrultusunda panoptikon tarzı gözetimde hapsederek görünmeden gözetebilme imkânı iktidar için nasıl bir güç oluşturuyor ise günümüz gözetim tekniklerinde artık kapatmaya ihtiyaç duymadan da bu işlevini gerçekleştirebilecek bir nitelik kazanmıştır.

Modern toplumlarda yönetim anlayışındaki değişim ve yeni teknolojilerin gözetime katkıları sonucunda meydana gelen değişimler yeni kavramlaştırmaları doğurur. Enformasyon teknolojileri ardından gözetime yeni yaklaşımlar ortaya çıkarken çalışma içinde bu konu enformasyon toplumu bölümünde ele alınmıştır.

⁶³ Bauman, s.69.

⁶⁴ Lyon, s.20.

2.3. Karşı Ütopya Çerçevesinde Gözetim

Thomas More 1516 yılında yayımladığı “Ütopya” adlı eseri ile ideal devlet yapısını edebi bir kurgu ile siyaseti iç içe geçirerek yeni bir edebi tür yaratmıştı. More bu eserinde Antik Yunan’da ortaya çıkan ideal demokratik siteyi yeniden yorumlayarak tarif etmiş ve yeryüzünde eşit, adil ve tüm vatandaşların mutlu olduğu ideal bir toplum yapısı kurgulamıştır.

Ütopya; aslında olmayan, tasarlanmış olan ideal toplum şekli anlamına gelir. Köken olarak Yunanca "yok/olmayan" anlamındaki ou, "mükemmel olan" anlamındaki eu ve "yer/toprak/ülke" anlamındaki topos sözcüklerinden türemiştir. Thomas More’un 1516’da yazdığı “De Optimo Reipublicae Statu deque Nova Insula Utopia” veya kısaca “Utopia” isimli kitabında ilk kez yer alır. Ütopyalar, bugün gerçekleşmesi imkânsız toplum tasarımları olarak tanımlanır. Distopya ise çoğunlukla ütopyik bir toplum anlayışının anti-tezini tanımlamak için kullanılır. Distopik bir toplum otoriter, totaliter bir devlet modeli ya da benzer bir başka baskıcı sistem altında karakterize edilir. Kelime ilk defa John Stuart Mill tarafından kullanılırken "ütopyanın tersi" olarak değil, "kötü bir yer" anlamında kullanmıştır.⁶⁵

Distopya ile ütopya, birbiriyle karşıt değil birbirlerinin olumsuz durumlarını işaret etmektedir. Karşı ütopya ve ya distopya olarak adlandırılan ve yirminci yüzyılda gözetim kapsamında genel olarak değerlendirilen başlıca üç eser: Yevgeni İvanoviç Zamyatin’in “Biz”(1924), Aldous Huxley’in “Cesur Yeni Dünya”(1932) ve George Orwell’in “Bin Dokuz Yüz Seksen Dört”(1948) adlı distopyalardır. Bu üç eserin distopya olarak nitelendirilmelerinin nedeni: İngesal ve kurgusal bir toplum yapısı inşa ederlerken yaşanamaz bir toplum kurgusu içinde anlatmış olmalarıdır.

Gözetim toplumunu analiz ederken çıkış noktalarından biri olan karşı ütopyaların ortak yönleri üç temel özellik gösterir. Bunlardan ilki, panoptik gözetim mantığını “görülmeden görme”nin gücüne yapılan vurgudur. İkincisi, mahremiyete ve bireyselliğe merkezi iktidarlar tarafından gösterilen hoşgörüsüzlüktür. Üçüncüsü

⁶⁵ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Distopya>,Erişim Tarihi:07.03.2014

de, vatandaşlarını devamlı gözetim altında tutan hükümetlerin merkezi/totaliter bir yapıya sahip olmalarıdır. Karşı ütopyaların gözetim kuramı açısından diğer bir özelliği ise teknolojik gelişmelerle desteklenen Panoptik mantık resmedilirken gizlilikler ile mahremiyetleri içinde barındıran özel yaşamın tümüyle ortadan kalkması probleminin ilk habercileri olmalarıdır.⁶⁶

İktidar ve bilgi bağlamında totaliter bir toplumsal denetimi konu edinen karşı ütopya eserleri ile ilgili olarak Bauman; Zamyatin, Orwell ve Aldous Huxley gibi geçmişteki en büyük distopya yazarlarının kaleme aldıkları hikâyeler, onların katı modern dünyanın sakinlerine musallat olan korkularla ilgili tasavvurlarını barındırıyordu. Sıkı bir biçimde disiplin altına alınmış ve düzen takıntılı bir dünyanın üreticileri ve askerleri olmaları. Bu yazarlar kırmızı alarm veriyor, mezbahaya usulca yürüyen koyun uyuşukluğunda bir bilinmeyene doğru giderken yol arkadaşlarını bu tasavvurla sarsmayı umuyorlardı.⁶⁷ Bu anlamda distopyaların yaşanan toplumsal gözetim pratikleri hakkında öngörüselle uyarılar taşıdıkları kabul edilir. Gözetim uygulamaları günümüzde gelişen enformasyon teknolojilerinin birer gözetim aygıtı olarak kullanılmasıyla yaygınlaşırken bu durum iktidarlar için bir ütopyanın gerçekleşmesi olarak görülürken, toplum açısından bir distopya olarak yorumlanmaktadır.

Orwell'in "1984" adlı eseri ve yaygın olarak kullanılan "Büyük Birader" benzetmesinin yer aldığı bu distopyada, Devlet aygıtının tüm vatandaşları dosyalama ve kayıtlama aracıyla kontrol altına aldığı bir dünya konu edilir. Batılı demokrasilerin totaliterlik potansiyeli ve devletin hastalıklı bir tarzda kendi iktidarına yoğunlaşarak vatandaşlarının günlük hayatlarının kontrolüyle yakından ilgilenmeye başlaması konusunda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ait bir uyarı niteliği taşır.⁶⁸ Orwell'in eserinde Okyanusya adında totaliter bir imparatorluk konu edilirken burada toplumun bütün alanları birçok gözetim aracıyla sıkı bir denetim altında tutulmaktadır. Kapatılmasına asla izin verilmeyen *tele ekranlar* her vatandaşın evinde bulunmaktadır. İktidar tarafından kontrol edilen tele ekranlar sürekli

⁶⁶ Dolgun, s.224.

⁶⁷ Bauman, s.109.

⁶⁸ Lyon, s.18-20.

direktifler verirken evlerin içini de görebilmektedir. Düşünce polisleri adında görevliler evlerin pencereleri önlerinde sürekli gezinmekte ve tele ekranların kapatılmaması için gözetim görevi üstlenmiştir. Vatandaşların evleri içindeki her davranışı izlenip kaydedilirken geçmişleri de yok edilmiştir. İktidara uysallaşmış bedenleriyle bağlanmaktan başka çaresi olmayan vatandaşlar arasında Winston uysallaşmaya direnen tek beden olarak eserin başkahramanıdır. Okyanusya'nın vatandaşları paralarını belirlenmiş şeylere harcarken Winston düşüncelerini yazmak için aldığı defter ve bu defterle bulunduğu yerin iktidarın tele ekranın görüş alanının dışında kalan küçük bir alan oluşturması bireyin özel alan gereksiniminin metaforik bir anlatımı olarak dikkat çekicidir.⁶⁹

Orwell'in eseri günümüz toplumları için gözetimin yaygınlaşmasıyla canlılık kazanmış ve önemi artmıştır. Romanda toplumsal denetim aracıyla vatandaşların şeffaflaştırılmasına dikkat çekilmiştir. Winston'ın gözetim pratikleriyle güçlenmiş iktidar karşısında tüm umutlarının ve çabalarının sonuçsuz kalmasıyla neticelenen eser, iktidarın gözünün her alana yayıldığı bir durumda özel alanın ve özgürlüğün mümkün olamayacağı düşüncesiyle sona erer.

Huxley, '*Cesur Yeni Dünya*' eserinde sanayileşmekte olan Batı toplumlarının geleceğini hicveder. Bu eserde 20. yüzyılın başında otomotiv kralı olan Henry Ford resmedilir. İnsanlara, gelecekleri ile kendi kaderlerini belirlemeye yönelik umut ve inanç aşılamanın mistik öge olarak Tanrı kavramı toplumdaki kaldırılmış, onun yerini, Tanrı'yı ima eden Lord ile arasındaki kelime oyunuyla Ford almıştır. Bu anlamda eser, şirket-devletin doğasındaki totaliter tehlikelerin geleceğe yansımaları olarak değerlendirilmiştir.⁷⁰ Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde toplum biyolojik gözetim uygulamalarıyla kontrol altına alınmıştır. Genetik olarak şartlandırılan bireyler fabrikalarda üretilen bir eşyaya adeta dönüştürülmüştür. Huxley eserinde uysal bedenlerin oluşum sürecini iktidar ile ilişkilendirirken kişiliğini yitiren bireyin bedeni de robotlaştırılarak denetim altına alınmıştır. Huxley burada totaliter sistemi kurmanın ve devamının zihinleri ve bedenleri kontrol etmekten geçtiğini gösterir.

⁶⁹ George Orwell, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Celal Üster, Can Yay. İstanbul 2008, s.60-62.

⁷⁰ bagimsizrehberler.blogcu.com/cesur-yeni-dunya-ya-cesurca.../8790334, Erişim Tarihi: 05.08.2013

Huxley, “*köleler köleliklerini sevdikleri için*”⁷¹ iktidarın hep var olacağını ve kolay bir denetim sağlanacağını dile getirir.

Çocukların beyinleri şartlandırma ile alkol ve uyuşturucudan uzak durmaları sağlanırken iktidar tarafından istenilen başka zevk verici maddelerin bağımlılığı sağlanır. Bununla birlikte iktidar, toplumu bireye tercih ederken; bireysellik toplum için bir tehlike olarak algılanmakta ve en sert şekilde bastırılmaktadır. Burada, “*birey hissederse toplum sendeler*”⁷² temel prensibi işlemektedir. Huxley, toplumun zamanla iktidarın gözetime dayalı baskısını göremeyeceğini hatta bundan hoşnut olacağını, teknolojiye bağımlı olan bir nesil oluşacağını öngörür.

İnternet üzerinden izlenmeye dayalı gözetimin yoğunlaştığı günümüz toplumlarında internet kullanıcıları bu iletişim türünü bir özgürlük alanı olarak değerlendirmekte ve ona karşı sınırlamalara karşı çıkarak bir ironi içinde kalabilmektedir. Türkiye’de 22 Ağustos 2011 yılında yapılan internet düzenlemeleri öncesinde bu uygulamaları sansür ve kısıtlama olarak değerlendiren birçok internet kullanıcısı “*internetime dokunma*” ismini verdikleri eylemler düzenlemiştir.⁷³

Zamyatin’in “*Biz*” adlı eseri ilk distopya örneği olarak panoptik gözetim mantığı çerçevesinde insanların cam duvarlardan oluşan şeffaf evlerde yaşadığı bir toplumda geçer. İnsanların tüm davranışları “merkezi güç” tarafından izlenmektedir. Eserde, özel alanın ve mahremiyetin iktidar tarafından ele geçirilişi ve kontrolü ele alınır. Romanın başkahramanı olan D-503 örneğinde tüm bireylerin evlerinin duvarları şeffaf olarak inşa edilmişken merkezde yer alan *Tek Devlet* ve başında bulunan *Velinimet* herkesi her an şeffaf yapılar aracılığıyla gözetleyebilmektedir. “*Bol ışıklı cam duvarların arkasında yaşıyoruz, birbirimizi görebilir durumdayız. Gizleyebilecek hiçbir şey yok.*”⁷⁴ İfadesiyle eserde, her yerde bulunan korucular ve sokak dinleyicilerinin her konuşmayı kaydettiği vurgulanır.

⁷¹ Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yay. İstanbul 2002, s.16.

⁷² Huxley, s.132.

⁷³ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25213509/>, Erişim Tarihi: 01.04.2014

⁷⁴ Yevgeni Zamyatin, *Biz*, Çev. Füsün Tülek, Ayrıntı Yay. İstanbul 1996, s.14.

Eserde, toplumsal yapı birey karşısında güçlendirilerek ‘‘biz’’ leşmeye zorlanmaları konu edinilirken; eser de ismini buradan almaktadır. Vatandaşların adlarının yerine birer numara verilerek kodlanırlar. Bu kodlanmış vatandaşların görevi ise sıradan olmak ve farklılık gösterecek her durumdan kaçınmaktır. Farklı her davranış toplumsal düzeni bozan bir suç olarak değerlendirilirken, cezası ise düş gücü merkezlerinde büyük ameliyattır. Büyük ameliyat ile bedenler uysallaştırılır. Günümüzde hızla gelişen enformasyon teknolojileri ve enformatik gözetimin yaygınlaşma sürecini iktidar ilişkileri ve ev bağlamında doğru değerlendirmek için distopyalar önemli birer öngörü sağlamaktadır. Çünkü günümüz gözetim pratiklerini ve tekniklerini ilk öngören Orwell’ın totalitarizmi simgeleyen ‘‘Büyük Birader’’inden Zamyetin’de ev’in Panoptik bir mekâna dönüşmesine, Huxley’in eserinde bedenlerin uysallaştırılmasına dek birçok öngörü ve uyarı bulunmaktadır.

Bu üç eserde ortak olan noktaları özetleyecek olursak: Panoptik gözetiminin temel niteliğini oluşturan ‘‘görülmeden görme’’ niteliğinin iktidarlar için daha önceki toplumlarda görülmeyen güçlü bir denetim sağlayacağı uyarısıdır. İkinci olarak teknoloji ve iktidarın bir araya gelme sürecinde gözetime dayalı totaliter bir sistemin oluşabileceği öngörüsüdür. Son olarak gözetim aracılığıyla bu tezin de konusu olan bir özel yaşam alanı olarak ev’in iktidarların hâkimiyet alanına girmesi ve yine bu bağlamda mahremiyetin güçsüzleştirilip ortadan kaldırılmasıdır.

3. ENFORMASYON TOPLUMUNUN DİĞER YÜZÜ GÖZETİM TOPLUMU VE DÖNÜŞEN KAMUSALLIK

Bu bölümde enformasyon teknolojilerinin gözetim ve kamusallık açısından toplumsal yapıdaki etkileri ele alınmıştır. Başta bilgisayar ve internet olmak üzere enformasyon teknolojilerinin yeni ekonomiyi belirleme süreçleri, dönüşen iletişim ortamları ile toplumsal yapının belli başlı özellikleri gözetim ve kamusallık çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Gözetim olgusunun dönüşen yönleri ve özellikleri ile birlikte bir özel alan olarak “evin” gözetime hangi süreçler neticesinde konu olduğu, günümüz enformasyon teknolojilerinin birer gözetim aygıtı olarak kullanımlarıyla birlikte kamusal otoritenin özel alana sızma kanalları mahremiyet sorunsalıyla birlikte ele alınmıştır.

3.1.Enformasyon Toplumu Kavramı

1960’lı yıllardan itibaren enformasyon teknolojilerinin etkisiyle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere temel toplumsal özellikler açısından köklü değişimler yaşanır. Bu değişimler paralelinde yeni toplumu tanımlamak için kullanılan kavramlara bakıldığında oldukça çeşitli olduğu görülür. Yeni toplumsal yapıyı Amittai Etzioni “modernlik sonrası çağ” Herman Kahn “ekonomi-sonrası toplum,” Paul Holmes “kişisel hizmet toplumu,” Ralf Dahrendorf “hizmet-sınıflı toplum,” Daniel Bell “sanayi-sonrası toplum,” Peter F.Drucker “bilgi toplumu,” Yoneji Mesuda “enformasyon toplumu” ve Manuel Castells’de “network toplumu” olarak adlandırmıştır.¹

Yeni toplumu tanımlamaya yönelik yaklaşımlar farklılıklar gösterse de endüstri ve ya sanayi toplumu kavramının yeni toplumsal yapıyı tanımlamada yetersiz kaldığı ve yeni toplumun merkezinde enformasyona dayalı bilginin yer aldığı konusunda düşünürler genel anlamda hem fikirdirler. Yeni toplum bilgi etrafında örgütlenirken; bilgi, aynı zamanda toplumun temel eksenini oluşturmaktadır. Bell’in *sanayi sonrası*

¹ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev. Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, Ankara1999, s.193-194.

toplum kavramı ilk dönemlerde genel kabul görmüş olsa da sonraki süreçlerde Drucker'ın *bilgi toplumu* kavramı ve Masuda'nın *enformasyon toplumu* kavramları yaygın bir kabul görmüştür.² Bu çalışma enformasyon teknolojileri ve bu teknolojilerin gözetime konu olması anlamında özel yaşam “alanının/evin kamusal” dönüşümünü konu edindiğinden enformasyon toplumu kavramı tercih edilmiştir.

Enformasyon toplumu kavramı ilk olarak F.Maclup tarafından 1962 yılında ABD’de “*Üretim ve Bilginin Dağılımı*” adıyla yayımlanan çalışmada yer almıştır. Burada, bilgi endüstrisi ile bilgi sektörüne ilişkin meslekler ele alınmıştır. Daha sonra ise Japonya’da 1966 yılında ilk kez resmi nitelikte bir raporda “*enformasyon toplumu*” terimi yer alır. Enformasyon toplumu kavramını yeni toplumsal yapıyı tanımlamak için adlandıran ve yaklaşımlarıyla genel kabul gören ise Yoneji Masuda olmuştur. Masuda’ya göre; Bilişim toplumunda, enformasyon ağlarından ve veri bankalarından oluşan enformasyon hizmetleri altyapıyı oluşturmaktadır. Lider endüstri bilişim endüstrisi olacaktır.³

Enformasyon toplumuyla birlikte teorik bilgi öne çıkarken üretim faktörleri açısından bilgi stratejik bir kaynak durumuna gelir. Ekonomik yapı içinde bilgiye dayalı hizmet sektörü ağırlık kazanıp ilk sıraya yükselir. Yeni toplumun dinamosu, enformasyon teknolojilerinin ürünü olan “teorik bilgi” öne çıkar. Bu bilgi, yüksek teknolojiye dayalı bilgi-işletim sistemlerince bilimsel yöntem ve süreçler sonucunda elde edilmiş ve bireysel nitelikteki tüm yargılardan uzak bir nitelik kazanır. Bu nedenle de daha rasyonel ve güvenilir bir içeriğe sahiptir.⁴

Enformasyon ile bilginin yeni sosyo-ekonomik yapıyı belirleyici unsurlarına bakılacak olunursa teknolojik gelişmelerle birlikte toplum yapısı tüm yönleriyle kurumsal olarak derinden ve sarsıcı etkilere uğrar. Teknolojinin belirleyici etkisi yanında değişim toplumsal yapının tüm kurumları ve yeni yaşam tarzlarıyla her yönüyle içine almakta ve toplumsal yapıyı dönüştürmektedir.⁵ Bu anlamda dönüşen

² Dolgun, s.121.

³Yoneji Masuda, ‘Computopia’, The Information Technology Revolution In: Forester, Tom (Edt.),Oxford: Basil Blackwell,1985,s.65 Aktaran; Dolgun, s.129.

⁴ Dolgun, s.122.

⁵ Emin Doğan Aydın, *Değişen Bilgi Toplumu*, Beta Yay. İstanbul 1996, s.23.

toplumsal yapıyı tanımlamada Bell: ‘‘Dönüşen’’ kurumları/değer yapıları/ kültürel alanları/ekonomik sistemi ve politik yapılanmasıyla özel ve kamusal tüm alanlar içindeki tüm yaşam biçimleridir. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümü açısından gerçeklik alanı doğaydı. İnsanlar, şiir ve imgelemde benliklerini doğal dünya ile ilişkilendirmeye çalıştılar. Sonra gerçeklik teknoloji, yani insanlar tarafından yapılan alet ve eşyalar oldu. Günümüzde ise yeni teknolojilerle insanlar yeniden oluşturulabilir ve ya özgür bırakılabilir; davranışları koşullandırılabilir ya da bilinçleri değişime uğratılabilir.⁶

Bell burada enformasyon teknolojilerinin insanlar için hem bir özgürlük alanı oluşturabileceğini hem de insanlığı yeniden şekillendirme ya da denetim altına almanın kolaylaşacağını belirtmektedir. Enformasyon teknolojileri ve alt yapısının işlevsellik kazanmasıyla birlikte toplumsal yapı ve birçok kavram dönüşüme uğrar. Bu dönüşümden biri de yeni iletişim ortamlarıdır. Bu süreçte gözetim kavramı da dönüşüp toplumsal denetiminin merkezine yerleşir.

3.1.1.Enformasyon ve Bilgi Kavramları

Enformasyon toplumunun gözetime dayalı yapısını ele almadan önce, konunun bütünlüğü için bazı temel kavramları açıklamak gerekir. Enformasyon ve bilgi kavramlarının aynı anlamda kullanılmasının kavram kargaşalarına yol açabileceği düşüncesi yerindedir. Bu noktada her iki kavram arasında ayırtırmaya gitmek gerekir. Bu iki kavrama açıklık kazandırmak için öncelikle bu kavramların sözlük anlamlarına bakmak gerekir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde bilgi: ‘‘İnsanın aklı veya gözlem yolu ile elde ettiği gerçekler, malumat ve vukuf.’’⁷ şeklinde tanımlanır. Oxford sözlüğünde ise bilgi: ‘‘Eğitim ya da tecrübe yoluyla edinilmiş bilgi ve beceriler ile bilinenlerin toplamı, bir gerçeğin ya da durumun tecrübe yoluyla farkında olunması ya da aşına olunması.’’⁸ şeklinde açıklanmaktadır.

⁶ Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, (Harmondsworth: Penguin,1976), s.488.Akt. Dolgun, s.123.

⁷ <http://www.tdk.gov.tr> (Söz Bul Kısımında) Erişim Tarihi:09.10.2014

⁸ <http://www.astoxford.com> (Sözlük Arama Kısımında) Erişim Tarihi:09.10.2014

Enformasyon kavramı ise Türk Dil Kurumu sözlüğünde: “Danışma, haber alma ve verme, haberleşme, tanıtma olarak yer almaktadır.”⁹ Oxford sözlüğünde ise: “Öğrenilmiş ya da edinilmiş bilgi ya da gerçek, belirli bir süreyle sunulmuş ya da taşınmış sembol ya da tepkidir.”¹⁰ Bu konuda Daniel Bell ve Manuel Castells’in görüşleri önemli bir referans kaynağı oluşturur. Daniel Bell’e göre bilgi: “*Bazı sistematik formlar içinde, iletişim araçları yoluyla başkalarına aktarılan, temellendirilmiş yargılar ya da deneysel sonuçlar sunan, organize edilmiş gerçek ve düşünsel ifade bütünü*” olarak tanımlanmıştır.¹¹

Castells’e göre: “*Bilgi: mantıklı bir yargı ya da deneysel bir sonuç sunan, başkalarına sistemli bir biçimde iletişim aracıyla aktarılan olgulara ya da düşüncelere ilişkin örgütlü ifadeler dizisidir.*” Enformasyon da ona göre örgütlenmiş ve iletilen bir veri olarak tanımlanır.¹² Bilgi toplumu kavramlaştırmasına konu olan “bilgi”nin tanımı gözden geçirildiğinde bilginin daha çok zihinsel süreçlere bağımlı bir süreç olduğu anlaşılır, ancak; iletişim teknolojileri bu tür bir bilginin değil, bir tür *ön bilgi* olarak tanımlanabilecek verilerin ya da *enformasyonların* yayılımına aracılık etmektedir. Bu nedenle yaşanan dönüşümler bilgiyle değil, enformasyonla bağı kurulmalıdır.¹³ Bilgi için “bunu kim bilir?” sorusu yöneltilebilirken enformasyon için, “söz konusu enformasyona nasıl ulaşırım?” sorusu daha doğru olacaktır. Enformasyon maddi niteliğiyle piyasa içinde bir meta haline dönüşürken, elektronik ağ ve bilişim teknolojileri yoluyla aktarılan ve satın alınan bir metadır.¹⁴

Enformasyon, sınıflandırmaya sokulup kategorilere ayrılmış ve belirli bir düzene tabi tutulmuş veriler için kullanırken bilgi daha da rafine hale getirilmiş ve genel ifadelerle dönüştürülmüş enformasyon anlamında kullanılır.¹⁵ Bu anlamda

⁹ <http://www.tdk.gov.tr> (Söz Bul Kısmında) Erişim Tarihi:09.10.2014

¹⁰ <http://www.astoxford.com> (Sözlük Arama Kısmında) Erişim Tarihi:09.10.2014

¹¹ Daniel Bell, *İletişim Teknolojisi: Gidişat Daha İyiye mi Yoksa Daha Kötüye mi?* Çev. K.Ahmet Sevimli, Asa Yay. Bursa 2001 s.309.

¹² Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (Ağ Toplumunun Yükselişi)*, Çev. Ebru Kılınç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2005. s.20.

¹³ Veysel Bozkurt ve Şenol Baştürk, *Bilgi Toplumu ve Türkiye, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Edt: Memet Zencirkıran, Dora Basım, Bursa2012, s.470-471.

¹⁴ Dolgun, s.126.

¹⁵ Alvin Toffler, *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Çev. Belkıs Çorakçı, Altın Yay. İstanbul 1992, s.34.

enformasyon bilgiden farklı olarak, sistematize edilmemiş verilerdir. Ayırımı anlaşılır kılmak için örnek vermek gerekirse bilgi için: ‘‘Bunu kim bilir?’’ sorusu yöneltilebilirken enformasyon için: ‘‘Söz konusu enformasyona nasıl ulaşırım?’’ sorusu daha doğru olacaktır.¹⁶

3.1.2.Enformasyon Teknolojileriyle İletişim Ortamlarının Dönüşümü

Enformasyon teknolojileri en genel anlamıyla yüksek teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda enformasyon ve bilginin, insanlar ve bilgisayarlar tarafından elektronik ortamda yeniden yapılandırılması, biriktirilmesi, işlenmesi, aktarılması, sergilenmesi, organizasyonu olarak tanımlanabilir.¹⁷ Enformasyon teknolojilerinin işletimine imkân tanıyan ilk çalışmalar 1977 yılında OECD’nin ‘‘Bilgi, Bilgisayar ve Haberleşme Politikaları Komitesi’’nde ele alınır. Ardından OECD, telekomünikasyon alt yapısının ve bunun üzerinde kurulacak enformasyon ağının tartışıldığı (High Level Meeting of the Committee) bir toplantı ile birlikte başlayan çeşitli çalışmalar yapılır. Bu çalışmalar sonucunda, Kyoto’da 1994’de düzenlenen ‘‘Dünya Telekomünikasyon Konferansı’’nda da ülkelerin sadece kendileri için ulusal enformasyon ağ altyapıları oluşturmalarının yeterli olmayacağına karar verilerek ‘‘Küresel Enformasyon Ağı Altyapısı’’na dönüşmesi kararı alınır. Türkiye’nin de üyesi olduğu OECD ülkeleri için devlet politikalarının çerçevesi belirlenir. Enformasyon altyapısındaki bu gelişmeler enformasyon teknolojilerinin gelişmesini ve çeşitliliğini hızlandırırken diğer yandan gözetim teknolojilerinin de gelişmesine uygun zemini hazırlamasıyla paralel ilerler.¹⁸

Enformasyon teknolojileri ve alt yapısının işlevsellik kazanmasıyla birlikte toplumsal yapı ve birçok kavram dönüşüme uğrar. Bu dönemde toplumlar az gelişmiş ve gelişmiş diye iki toplumsal yapıya ayrılmış ve az gelişmiş toplumlar

¹⁶ Dolgun, s.126.

¹⁷ Roger Bennet, Management,(london: the M-E Handbook Series, 1994) s.263 Akt. Dolgun, s.130.

¹⁸ Dolgun, s.130-132.

enformasyon toplumları model alma konusunda yönlendirilmiştir. Gelişmiş ülkeler küreselleşme bağlamında kendi sistemlerini dünyaya yayma girişimine başlamıştır.¹⁹

Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte iletişim ve bilgi kapitalist ekonomilerde çok önemli bir rol oynamaktadır. Kar mantığına dayalı küresel pazarda bilgi, şirketlerin elinde bir güç olarak değerlendirilirken, 1990'lardan itibaren dikkat çeken önemli bir gelişme de küresel ticari medya sisteminin oluşumudur.²⁰ Burada hem toplumsal yapıda hem de iletişim ortamlarındaki farklılaşmalar için kullanılan dönüşüm kavramını açıklamak gerekir. Türkçede: “Olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, transformasyon”²¹ olarak tanımlanırken şekil değiştirme vurgulanmaktadır. Enformasyon toplumlarının doğası gereği gözetim pratiklerini içermesi her toplum için farklı sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle değişim yerine dönüşüm terimi seçilmiştir.

İletişime ilişkin temel teknik sistemlerin dönüşümü ile iletişim toplumlarda bütünleştirici bir etken olarak yerini alır. İletişim kavramı on dokuzuncu yüzyılın sonunda insan yönetimini de kapsar. Burada temel diğer kavram ise ağ kavramıdır. Saint-Simon, toplumsal olanı canlı olanın eğretilmesinden hareketle yeniden okurken “ağ-organizma” düşüncesi ve “toplumsal fizyoloji” düşüncesiyle “insanların yönetiminden” “nesnelerin iş idaresine” geçişi temsil eder. Böylece toplum, ağlar örgüsü ya da dokusu olarak bir organik sistem olarak endüstri gibi işletilen “endüstriyel sistem” olarak tasarlanır.²²

Enformasyon teknolojilerinin toplumsal yapıdaki dönüşüm etkilerinin öncelikli nedeni iletişim ortamlarındaki dönüşüm sürecidir. Ticaret, eğitim, kamu hizmetleri gibi temel toplumsal alanlarda verilerin toplandığı ortamlar kâğıtlardan bilgisayarlara geçer. İletişimin internet üzerinde yapılmaya başlanması ile tüm bu alanlarda elektronikleşme süreci başlar. Bu nedenle e-ticaret, e-devlet, e-iş gibi uygulamalar

¹⁹ Nurcan Törenli, *Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*, Bilim ve Sanat Yay, Ankara 2004, s.11-16.

²⁰ McChesney, Robert Waterman, *Eleştirel Perspektiften Yeni Medya*, Çev. Filiz Aydoğan (Akt.) *Marmara İletişim Dergisi*, S.15, İstanbul 2009, s.187

²¹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, Erişim Tarihi:04.03.2014

²² Armand ve Michele Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi*, Çev. Merih Zıllıoğlu, İletişim Yay. İstanbul 2006, s.11-13.

artar. Mevcut ortamın dönüşümü için yaygın olarak kullanılan kavram *yeni medya* olmuştur. Medya kavramı Türkçede ‘‘iletişim ortamları’’ anlamında kullanıldığı için ‘‘yeni iletişim ortamları’’²³ terimini kullanmak yerinde olacaktır.

İletişim ortamları yapısı gereği bir etkileşimi içerir. Etkileşim, alıcının kullanıcıya dönüşmesi anlamına gelirken; yeni iletişim ortamlarında kullanıcı konumundaki birey her teknik iletişim ile bir etkileşim içinde bulunmuş olur. Bu kullanıcının her eylemi karşısında bir diğer kaynağı gerektirmesidir. Bu ikili kaynağa dayalı iletişim kontrolü ve gözetimi doğurur. Çünkü yeni iletişim ortamları kaynak veya alıcının mutlak bir geri bildirimini gerektiren özelliği barındırır.²⁴

Etkileşim aracılığıyla yeni iletişim ortamlarında alıcı, edilgen durumdan etken kullanıcıya dönüşür. Sistemde içerik değiştirme özelliği sunulurken alıcının bireysel tercihler yapmasına olanak tanır. Bireyselleşme ile birlikte özgürlük hissi genişler. Aslında kullanıcının kaynağa dönüşme olanağı bulunsa dahi sistemin temel kaynakları kullanıcıların tüm verilerine ulaşmakta ve depolayabilmektedir. Yeni iletişim ortamlarının gözetim boyutlarını göz önünde bulundurduğumuzda dijital öncesi dönemde ilişkilerin gözetiminden muaf olması değil; ilişkilerin dijital dolayımın da belirli gözetim biçimlerinin rutin olarak bulunmasıdır.²⁵ Yeni iletişim ortamlarının özgürleşme vaadi taşıdığına yönelik liberal görüşlerin aksine modern toplumları bir denetim toplumu olarak nitelendiren Foucault, modern toplumların Panoptik bir tahakküm teknikleriyle donandığını ileri sürer.

3.2. Enformasyon Toplumunda Gözetimin Yükselişi ve Yayılma Süreci

Günümüz toplumlarının enformasyon toplumundan gözetim toplumlarına dönüştüğü düşüncesi yaygınlaşırken ve yeni toplumsal yapı içinde gözetimin gündelik hayatın en mahrem alanlarına dek yayılma sürecini daha iyi anlayabilmek

²³ Necmi Emel Dilmen, Sertaç Ögüt, ‘‘Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşime İletişimsel Bilişim Yaklaşımı’’, *Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitabı*, Marmara Üniversitesi, 1-3-Kasım İstanbul 2006, s.22.

²⁴ Haluk Geray, *İletişim ve Teknoloji: Uluslar arası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları*, Ütopya Yay. Ankara 2003, s.18-19.

²⁵ Zygmunt Bauman ve David Lyon, *Akışkan Gözetim*, Çev. Erçin Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013, s.43.

için; Foucault'nun gözetim kuramı başta olmak üzere iktidar ve bilgi ilişkisinde gözetim pratiklerini ele almak gerekmektedir ancak; iktidar bilgi ilişkisini daha iyi anlamak için önce bilgisayar teknolojilerinin gözetim açısından toplumsal etkilerine, devlet ve toplumsal düzen kavramlarına bakmak gerekir. Ardından günümüzde iktidarların bilim, ekonomi ve teknolojik süreçlerle kesişme evrelerinin açıklanması gerekecektir.

3.2.1. Enformasyon Toplumunun Diğer Yüzü: Gözetim Toplumu

Enformasyon teknolojilerinin toplumsal sonuçları ve etkileri bu teknolojileri biçimlendiren siyasi, ekonomik ve kültürel kökenlerinden bağımsız ele alınamaz. Günümüz gözetim pratikleri düşünüldüğünde iktidar ile onun ekonomik, siyasi, kültürel hedefleriyle birlikte düşünülmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Günümüz toplumlarında her karşılaşmada, aktivitelerimizi ya da yaşam şanslarımızı etkileyecek yollardan izlenecek ve işlemde geçirilecek kişisel verilerin izini bırakırız. Tıbbi kayıtlar, oy listeleri, ev tapuları, vergi dosyaları ve çalışan numaraları, günlük yaşamın tamamını oluşturan şeylerdir. Gözetleme, artık günlük hayatımızın içsel bir parçası haline gelmiştir.²⁶

“Gözetim Toplumu” genel biçimiyle üç alanda ortaya çıkmaktadır. Birincisi: Küresel terör eylemlerine ve ulusal çıkarlar için geliştirilen, bu arada kişisel mahremiyet alanını tümüyle ortadan kaldıran gözetim uygulamalarıdır. İkincisi: İdari yapılanma ve yönetim şeklinin teknolojilerle giderek sanal bir anlam kazanması ve devletin e-devletleşme sürecidir. Üçüncüsü: Kapitalist sistem içinde yaşanan dönüşümler sonucunda “yeni ekonomi” olarak adlandırılan pazar sisteminde tüketimin güçlenmesi ve buna bağlı tüketici davranışlarının yakından izlenmesidir.²⁷

Lyon'a göre; gözetim, modern dünyanın en önemli boyutlarından biri ve birçok ülkede insanlar gözetimin onları nasıl etkilediğinin fazlasıyla farkındalar. Yalnızca Londra ve New York'ta değil, Yeni Delhi, Şanghay, Rio De Janeiro'da kameralar kamusal alanların bilindik görüntülerinden olmuştur. Tüm dünyada, havaalanlarını kullanarak seyahat edenler sadece 20. yüzyılın pasaport kontrolüne değil, 11

²⁶ Lyon, *Elektronik Göz*, s.286-287.

²⁷ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.240.

Eylül'den beri hızla artan vücut tarayıcıları ve biyometrik denetleyiciler gibi yeni cihazlara da razı olmaları gerektiğinin bilincinde olmak zorundadır. Bunların bir bölümüne güvenlik diyip makul görsek bile rutin ve sıradan alışverişlerimizle veya internet kullanımı ve sosyal medya içinde yer alma gibi diğer gözetim biçimleri de gittikçe yaygınlaşmaktadır.²⁸

Enformasyon teknolojilerinin üretimini ve dağıtımını sağlayan ülkelerin ekonomik anlamda elde ettikleri güç diğer ülkeleri de etkilemekte ve bu ülkeler küresel çapta birçok açıdan lider ülkeler konumuna gelmektedirler. Dolayısıyla da bu teknolojilere sahip ülkeler ileri teknolojileri kullanarak ekonomik, siyasi, istihbarat, gözetim gibi alanlarda denetim sağlayabilmektedirler. Günümüzde enformasyonun toplumsal ilişkiler yoluyla üretimi artık sona ermiş. Bireylerin, etkinliklerin ve mekânsal alanların gözetimi ile elde edildiği yeni bir dönem başlamıştır. Enformasyon toplumunun diğer yüzünün günümüzde gözetim toplumu olduğu yönündeki görüşler yaygınlık kazanmaktadır.²⁹ Günümüz toplumlarında gözetimin etkili ve yaygın kullanımı artarken gözetim pratiklerinin en yaygın gerekçesi olarak güvenlik gösterilmektedir.

Lyon'a göre: "Gözetimin günümüzdeki en temel gerekçelerinden biri güvenliği sağlamaktır." Günümüzde güvenlik, çoğunlukla eksik tanımlanmış bir şekilde, "ulusal" güvenlik adı altında konumlandırılmaktadır. "Birçok ülke içinde ve arasında siyasi bir öncelik taşıyan güvenlik elbette gözetim dünyasının en temel tetikçisidir. Güvenliği sağlamanın en önemli araçları, görüldüğü kadarıyla yeni gözetim teknikleri ve teknolojileridir." Bunların bizi belirgin tehlikelere karşı değil, daha müphem ve biçimsiz risklere karşı koruduğu düşünülebilir. Günümüzde güvenlik önlemlerinin koruduğu farz edilen insanlar bu güvenlik yönteminden şiddetli bir biçimde *güvensizlik* hissetmektedir.³⁰ Günümüz toplumlarında iktidarlar korkulara karşı mücadele etmenin ömür boyu süren bir süreç olduğunu keşfetti.

²⁸ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.9-10.

²⁹ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.239.

³⁰ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.101-102.

‘‘Küresel korkular’’ olarak adlandırılan Şey, 11 Eylöl’den sonra çok iyi bilinir ve apaçık hale geldi.³¹

Bauman’a göre: Bütün bu güvenlik mekanizmalarını ‘‘birbirine bağlayan’’ Şey ‘‘Öteki’ne duyulan korku’’dur. Ancak, korkmaya meyilli olduğumuz veya sürüklendiğimiz bu ‘‘Öteki,’’ kendilerini Őehrin sınırları dışına çıkararak veya çıkmaya zorlanan ve yerleŐim ya geçici ikamet hakkı reddedilen bazı bireyler veya insan toplulukları değildir. ‘‘Öteki komŐumuzdur, yanımızdan geçen biridir veya bizi takip eden biridir; sonuçta her yabancı Öteki1’’dir. Ama bu durumda, Şehirde yaŐayanlar birbirlerine yabancıdır ve hepimizin tehlikeli olduğundan Őüphelenilebilir. Bu yüzden de hepimiz bir ‘‘olağan Őüpheliler’’ olarak izlenmeyi bir dereceye kadar istiyoruz. Bu toplamın bizi tehlikelerden koruyacağını umuyoruz. Öyle görünüyor ki büyük bir çoğunluğumuz güvenlik bağımlıları haline gelmiş durumdayız.³² Gözetimsel denetim ile birlikte neo-liberal siyasanın yönetim anlayışı çerçevesinde güvensizlik hissinin yaratılması veya desteklenmesi ile birlikte ele alınması gereken bir diğer neden ise ekonomik yapılarıdır. Güvensizlik durumu veya güvensizlik hissi ve endişeleri yükseldikçe güvenlik sektörü yükselmektedir.

Lyon: ‘‘11 Eylöl güvenlik takıntılarını kendi başına üretmemiŐ olsa da ilgili sektörlerde büyük bir kar artışı sağladı.’’³³ 11 Eylöl saldırıları hakkında sayısız polemik söz konu olsa da kesin olan tek Şey güvenlik sektörünün ekonomilerdeki payının yükselmesi, gözetim teknolojilerinin yaygınlaşması ve nihayetinde gözetime dayalı denetimin günlük yaşam içine kadar uzandığıdır. Bir örnek vermek gerekirse: 11 Eylöl saldırılarıyla birlikte Amerika’nın ülke içindeki güvenlik harcamalarına ayırdığı bütçe yıldan yıla büyük artış göstermiştir. 2001 yılında iç güvenlik masraflarına 17,1 milyar dolar harcayan ABD sırasıyla bu rakamı Şöyle artırmıŐtır: 2002’de 20,7 milyar dolar; 2003’de 36,6 milyar dolar ve 2004’de 41,3 milyar dolar. Daha sonraki yıllarda ABD’ye yönelik tehditler ve ABD’nin güvenlik zafiyetleri

³¹ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.102-103.

³² Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.104-106.

³³ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.118.

arttığı düşünülüp bunlara paralel olarak masraflar da hızla artmıştır.³⁴ Bu veriler güvenlik sektörünün ekonomideki hacminin ve aynı zamanda bu gelişmeler neticesinde gözetimin yaygınlık ölçüsünü de açıkça göstermektedir. Günümüzde güvensizliği yaratanlarla gözetleyenlerin aynı noktada buldukları göz önünde bulundurulduğunda yaratılan güvensizlik hissi ile toplumsal denetim meşrulaştırıldığı düşünülmektedir.

Gözetim 11 Eylül saldırısının öncesinde de özellikle Amerika tarafından kurulan çeşitli ajanslar ve bilgisayar yazılımları sayesinde tüm dünyanın izlenmesi söz konusu olmuştur. 1952 yılında Amerika’da dünyanın en gelişmiş istihbarat örgütü olan NSA (National Security Agency) yabancı diplomatları, askeri üstleri dinlemek amacıyla kurulmuştur. Günümüzde NSA yeryüzünde telefon, faks, bilgisayar, internet dâhil her türlü yazışmayı ve konuşmayı izlemektedir.³⁵ Gözetimin ikinci boyutunu E-devlet uygulamaları oluşturmaktadır. Bireyler tek tek numaralandırılarak ve bunların elektronik takibi ile kişilere ait her türden bilgi ve faaliyetleri kontrol edilebilmekte, denetim altına alınabilmektedir. Lyon’a göre; Gözetim toplumu, kişisel yaşama ait her tür ayrıntının sürekli olarak büyük şirketler ile devlet dairelerine ait bilgisayar veri tabanları içinde toplanması, saklanması, çağırılması ve işlenmesi olarak tanımlanır.³⁶

Modern toplumlarda gözetimi sağlayan bir diğer uygulama da tüketim politikalarıdır. Tüketim kültürü içinde indirim ve taksitlendirme gibi promosyonlar ile insanlar kredi kartı sahibi olmaya teşvik edilmektedir. Bu kartlar ile yapılan her türlü alışveriş kayıt altına alınarak kişinin yaşam tarzı ve gündelik etkinlikleri öğrenilebilmektedir. Aynı zamanda bu bilgiler bankanın bilgisayar sistemleri üzerinde kullanıcı ile ilgili kayda eklenmekte ve bu veriler mağazaların daha etkin satış teknikleri geliştirmesi için temel alınmaktadır.³⁷ Gözetim toplumu ile kastedilen

³⁴<http://www.pressmedya.com/dosya/2902/11-eylul-dosyasi-saldirilarin-abd-ve-dunyaya-etkileri-bolum-2.html>, Erişim Tarihi: 15.09.2014

³⁵ Uğur Dolgun, “Artık hepimiz Her An İzleniyoruz”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186027>, Erişim Tarihi: 07.06.2014

³⁶ David Lyon, *Elektronik Göz*, Çev. Dilek Hattaoğlu, Sarmal Yay. İstanbul 1997, s.15-16.

³⁷Bilal Şen, “Elektronik Gözetim”, <http://www.caginpolicisi.com.tr/30/44-45-46-47.htm>, Erişim Tarihi:07.06.2014

sıradan insanların kişisel yaşamlarına ait her tür ayrıntının devlet daireleri/istihbarat örgütleri ve büyük şirketlere ait veri bankalarında toplanması, işlenmesi, yorumlanması ve eşleştirilmesidir.³⁸

Amerika tarafından küresel bazda uygulamaya konulan Tam Gözetim Programı, Promis, Echelon ve benzeri sürükleme ağları uydularla gerçekleştirilen gözetim faaliyetleri ile küresel şirketlerin ve pazarlamacıların tüketici profilleri çıkarmaya yönelik istihbarat çalışmaları düşünüldüğünde yeni toplumun enformasyon toplumu olarak mı ve ya gözetim toplumu olarak mı adlandırılacağı, hükümetlerin gözetim teknolojilerini uygulamalarına göre değişecektir. Değişmeyen tek şey, mahremiyet ihlalleri ve özel yaşama yönelik tecavüzlere yol açan enformasyon teknolojilerinin varlığı ve gözetim faaliyetleri olacaktır.³⁹ Bu çok yönlü ve yayılmış gözetim içinde saklanacak hiçbir yerin kalmadığı, “evin” sanal pencerelerinden en mahrem alanlara kadar genişlediği, iktidarların gözetime dayalı denetim alanlarını tarih boyunca düşünemeyeceği olanaklara kavuştuğu düşünülmektedir.

3.2.1.1. Yeni Ekonomi ve Küreselleşen Gözetim

Yeni ekonomi, bilgi ve haberleşme teknolojisindeki gelişmelerin yayılması, benimsenmesi ve yüksek verimlilik nedeniyle ortaya çıkan yüksek oranlı ve uzun dönemli büyüme olarak tanımlanır. Ayrıca yeni ekonomi kavramı, yüksek teknolojik gelişmeler ve dünya piyasasının küreselleşmesi ile ekonomik ihtiyaçların değişmesi ve bu ortamda düşünme ve faaliyette bulunma ihtiyacının zorunlu olduğu bir ekonomik yapıyı ifade etmektedir.⁴⁰ Yeni ekonomi kavramının temel niteliklerinin başında “verimlilik”, “küresel çapta rekabet” ve “yeni bir organizasyonel biçim olan ağ ortamları” gelmektedir. “İnternet ve ağ teknolojileri” ndeki gelişmeler bu olguların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Dijitalleşen ve internete bağlanan yeni ekonomi ile eski sektörler önemini, verimliliğini kaybederken, enformasyona dayalı yeni sektörler ortaya çıkar. 1950’li yıllarda başlayan ve 1990’lı yıllarda olgunluk

³⁸ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.147-149.

³⁹ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.212.

⁴⁰ Kara, s.2.

dönemine erişen “elektronik çağı“ yerini; yeni medya, dijital ağlar ve yeni temel teknolojilerin ürün ve üretim süreçlerinde esaslı bir role sahip olduğu “yeni ekonomi“ aşamasına bırakılmaktadır.⁴¹ Yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler sonucunda “yeni ekonomi” (new economy) olarak adlandırılan süreç ortaya çıkar. İsimlendirmede çok çeşitli adlar kullanılsa da bu çalışmada yaygın olarak kullanılan ve genel kabul gören “yeni ekonomi“ terimi kullanılacaktır.

Yeni ekonomi genel bir çerçeve içinde değerlendirildiğinde; yeni ekonomide bilgi her yönüyle daha önceki dönemlerdeki girdilerden daha önemli bir hale gelmektedir. Bilgi, emek ve sermayenin önemini geride bırakıp üretim faktörü için daha önemli bir girdi haline dönüşmüştür.⁴² Yeni ekonomi öncelikle bir bilgi ekonomisidir. Hammaddesi bilgi olan bir sektördür. Dijitalleşme ise her evresinde kendini göstermektedir. İnternet sayesinde, oturduğunuz yerden bir konser bileti alıp bunu kargo ile evinize gönderilebilirsiniz. Yine aynı şekilde Dünya’nın herhangi bir yerinde çıkan gazete ve dergiler internetten okunabilir, TV Kartı ve Ses Kartı sayesinde ulusal ve uluslararası kanalları izleyebilir, müzik dinlenebilir veya haberler okunabilir.⁴³ Ancak bu iletişim olanaklarının bir diğer yüzü aynı teknolojiler üzerinden kullanıcıların iktidarlar tarafından izlenebilir olmalarıyla toplumsal denetimin enformasyon teknolojileriyle eriştiği kapsam ve etkinlik dikkat çekicidir.

1990’ların ortasında enformasyon teknolojilerinin etkisiyle ticari yaşam insana ihtiyaç duymayan (impersonal) bir yapıya evrilir. Bu sürecin temel özelliği, teknolojik bir bağımlılığa dayanmasıdır. Bireyler, siber uzayın evreni içinde, bir seçme özgürlüğü karşısında kalırken, bu özgürlük tüketime yöneliktir. Küresel pazar içi rekabet içinde üretimin yerini tüketimin alması ve bu doğrultuda tüketicilerin sistemli gözetimi gibi unsurlar, ekonomik yeni bir yapılanmayı ortaya çıkarır.⁴⁴ Bilgisayar ve telekomünikasyon birlikteliğinden doğan yeni teknolojilerce üretilen enformasyon, ‘hammadde’ haline dönüşürken kültürel, bilimsel, teknik, ekonomik

⁴¹Tolga Kara, *Yeni Ekonomi Kavramı ve Basın İşletmelerindeki Etkisi*, O. Kaymakçı (Ed.), Küreselleşme Üzerine Notlar, Nobel Yay. İstanbul 2007, s.1-2.

⁴² Peter Ferdinand Drucker, *Değişim Çağının Yönetimi*, Çev. Z.Dicleli, Henkel Yay. İstanbul 1995, s.15.

⁴³ Kara, s.19.

⁴⁴ Dolgun, s.270-271.

ve siyasi alanları kapsar. Bu dönemde küreselleşme ile başlayan ekonomik rekabette temel bir değişim yaşanırken ekonomik hayata dinamizmini veren ‘‘enformasyon’’ adı verilen maddi olmayan bir hammadde ortaya çıkar.⁴⁵

Küresel nitelikteki ekonomik yapı keskin bir rekabet ortamı yaratırken diğer yandan da istihbarat faaliyetleri arasında yeni bir ilişkisellik ortaya çıkar. Gözetim etkinlikleri, ‘‘küresel ölçekte’’ hükümetler ve istihbarat servisleri yoluyla diğer ülkelerdeki büyük şirketler üzerine odaklanır. ‘‘Bireysel ölçekte’’ de kişilere ait tüketim profillerinin oluşturulması amacıyla iç piyasalara yönelir. Bu yeni ekonomi üretime değil tüketime odaklanırken aynı zamanda tüketim yerine tüketiciyi hedef alan bir strateji belirler. Tüketimin analizi tüketicie ait kişisel enformasyonlara ekonomik bir değer yükler. Böylece tüketim olgusu çeşitli gösterge ile sembollerde oluşan toplumsal ve kültürel bir fenomene dönüşmekte diğer yönden de tüketici bilgileri sürekli olarak güncellenip veri tabanlarına kaydedilmektedir.⁴⁶

Teknolojinin gelişimiyle birlikte küresel hale dönüşen şirketler, rekabet koşulları içinde yeni stratejiler oluşturup her müşteri gurubuna göre ayrı stratejiler belirlerken ‘‘kişiyeye özel’’ ürün ve hizmet sunma niteliği öne çıkar.⁴⁷ Kişiselleştirme yönündeki etkinlikler, tüketici bilgilerinin özellikle internet ortamında ne denli gizlilikle değerlendirildiği ve bu bilgiler elde edilirken tüketicilerin izninin ne ölçüde alındığı ya da özel yaşam ile mahremiyetler alanına girilip girilmediği gibi temel sorunsalları da beraberinde getirmektedir. Neticede, şirketlerin günümüzde detaylı müşteri verilerine ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu nedenle tüketim, bireysel ve gözetim içeren bir karakteristiğe de bürünmektedir.⁴⁸

Foucault bu bağlamda; gözetimin günümüzde her bir bireye uygulanıyor olması onun en ayırıcı özelliğidir. Bize bir bireysellik dayatarak bizim için bir kimlik imal eden bir yönetim söz konusudur. Günümüzde her birimizin bir okul dosyasından kimlik kartına, pasaporta kadar belgelenen bir geçmişi bulunmaktadır.

⁴⁵ Armand Mattelart, *İletişim ve İletişim Araçları: Tehlikeli Bir Konu, Medya Dünyası*, Edt: Jean-Marie Charon, Çev. Oya Tatlıpınar, İletişim Yay. İstanbul 1992,s.17-19.

⁴⁶ Dolgun, s.263-264.

⁴⁷ Volkan Akı, Biri Bizi Gözetliyor! *Toplumbilim Dergisi*, S.14, İstanbul 2001, s.177.

⁴⁸ Dolgun, s.265-266.

Devlet istediğinde, tüm geçmişimizi bir uçtan diğerine katledebilir. Neticede, günümüzde bireyselliğin iktidar tarafından tamamen denetlendiği ve aslında iktidarın kendisi tarafından bireyselleştirildiğimiz açıktır.⁴⁹ Yeni ekonomik süreçler internet ağı üzerinden enformasyona dayalı ve tüketim odaklı bir niteliğe sahipken diğer yönüyle elektronik veri izlerinin yeni gözetim teknolojilerinde ulaşılabilir ve izlemeyi gerektirmesi oluşturmaktadır.

3.2.2. İktidarların Bilimsel ve Teknolojik Etkinliklerle İç İç Geçiş Süreci

Toplumlar zamana, çevre koşullarına ve ihtiyaçlara göre dönüşmekte ve değişmektedir. Toplumda bir alanda yaşanan dönüşümler diğer yapıları etkilemekte ve bir etkileşim içinde değişerek yeni toplumsal yapıları biçimlendirmektedir. Enformasyon teknolojilerinin ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte sanayi devrimine benzer nitelikte mevcut toplumların yapısında köklü değişimler yaşanmıştır. Ekonomik yapıdan kitle iletişim araçlarına, gözetim pratiklerine dek birçok alanda bu değişimleri görmek mümkündür.

Teknoloji, bir mal ve ya hizmet üretmenin toplumsallaşmış bilgisi olarak tanımlanmaktadır. Yeni teknoloji herhangi bir şeyi elde ederken gerekli olan üretme bilgisinin toplumsal bir bağlamda oluştuğunu ve kullanıldığını işaret etmektedir.⁵⁰ Bu anlamda teknolojinin temelinde bilgi yer almaktayken, teknolojiye dayalı yeni ekonomik yapı içinde bilimsel teknik bilginin siyasal ve sosyo kültürel dönüşümleri de beraberinde getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Teknolojiye dayalı ekonomik yapı güçlenirken yeni iletişim teknolojileri tüm dünyada yaygınlaşarak ülke ekonomilerini birbirine bağlayarak sermayenin küreselleşmesine yol açar.

Küreselleşme birçok şekilde tanımlanmaktadır ancak küreselleşmenin temel karakteristiği kuşkusuz “Zaman/mekân sıkışması”⁵¹ terimi olup, insanlık

⁴⁹ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar 3*, Çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s,282.

⁵⁰ Ümit Atabek, *İletişim ve Teknoloji*, Seçkin Yay Ankara,2001, s.157.

⁵¹ Zaman/mekân sıkışması (time/space compression) terimi ilk kullanan David Harvey olmuştur. ‘Post modernliğin Durumu’ adlı kitabında Harvey’e göre ; “mekân ve zamanın nesnel niteliklerinde öylesine devrimci değişimler olur ki; dünyayı görüş tarzımızı bazen köklü bir biçimde değiştirmek zorunda kalırız.” Zaman/mekân sıkışması kavramı dünyanın iletişim ve ulaşım araçlarıyla küçülmesini

durumunun bu yeni aşamasına giden dönüşümü özetler. Küreselleşme, yeni teknolojik gelişmeler ardından zaman ve mekân'ın geleneksel anlamlarının farklılaşarak iş, finans ve enformasyon akışının yerküresel boyutlara ulaşmasıdır.⁵² Küreselleşme olarak adlandırılan yeni toplumsal süreçler içinde bir diğer önem atfedilen konu ise iki kutuplu dünyanın ardından enformasyon teknolojileri ile ulus-devlet sınırlarını aşan tüketime dayalı sermaye piyasasının ortaya çıkışıyla bu yeni koşullar içinde sermayenin serbestçe hareket etme özgürlüğü kazanmasıdır.

Hareket kabiliyetinin tüm teknik faktörleri arasında enformasyon nakli özellikle büyük bir rol oynamıştır. Bu öyle bir ulaşım türüdür ki fiziksel bedenlerin hareketini gerektirmez, gerektirse de bu hareket yalnızca tali ve küçük bir önem taşır. Sonunda, bilgisayarlar vasıtasıyla kurulan Dünya Çapındaki Ağ'ın (World Wide Web) ortaya çıkışı, enformasyon söz konusu olduğunda “seyahat ve katledilecek ‘mesafe’ kavramının kendisini geçersiz kılar ve enformasyon bütün yer kürede aynı anda kullanılabilir hale gelir.”⁵³

Gelişmiş toplumlar küreselleşme sürecinde bilgi veya yenilik rantı elde edecekleri dönüşümleri gerçekleştirir ve böylelikle zenginleşirken; gelişmekte olan toplumlar ise bu rantın aktarıldığı bir karşılıklı bağımlılık süreci içerisinde kalırlar.⁵⁴ Enformasyon toplumu aşamasında bilişim uzmanları ve sayısal ağ çalışmaları gibi “kaynak” niteliğine sahip olan güçler birikim sürecinin kapsamındaki iktidar ilişkilerinin hizmetinde veya ellerindeki bilgi üzerinden teknik bir ilişki haline gelirken emek-değer yaratma sürecinde yönetici sınıf rolü oynama hakkını da elde ederler.⁵⁵ Bu süreçte bir zamanların iki kutuplu dünyası sona ererken eski ideolojik kutuplaşmalar yerini teknoloji ve enformasyon rekabetine bırakır. Bu dönemde enformasyon teknolojileri yeni toplumsal alanın hemen her alanında geniş bir uygulama alanına erişir. Bu dönüşümle birlikte enformasyona dayalı bilgi ekonomik

ifade eder. Bu konuya ev'in nesneleşmesi bölümünde yeniden değinilecektir. David Harvey, *Post modernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yay. İstanbul 2003, s.270.

⁵² Zygmunt Bauman, *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul 2012, s. 7-12.

⁵³ Bauman, s.21.

⁵⁴ Zeki Erdut, *Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye/Küreselleşme Bağlamında*, Dokuz Eylül Yay. İzmir 2002, s.246.

⁵⁵ Nurcan Törenli, *Yeni Medya Yeni İletişim Ortamları*, Bilim ve Sanat Yay. Ankara 2005, s.237.

etkinliklerin temel dinamiği haline gelir. Bu yeni durumda enformasyona sahip olan ülkeler gelişir ve büyürken sahip olmayan ülkeler için de tersi bir süreç yaşanır.⁵⁶

Teknolojik iletişim sistemlerinin örgütlenmesinde toplum, iletişim kavramlarıyla; iletişim de ağ kavramıyla tanımlanır. “*Küresel ekonomiden*” esinlenilerek “*küresel iletişim*” kavramı yeni ulus ötesi mekânı tanımlar. Bunun nedeni sermaye piyasalarının ulus devletlerden ayrılması ve ulusal üretim sistemlerinin dünya pazarına artan bağımlılığının yeniden yapılanması; yani “*mali küreselleşmedir.*” Küreselleşme, bölümlenmiş iş örgütlenmesi gibi mekânları ayırıcı yaklaşımların geçersiz olduğu anlamına gelir. Her şeyi kendi evinde yapmaya olanak veren ekranlar bütünü aracılığıyla eve kapanık kalma ve evde eylemsizlik, aynı anda her yerde olma, anındalık ve aşırı algılama arayışının öteki yüzü olur.⁵⁷

İktidarların sermaye birikimlerini güçlendiren bu gelişmeler neticesinde, bilim ve teknoloji iktidarın araçları olma yolunda bir yapıya evrilir. Bu durum için Ure, 1835 yılında “*Sermaye, bilimi kendi hizmetine soktuğunda, emeğin dik başı uysallıkla boyun eğmeyi öğrenecektir.*” ifadesiyle iktidarların bilim ve teknolojiyle işbirliğini öngörür. Aydınlanmayla birlikte insanlığın tabiat üzerindeki egemenliğin yerini bu kez toplum üzerindeki egemenlik alır.⁵⁸ Küreselleşen ve enformasyona dayalı yeni ekonomi ulus devletlerin katı sınır ve duvarlarına dayalı güvenlik sorunlarını geçersiz ve yersiz kılarken bir küresel ağlar aracılığıyla ördüğü yeni ekonomik yapının güvenlik sorunları sonucunda yeni gözetim pratiklerine dayalı güvenlik yönetimine bırakır. Mattelart’a göre; bu bağlamda “*Foucault’nun tezleri iletişim-erk düzenlerini, örgütleniş biçimleri içinde tanımaya olanak verir.*”⁵⁹

3.2.3. Foucault’da Bilgi ve İktidar Kavramları

Toplum söz konusu olduğunda siyasi sistemler farklı olsa da belirli bir iktidar zemininde belirlenmiş veya düzenlenmiş normlar ve belirli söylemlerle düzen sağlanabileceği kabul edilmiştir. Toplumların mevcudiyetlerini koruyabilmek için

⁵⁶ Dolgun, s.190.

⁵⁷ Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi*, s.125-144.

⁵⁸ Dolgun, s.190.

⁵⁹ Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi*, s.78.

aldıkları önlemler toplumsal denetimi oluşturmaktadır. Denetim genelde iki biçimde uygulanmaktadır. Birincisi: Toplumsal düzene zarar veren ya da vereceğine inanılan bireyleri zorunluluk, yasaklama ya da hukuki yaptırımlar çerçevesinde engellemektir. İkincisi ise: Bireyleri kitle iletişim araçları, medya ya da sivil toplum örgütleri aracılığıyla istenilen hareketlere, düşüncelere teşvik etmektir. İlkinde baskıcı denetim olarak adlandırılan, ordu, polis gibi kolluk güçleri; diğerinde ise yumuşak denetim olarak adlandırılan kitle iletişim araçları, bilişim teknolojilerine ait araçlar ortaya çıkmaktadır.⁶⁰

Karl Marx'a göre devlet: Sınıf egemenliğinin, bir sınıfın başka bir sınıf tarafından baskı altına alınmasının bir aracıdır. Marksist yaklaşımda devlet tanımlanırken iki katmandan bahsedilmektedir. Bunlardan biri: Toplumun hukuki pratiğin gerekleri uyarınca zorunluluğunu ve varlığını kabul ettiği polis ve ordu iken bu kurumlar devlet aygıtı olarak adlandırılmaktadır. Diğerisi ise: Bu bütünün üzerinde işleyen hükümettir ve bu da devlet iktidarı olarak adlandırılmaktadır.⁶¹ Althusser'e göre; devletin ideolojik aygıtları; hükümet, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler gibi devleti oluşturan bileşenlerin yanında yer alan gözlemcinin karşısına birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde çıkan belirli gerçekliklerden oluşmaktadır. Bu gerçeklikler: din, okul, aile, hukuk, sendika, basın ve kültür olarak sınıflandırılmıştır. Devlet aygıtı kamusal alanda yer alırken dağıntık biçimde yer alan devletin ideolojik aygıtlarının büyük bölümü özel alanda bulunur.⁶²

Devlet aygıtı baskıcı yapısıyla özdeşleştirilirken, devletin ideolojik aygıtları söyleme dayalı bir yapı arz eder. Aslında her ikisi de hem baskı hem de ideolojiyi kullanmaktadır fakat devlet aygıtı birincil olarak baskı, ikincil olarak ideolojiyi kullanırken devletin ideolojik aygıtları da birincil olarak ideoloji, ikincil olarak baskıyı kullanmaktadır. Her iki denetim şeklinde de amaç bireyi itaatkâr, otoriteye boyun eğmiş bir hale getirmek ve otoriteyi içselleştirmesini sağlamaktır.⁶³ Gözetime

⁶⁰ Dolgun, s.22.

⁶¹ Karl Marx, *Kapital I*, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay. Ankara, 1975,s,452.

⁶² Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yay. İstanbul 2003, s.167-171.

⁶³ Nurdoğan Rigel, (Ed.), *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*, Su Yay. İstanbul 2005, s.101.

dayalı toplumsal denetimin günümüzde geldiği aşamaların daha iyi anlaşılabilmesi için onun iktidar ve bilgi ilişkisini açıklamak gerekir. İktidar denildiğinde öncelikle ilk akla gelen ordu, polis gibi devlet kurumlarıdır. Ancak özellikle günümüzde iktidarı bu şekilde sınırlandırmak yetersiz kalmaktadır. Günümüz toplumlarında iktidar kavramı için Foucault:

“‘İktidar’ sözcüğünü, iktidar ilişkileri deyimini kısaltmak için kullanıyorum. ‘İktidar’dan söz edildiği zaman, insanların aklına hemen bir siyasi yapı, bir hükümet, hâkim bir toplumsal sınıf, kölenin karşısındaki efendi, vb. gelir. ‘İktidar ilişkileri’ terimini kullandığımda düşündüğüm şey bu değil. Demek istiyorum ki, ne olursa olsun bütün insan ilişkilerinde, iktidar hep vardır: Bir kişinin başkasının davranışlarını yönlendirmeye çalıştığı ilişkiyi kastediyorum. Bu iktidar ilişkileri hareketli ilişkilerdir, yani değişikliğe uğrayabilirler, kesin ve değişmez biçimde verili değildir.”⁶⁴

Foucault, iktidar analizini açıklarken, norm olarak kabul edilen ile anormal olarak ötelenen hukuksal biçimler içinde iktidar ilişkilerini çözümler. Makro iktidar olarak devlet aygıtlarının mikro iktidar olarak bireyler üzerindeki tahakküm ilişkileri üzerinde incelenmesi gerektiğini belirtir. İktidarlar, bireyleri normlara uyma tekniklerini zaman içinde cezadan kapatmaya ve içselleştirme süreciyle uysallaştırılmaya dek birçok teknik geliştirmiştir.

Norm, “yargılama ve değerlendirmenin kendisine göre yapıldığı ölçüt, uyulması gereken kural”⁶⁵ anlamına gelirken, iktidarın bireyi *normalleştirmesi* iktidar tarafından söylemler aracılığıyla toplumsal yapıda dolaşıma sokulan normlara uysalca uyması anlamında kullanılmaktadır. Normalleşme de birey ve özelliği, bilimsel disiplinci mekanizmalar tarafından oluşturulmuş ve biçimlendirilmiş bir bilgi nesnesi ve öznesi olarak ortaya çıkmaktadır. “Devletin ideolojik aygıtları da bireyi *normalleştirmektedir*. İktidar böylece yok etmek yerine, denetleyerek, teşvik ederek örgütlemektedir.”⁶⁶ Normalleştirme ise: “Beden üzerinde baskı olan bir nesne gibi değil kendi kendine verileni içselleştirip, içselleştirdiğini örgütleyip kendini kuran bir nesne gibi çalışmaktadır.”⁶⁷

⁶⁴ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, Çev. I. Ergüden ve O. Akinhay, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.235.

⁶⁵ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>. Erişim Tarihi:05.06.2014

⁶⁶ Rigel, s.102.

⁶⁷ Ali Akay, *Şirket Toplumu-Denetim Toplumu Üzerine*, Barış Başaran(Ed.) Gilles Deleuze’ de Toplum ve Denetim, Bağlam Yay. İstanbul 2005, s.141.

Foucault'ya göre; iktidar: “*Kendi örgütlenmelerini kendileri oluşturan, güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreç ve bu güç ilişkilerini etkili kılan stratejiler*”⁶⁸ olarak tanımlar. Foucault'da iktidarın tarihsel aşamalarına bakılacak olunursa:

“*On dokuzuncu yüzyıl önemli bir aşamanın başlangıcını ifade eder: Monarşi dünyadan kaybolur. Monarşi, iktidarın onu miras yoluyla devralınan biri tarafından uygulanan siyasi bir sistemdi. Mutlakiyetçiliğin sonucuyla birlikte iktidar, ekonomik, toplumsal, demografik süreçlerin bilgisini içeren belli bir yönetsel bilginin, müdahalesiyle uygulanmaya başlanır. Böylece iktidarla bilgi arasında bağ oluşmaya başlar. Siyasi, ekonomik ve insani bilimler gerçek bir Rönesans'tan geçerler, çünkü yöneticiler bir bilgi olmadan yönetemeyeceklerini bilmektedirler. Bilginin niteliği yönetmeyi niteler.*”⁶⁹

Böylelikle bilgi, bilgiye sahip olanlarla ile yönetenler ve kontrol edenler arasında zorunlu bir ilişkiyi barındırır. On dokuzuncu yüzyıla dek ceza ve disiplin çerçevesinde işleyen iktidar ilişkileri ekonomik dönüşümlerin ardından bilgi ve iktidar arasındaki kaçınılmaz bir ilişki doğar ve denetime dayalı bir egemenlik ilişkisine evrilir.

Foucault'ya göre: “*Toplumların disipline edilmesinden anlaşılması gereken ne bu toplumların parçası olan bireylerin gün geçtikçe daha itaatkâr hale gelmeleri, ne de bu bireylerin kışlalarda, okullarda ya da hapishanelerde toplandıklarıdır.*” Tam tersine üretim etkinlikleri, iletişim şebekeleri ile iktidar ilişkilerinin etkileşimi arasında giderek daha denetimli gitgide daha rasyonel ve ekonomik bir ayarlama sürecinin sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmalıdır.⁷⁰ Foucault'ya göre; bir yandan, bu teknolojik değişimi gerekli kılan şey kapitalizmin gelişmesi olduğundan, ama bu teknolojik değişimde kapitalizmin gelişimini mümkün kıldığından bu gelişmenin bir parçasıdır; kısacası, bir anlamda iç içe olan iki hareketin sürekli bir birini içermesidir.⁷¹ Bu kapsamda iktidar ile bilgi bağı için Foucault: “*Bilgi ya da bilmek, iktidarın varlığı ve sürekliliği için elzemken; iktidar da bilgi üretir ve söylemler aracılığıyla dolaşıma sokar.*” Salt bilimsel bilginin gelişimi bile iktidar ilişkilerine

⁶⁸ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar 3*, Çev. I. Ergüden-F. Keskin, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.165.

⁶⁹ Foucault, *Büyük Kapatılma*, s.129.

⁷⁰ Foucault, *Özne ve İktidar*, s.72.

⁷¹ Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay. İstanbul 2003, s.159.

bağlı olarak evrilmektedir. ‘‘Dolayısıyla iktidar ve bilgi arasında çift yönlü bir bağ vardır.’’⁷²

Foucault’ya göre; iktidarın üretici yanı öznel üretmesinden geçer, iktidar yalnızca suçu bastıran değil, öncelikle yaratandır. Çünkü iktidarı harekete geçiren, üreten, güçlendiren şey söylemdir. Söylem Foucault’da: ‘‘Belli bir düzeyde, dilbilimsel olguların ve bir başka düzeyde polemik ve stratejik olguların düzenli toplama’’ olarak ifade edilir. Makro iktidar olarak devlet, kitle iletişim araçları gibi çeşitli aygıtlar aracılığıyla bir söylem oluşturup toplumun bütün kesimlerine yayar ve dağıtır. Bu söylemler makro iktidarın mikro iktidarlara üzerindeki tahakkümünü sağlar. Bu söylem dağılımı ile birlikte yönetim hem sürekliliğini oluşturmuş olur hem de meşruluğunu mikro iktidarlardan tarafından kabul ettirmiş olur. Foucault kapitalizmin geç döneminde iktidarın liberal dönüşümler geçirdiği süreçte yönetimde köklü değişimler olduğunu belirtirken bunu *yönetimsellik* kavramıyla ifade eder. Yönetimsellik Foucault’ya göre: ‘‘Siyasi iktidarın gün geçtikçe daha merkezi biçimler doğrultusunda bir evrim sergilemesi, iktidar tekniklerinin gelişmesinin giderek bireylere yönelmesi ve bireyleri sürekli ve kalıcı bir biçimde yönetmeyi amaçlamasıdır.’’⁷³

Bu amaç neticesinde yönetim, kurumların idaresinden toplumdaki bütün bireylerin tüm toplumsal alanlarda gözetimi anlayışına dönüşürken özel alan ve kamusal alan ayrımı fiilen ortadan kalkmaktadır. Bu bağlamda iktidarın yegâne gözetim sebebi bilgi edinmek değil aynı zamanda iktidar gözetlemek suretiyle kendi öngördüğü sınırlar dâhilinde belirlenen normlara uyan bireyler oluşturmak ve gözetimi bir terbiye aracı olarak kullanmaktır. İktidarın gözetim aracılığıyla bilgi edinmesi, çoğu kez gözetimin terbiye etme aracı olması anlamıyla eş zamanlıdır.

3.2.3.1. Foucault’da Yeni Yönetim Paradigması: Panoptikon

Enformasyona dayalı yeni ekonomi içinde kişisel enformasyonlar ekonomik bir değer olarak görülür. Kişisel verilere ulaşmak, elde etmek ve analiz etmek rekabete

⁷² Foucault, *İktidarın Gözü*, s.248.

⁷³ Foucault, *İktidarın Gözü*, s.27-28.

dayalı küresel ekonomide üretimi doğrudan etkileyen bir üretim süreci haline gelir. Bu çerçevede bilgi ekonomik bir güç anlamına gelir. Bilgiye ulaşan ve üretebilen şirketler büyür ve gelişirken yoksun olanlar ise rekabet koşulları içinde güçsüzleşir. Bilgi ve iktidar ilişkisi bu çerçevede sosyo-ekonomik yapının temel taşlarından biri haline dönüşürken toplumsal kontrol anlamında gözetimin de konusu olmaktadır. Bu bağlamda Bentham'ın ünlü hapishane tasarımı olan "Panoptikon" a simgesel bir önem atfedilir. Çünkü bu tasarımda Bentham, hem mahkûmları gözetleyerek bilgilenmeyi hem de onları ıslah etmeyi amaçlamıştır.⁷⁴

Bentham, Panoptikon ile ilgili olarak kişilerin bu denetim sistemi içinde gözetimin temel amacını özetlerken şu ifadeleri kullanır: "*Sürekli olarak bir denetçinin gözü önünde olmak gerekir; gerçekten de, kötülük yapma gücünü, hatta kötülük isteme düşüncesini bile neredeyse yok eder.*"⁷⁵ Neticede kişilerin panoptik bir denetim içinde başta karşı durabilecekleri normalleşme ve uysallaşma süreçleri zamanla kaçınılmaz bir hal alacağı için kişinin bu görünmeden gören gözler karşısında uysallaşacağı öngörülür. Foucault modern toplumlarda iktidar, bilgi ve denetim ilişkilerinin merkezine Bentham'ın "Panoptikon" projesini yerleştirirken, Panoptikon projesi Foucault için sadece hayata geçmemiş bir hapishane tasarımı değildir. Panoptikon'da ortaya çıkan yönetim ve denetim ilişkisi aslında modern toplumlarda yönetim anlayışının köklü dönüşümünün bir simgesidir.

Foucault'ya göre: "*Bentham'ın bizim toplumumuz için Kant ya da Hegel'den daha önemli olduğu kanısındayım. İçinde yaşadığımız iktidar biçimlerini en kesin biçimde programlamış, tanımlamış ve betimlemiş bir modelini sunmuş olan odur.*" Panoptikon: Zihnin zihin üzerindeki bir tür iktidarına imkân tanıyan mimari bir biçim; okullar, hastaneler, hapishaneler, ıslahevleri, fabrikalar için geçerli olan bir kurum türü. "*Panoptikon, aslında, bir toplum bir iktidar türünün ütopyasıdır; bunlar aslında fiilen gerçekleşmiş olan ütopya'dır. Bu tür iktidar, panoptizm adını tam olarak alabilir. Panoptizmin egemen olduğu bir toplumda yaşıyoruz.*"⁷⁶

⁷⁴ Hakan Karakehya, "Gözetim ve Suçla Mücadele", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.58, Ankara 2009, s.334-335.

⁷⁵ Foucault, *İktidarın Gözü*, s.95.

⁷⁶ Foucault, *Büyük Kapatılma*, s.224.

Panoptik bir sistem iktidarlar için disipline dayalı yeni bir yönetim modeli oluşturur. Foucault'ya göre: “*Geçmişte gördüğümüz tamamen cezalandırmaya dayalı toplumlara karşıt olarak disipline edici bir toplum türü, bir iktidar biçimini ifade eder. Bu, toplumsal denetim çağıdır.*”⁷⁷ Artık iktidar hiyerarşik bir güç, merkez veya özne olmanın çok ötesine geçmiştir. İktidarın sadece yasaklayıcı niteliği olmayıp aynı zamanda toplumun tüm kurumlarını her boyutuyla içine alan kılcal damarlar gibi sarmıştır. İktidar sadece bastırma, yasaklama, sınırlama ya da cezalandırma olarak değil, iktidar bu yeni toplumsal yapıda bir tahakküm ve yönetim biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Panoptik denetim türünün özellikleri için Foucault: Panoptizm, toplumumuzun karakteristik özelliklerinden biridir. Kişisel ve sürekli gözetim biçimi altında, bireylerin bazı kurallara göre dönüştürülmesi ve şekillendirilmesi biçimi altında bireylere uygulanan bir iktidar biçimidir. Panoptizmin gözetleme, denetim ve ıslah olmak üzere üçlü bir işlevi bulunurken toplumumuzda var olan iktidar ilişkilerinin temel ve karakteristik bir boyutu gibi durmaktadır.⁷⁸

Bentham'ın Panoptikon projesi Foucault tarafından modern denetim pratiklerinin yeniden konumlandırılması ve tüm toplumsal alanlara dağıtılmasının bir metaforu olarak ifade edilmiştir. Burada temel strateji iktidara ait her yerde mevcut gözlerin gizlenecek bir yer bırakmadan gözetlemeyi olanaklı kılmasıdır. Günümüz enformasyon teknolojilerinin iktidarlar tarafından gözetim amaçlı kullanım olanakları etkili bir şekilde artmakta ve insanların bu yaygınlaşan gözetim pratiklerinden saklanabilecekleri, sığınabilecekleri hiçbir özel alanlarının kalmadığı düşünceleri yaygınlaşmaktadır.

3.3. Panoptikon'dan Süper Panoptikon'a Dönüşen Kamusal Alan

Bu bölümde, kamusal ve özel alan kavram çiftinin tarihi süreç içinde nasıl anlam farklılıklarına uğradığı; toplumsal hayat üzerindeki etkileri enformasyon teknolojileri ve gözetim bağlamında ele alınacaktır.

⁷⁷ Foucault, *Büyük Kapatılma*, s.224.

⁷⁸ Foucault, *Büyük Kapatılma*, s.237.

Özel ve kamusal alan kavramlarının ortaya çıkış süreci Antik çağa kadar uzanmaktadır. On yedinci yüzyıldan bugüne toplumsal yaşamın kamusal ve özel alan olmak üzere iki boyutu olduğu fikri önem kazanmıştır. Bununla birlikte yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren enformasyon teknolojilerinin toplumsal yapıda yarattığı etki ve dönüşümler neticesinde yeni bir kamusal tartışması doğmuştur.

3.3.1. Antik Yunan'da Özel/Kamusal Alan Kavramları

Özel alan ve kamusal alan ayrımının tarihsel temellerine bakılacak olunursa Antik Yunan'la başlamak yerinde olacaktır. İnsanoğlunun bilinçli veya bilinçsiz olarak yaptığı ilk ayrımlardan biri, kutsal olan ve kutsal olmayan ayrımıdır. Bu ayrımın kamusal ve özel alan ayrımına dönüşmesi ise Antik Yunan kültüründe ortaya çıkar.⁷⁹

Yunanlılar o güne dek başka toplumlarda pek rastlanmayan, şehir devleti adı verilen bir siyasi örgütlenme kurdular. Yunan şehir devletlerinin kurulması ile birlikte "koine" ve "oikos" olarak adlandırılan iki farklı yaşam alanı ortaya çıkar. "Koine" özgür yurttaşların ortak kullandığı "Polis"⁸⁰ın alanı olarak kabul edilirken, kamusal alana karşılık gelmekteydi. "Oikos" ise ayrı bireylere ait olduğu düşünülen hane hayatını temsil etmekte ve özel alana karşılık geliyordu.⁸¹

Antik Yunanda özel alanın ayırt edici özelliği, insanların burada istek ve temel ihtiyaçlarını karşıladıkları alanlar olmasıyla kamusal alanla kesin çizgilerle ayrılmasıdır. Bu alanda cinsiyetler üzerinden görevler belirlenmiştir. Erkeğin yiyecek sağlayıcı

⁷⁹Ebstein William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şule Yay. İstanbul 1996, s.16.

⁸⁰'Polis' kavramı bazı araştırmacılar tarafından 'kent devleti' kavramıyla aynı anlama gelecek şekilde kullanırken, bazıları bu iki kavram arasında ayrım yapar. Örneğin, Hannah Arendt 'polis', kent devletinin içinde yer alan bir alandır ve yurttaşların birlikte eylemde bulunmalarından ve konuşmalarından doğan bir örgütlenme biçimidir. Arendt'e göre, 'polis', kent devletiyle değil, kent devletinin bir parçasını oluşturan siyasal ya da kamusal alanla özdeşdir. (Bkz. Hannah Arendt, *insanlık Durumu*. Çev: Bahadır Sina Şener. İstanbul. İletişim Yayınları. 1994.s. 271.) Jürgen Habermas da 'polis' kavramını Arendt ile aynı anlama gelecek şekilde kullanır. (Bkz. Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. T. Bora, M. Sancar, İletişim Yay. İstanbul 2003. s. 60.)

⁸¹ Habermas, s. 60.

emeğine karşılık kadının doğurucu emeği söz konusudur. Bu yaşamsal konular yerine getirilirken zorunluluğun bir eseri olarak değerlendirilirler.⁸²

Haneye ait özel alan, siyasi olmayan emek ve iş gibi etkinliklerin alanı kabul edilir. Bu alan zorunlulukların alanı olduğundan özel alanda özgürlüğün bulunmadığı kabul edilir. Arendt'e göre; Yunan ortak kanaatine göre özgür olmak yaşamın zorunluluklarının üstesinden gelmekle birlikte haneden ayrılıp herkesin eşit kabul edildiği siyaset ya da Polis'in alanına girmek demektir.⁸³ Bir başka ifadeyle hanede sürdürülen yaşam içinde özgür bir yaşam olanağını düşünmemektedir.

Rızaya veya kabule dayalı eşitsizlik üzerine kurulu bir örgütlenme biçimi olarak hanede yönetim, tek adam yönetimine yani monarşiye dayanmaktadır. Özel alanın ve ya hanenin bir başka özelliği, hane içinde her şeyin gizlilik içinde geçirilen bir yaşamı temsil etmesidir. Yunanlılar için "gizlilik" kelime anlamı olarak "mahrum edici" bir anlama sahipti ve insani niteliklerden yoksun anlamına gelmekteydi.⁸⁴ Özel alana karşılık gelen "koine" ise siyasi yaşam alanı olarak görülür ve polis alanı olarak kabul edilirdi. Kamusal yaşam, kent sınırları içinde mekânsal olarak agora⁸⁵, mahkemeler, savaş ve atletik oyunların gerçekleştiği mekânlarda ortaya çıkmaktadır.⁸⁶ En genel anlamıyla kamusal alan olarak görülen polis'in mekânı bir düşünce alanıdır. Arendt: "Başkaları bana nasıl görünüyorsa benimde onlara öyle görüldüğüm, insanların salt başka canlılar ya da cansız şeylerin var oldukları gibi olmadıkları, görünümelerini açık ve seçik kıldıkları bir 'mekân' olarak tanımlar."⁸⁷ İnsan bu mekânda bütün nitelikleriyle birlikte var olurken aynı zamanda konuşma, tartışma ve eylem aracıyla sergileyebildiği kendini özgür hissettiği alanlardır.

Antik Yunanlılar için eylemde bulunmak ve konuşmak, hane alanına ait olduğu düşünülen zorunlu ve yararlı olan her şeyi dışarıda bırakmak anlamına gelir. Beşeri

⁸²Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay. İstanbul 1994, s.49-50.

⁸³ Arendt, s.52.

⁸⁴ Arendt, s.60-62.

⁸⁵ Agora: Kabilesel örgütlenme döneminde halkın (siyasal) toplanma yeri anlamına gelmektedir. Daha sonraları ise pazar alanı (çarşı) anlamında kullanılmıştır.Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Yay. Ankara 2004, s.15.

⁸⁶Habermas, s. 60.

⁸⁷ Arendt, s.272.

meseleler alanından doğan eylem (praxis) ve konuşma/söz anlamına gelen (lexis) siyasi etkinlikler olarak kabul edilirdi.⁸⁸ İnsan bu etkinlikleri yerine getirdiğinde erişebileceği en yüksek mertebeye erişir ve kendini gerçekleştirmiş olurdu.⁸⁹ Bu anlamda polis iki işleve sahiptir: Birinci işlevi, herkesin kendi farklılığını ortaya koyduğu, kimliğindeki eşsizliği edim ve sözlerle gösterme şansını yakaladığı bir alandır. İkincisi ise, eylem ve konuşmanın faniliğine bir çare olarak konumlanmasıdır.

Yunanlılar için ‘polis’ her şeyden evvel bireysel yaşamın faniliğine karşı bir teminat, bu faniliğe karşı korunak, ölümsüzlüklerine olmasa da görelî kalımlıklarına ayrılmış bir mekân olma özelliğine sahiptir.⁹⁰ Kamusal alanın oluşumunu sağlayan ‘polis’in diğer dikkat çekici özelliği ‘hiç kimsenin yönetim alanı’ olması iken bu bağlamda: Polisin işleyişinde yöneten yönetilen ayrımının olmamasıdır. Bu anlamda yer alan herkes eşit görülür ve kabul edilirdi.⁹¹ Tüm bu anlatımlar ışığında, Antik Yunanlılar için ‘polis’in ya da kamusal alanın insanların kendilerini gerçekleştirdikleri ve özgür olarak buldukları için eşsiz bir siyasi alan olarak düşünmüş olduklarıdır.

3.3.1.2.Modern Dönemde Kamusal ve Özel Alan

Modern dönemde Batı toplumlarında kamusal alan kavramı ve gelişim süreçlerine bakılacak olunursa Arendt kamusal alanı; ‘herkese açık’, insanların sınırlama olmaksızın, uyum içinde bir araya geldikleri, birlikte hareket ettikleri, bir bakıma ‘özgürlüğün kendisini gösterebildiği’ yer, ‘görünüm sahnesi’ olarak ifade eder.⁹² İnsanlar burada özgür ve düşünsel etkinliklerde bulunurken aynı zamanda ortak hatıraların (organized remembrance) yaratıldığı ve yaşatıldığı alanlardır. Arendt’in diğer bir tür kamusal tanımını ‘birleşimsel’ kamusal olarak tanımlanır. Bu tanımlamaya göre ise Arendt:

⁸⁸ Arendt, s.43.

⁸⁹ Arendt, s.384.

⁹⁰ Arendt, s.82.

⁹¹ Arendt, s.52.

⁹² Arendt, s.259-260.

“ *İnsanların uyum içinde birlikte hareket ettikleri*” her yerde ve her zamanda ortaya çıkan ortamlar anlaşılır. Burada kamu alanı “*özgürlüğün kendini gösterebildiği*” tüm yerler olarak karşımıza çıkar. Örneğin; kalabalık bir kent meydanı değil de insanların bir konuşmayı dinlemek amacıyla toplandıkları bir toplantı salonu, çevreci bir eylem için insanların bir araya geldikleri ormanlık bir yer de “*birleşimsel*” alanının örnekleri olarak kabul edilir. Arendt’in kamusal tanımlamasının bir diğer özelliği modernleşme ile birlikte toplumsalın yükselişidir.

Modern çağda siyaset, ekonomi tarafından işgal edilirken bunun sonucunda yeni bir alan olarak “*toplumsal alan*” ortaya çıkar.

*“Toplumsal alan ne özel ne de kamusal nitelikte olan başka bir melez alandır. Bu alanın ortaya çıkışıyla birlikte Antik Yunan da kesin çizgilerle birbirinden ayrılan özel ve kamusal alan arasındaki ayırım bulanıklaşmaya başlar. Özel alan sınırları içinde halledilmesi gereken ekonomik meseleler, siyasi bir mesele gibi görünerek kamusal alan sınırları içerisinde çözülmeye çalışılmıştır. Bu durum nihayetinde de, hem özel alanı hem de kamusal alanı yıkmıştır.”*⁹³

Modernite kritiğinde Arendt; modernliğin güçlenmesiyle toplumsalın kamusalı işgal ettiğini belirtirken insanın tüketime yönelerek dünyaya, politikanın konusu olan insani meselelere yabancılaştığını belirtir.⁹⁴

Hiç kuşkusuz kamusal alan ile ilgili en dikkat çekici açıklamalar Habermas’dan gelmiştir. Habermas’a göre; Yunan şehir devletlerinde, özgür vatandaşların ortak kullanımına açık (koine) polis’in yani kamu alanı ve ayrı şahıslara ait olan (idia) oiko’un yani özel alandan kesin olarak ayrılır. Kamusal alan “*bios politikos*”, Agora’da vücut bulurken mekânsal olarak yegâne yer de değildir. Kamu, mahkeme salonları ve meclis görüşmeleri biçiminde de müzakerelerde oluşabileceği gibi ortak eylemlerde ortaya çıkmaktadır. Kamusal alan ortak çıkarın ve gerçeğin konuşularak elde edildiği bir alandır. Özel alan ise evle ilgilidir. Yaşamın yeniden üretimi için gerekli unsurlar burada var olur.⁹⁵

Avrupa orta çağında, farklı bir kamusal alan ortaya çıkmaz. Kamusalılık bu dönemde kralların ve lordların statüsüyle ilgilidir. Kamusal aktörler kendilerini daha

⁹³ Arendt, s.55-56.

⁹⁴ Arendt, s.193-205.

⁹⁵ Habermas, s.60-66.

üst bir otoritenin temsilcileri ve ya somutlaşmış halleri olarak sahneye koyarlar.⁹⁶ Habermans'ın “*temsili*” olarak nitelendirdiği bu kamusallık 15. ve 16.yüzyıldaki saray hayatının bir ifadesidir. Zaman içinde bu yaşamın önemi azalırken yerini feodalizmde temsili kamu, sonraki süreçlerde edebi kamu ve daha sonrasında da politik kamu süreçlerine bırakmıştır.

17.yüzyıla geldiğimizde salonlarda, kahvehanelerde ve okuma odalarında başlayan edebi kamular 18.yüzyıldan itibaren siyasal bir nitelik kazanmıştır. Kamusal alan kahvehaneler, salonlar ve kulüplerin 18.yüzyılda devletten bağımsız ve devlete karşı fikirler üreten alanlar olarak ortaya çıkar. Burjuva sınıfı, bu mekânlarda bir araya gelerek öncesinde edebiyat tartışmalarıyla daha sonraki süreçte siyasi sohbetlerde devlete karşı, devletten ve ekonomik çıkarlardan bağımsız bir alan yaratmıştır.⁹⁷ Bununla birlikte kamusal alan bireylerin kendi görüşlerini açık platformlarda özgürce tartıştıkları bir platformdur. Tüm toplumu etkileyen problemlerin “*algılama, teşhir etme ve iyileştirme arenası*”⁹⁸ olarak şekillenir.

Feodalizmden kapitalizme geçiş ile birlikte, kamusal alan yapısal bir dönüşüme uğrar. Kutsallardan güç alan ve kaynağını onlara dayandıran iktidar yapısı yerini insan aklının, rasyonel süreçlerin ürünlerine, hukuk kaidelerine ve anayasalara bırakır. Kamusal topluluğa yeni aktörlerin ve yeni konuların katılımıyla kamusal topluluk genişler. Bu dönüşümün ilk etkisi müzakerelerin yerini yeni medya aracılığıyla yapılan dolaylı müzakerelere bırakması olmuştur. Yeni anayasal düzenlemelere göre iktidarın kaynağı halktır. Hukuk devleti, siyasal kamusal müzakereleri anayasal güvence altına almıştır. Burjuvanın hukuk devletinde kamu erki, özel alanın ihtiyaç ve taleplerine bağımlı hale gelmiş ve zamanla bu burjuva kamusalılığı özel alanla kaynaşmıştır.⁹⁹

Siyasi kamusal alanın özel alana taşınma ve yayılma süreci burjuva kamusalılığı ile başlarken enformasyon teknolojilerinin yaygınlaşması ve bu teknolojiler üzerinden gözetimi ardından özel alanın da yapısal dönüşümlere uğradığı bir dönem

⁹⁶ Habermas, s.64-66.

⁹⁷ Habermas, s.106-107.

⁹⁸ Habermas, s.359-373.

⁹⁹ Habermas, s.173-182.

başlamış olur. Habermas'a göre; kamusal alanın yapısal dönüşümü, modernite¹⁰⁰ ile birlikte vatandaşların bir üst otoriteyi reddederek kendi kendilerini yönetme iradeleriyle ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümün felsefi temellerini Aydınlanma Dönemi filozoflarından İmmanuel Kant'ın ünlü sözü, "kendi aklına güven," iradesiyle başlatmak mümkündür. Bu irade meşruiyetini üstten ve ya bir kutsaldan değil alttan veya insani niteliklerden özellikle insani akıldan alır. Kant'a göre;

*"Kişinin kendi aklını kitle önünde, kamuoyu önünde ve hizmetinde serbestçe ve açık bir biçimde kullanması her zaman özgürce olmalıdır ve yalnızca bu tutum insanlara ışık ve aydınlanma getirebilir... Kendi aklını kamu hizmetinde kullanmaktan, örneğin bir bilim adamının bilgisini ya da düşüncesini, yani aklını, onu izleyenlere okuyanlara yararlı olacak bir biçimde sunmasını anlıyorum. Aklın özel olarak kullanılmasından da kişinin, kendi işi ve memuriyeti çerçevesinde, kendisine emanet edilen topluma ilişkin bir hizmeti ya da belirli bir görevi yerine getirmesini anlıyorum."*¹⁰¹

Habermas'ın ortaya koyduğu burjuva kamusal alan analizi demokratik kamusal alan olarak da ifade edilir. Burjuva kamusal alan Habermas'a; 19. yüzyıl ortalarına kadar sürmüş fakat daha sonra burjuva kamusal alanın nitelikleri değişmeye başlamış ve 20. yüzyılda sosyal refah devleti içinde kitle demokrasisindeki kamusal alana dönüşmüştür.¹⁰² Bu dönemde kitap üretiminin genişlemesi yeni okur tabakalarına seslenmesiyle örgütlenme, dağıtım ve tüketim yapılarıyla birlikte içerik açısından da değişime uğrayan gazete ve basın kamusal alanın da altyapısının değişime uğramasına neden olmuştur. Bu altyapı diğer bir değişimi, elektronik kitle iletişim araçlarının artması, reklamın önem kazanması, eğlence ve bilgilenmenin birbirinin içine girmesi, her alanda artış gösteren merkezileşme ve liberal dernekçilik ve yerel kamusal alanların çöküntüye uğramasıyla gerçekleşmiştir.¹⁰³

¹⁰⁰Modernite terimi 17.yüzyılda Avrupa da başlayan ve sonraları bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder. Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. E.Kuşdil, Ayrıntı Yay. İstanbul 1998, s.11.

Modernite ile modernizm aynı anlamda kullanılabilir ancak farklı anlamlara gelmektedir. Modernizm, 19.yüzyılda Batı da başlayan bir kültürel hareketi açıklamak için kullanılmaktadır. Moderniteyi hem yadsıyan hem de olumlayan bir hareket olarak düşünülen modernizm edebiyat ve sanat alanında fantezinin ve imgelemin ön plana çıkartılmasını içerir. Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan*, s.110-119.

¹⁰¹ İmmanuel Kant, *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt, Seçilmiş Yazılar*, Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.216.

¹⁰² Arsev Bektaş, *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, Bağlam Yay. İstanbul 1996, s.248

¹⁰³ Habermas, s.31-32.

Burjuva kamusal alanın belirleyici özelliklerine bakacak olursak özel şahıslar gövdesine dayanan kamusal alan, özel ekonomik çıkarlardan bağımsız ve devlet aygıtının dışındadır. Burada kamusal görevlerin kazandırdığı güç ve saygınlık ile iktisadi bağımsızlıklar devre dışı bırakılır. İkinci olarak, daha önce hiç sorgulanmayan bir takım alanların sorunsallaştırılması gerçekleşir. Kültürel ürünlerin metalaşarak herkes tarafından ulaşılabilir oluşuyla birlikte bu eserlerin özel şahıslarca tartışılabilmesi olanağı doğup gerçekleşir. Üçüncü olarak, kamusal topluluğun ilke olarak dışa kapalı olmamasıdır. Herkesin tartışmaya dâhil edilmesi gerekir. Zira sabit konuşmacılar grubu tarafından kurumsallaşması halinde kamusal topluluk olma niteliğinden uzaklaşmış olur.¹⁰⁴

Müzakereci kamudan, tüketici kitleye dönüşüm, kamuoyunun manipülatif bir yapıya büründüğünü de gösterir. Tüketim kültürü ile tartışma artık gereksiz ve verimsiz hale sokulmuştur. Çağımızda gelişen iletişim teknolojileri ile medyanın manipülatif rolü görmezden gelinemez. Medyanın kamuoyunu yönlendirmesi ve medyanın kapitalizmin bir parçası olması, medyanın kamusal alanda rolünün yeniden tartışılmasını gerektirmektedir.¹⁰⁵ Habermas, son dönem çalışmalarında kamusal alanı: Söyleme dayanan ve sonunda uzlaşma varılan bir alan olarak ele almıştır. İletişimsel eylem kuramına bağlı olarak geliştirdiği kamusal alan kavrayışı “*Söylemsel kamusal alan*” olarak adlandırılır ve burada ön plana çıkan katılımdır.¹⁰⁶

Yaklaşık bir yüzyıldan beri, burjuva veya demokratik kamunun toplumsal temelleri sarsılmakta ve kamunun çözülme eğilimlerini güçlenmektedir. Kamusal alan olarak gittikçe genişlerken işlev olarak gittikçe güçsüzleşiyor. 16. ve 17. yüzyıllarda ailenin alanı özel alan, aile dışının kamusal alan şeklinde tasnif edilmesi bugün için o güne kadar net değildir. Aile genel olarak kamusal alanın dışında

¹⁰⁴ Habermas, s.105-108.

¹⁰⁵ Ülker Yükselbaba, “Kamusal Alan Modelleri Ve Bu Modellerin Bağlıları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, S.2, İstanbul 2008, s.257

¹⁰⁶ John Forester, *Habermas'ın İletişim Toplum Kuramı*, Kitle İletişim Kuramları, Der. ve Çev. Erol Mutlu, Ütopya Yay. Ankara 2005, s.287.

düşünülmektedir. Fakat kamusal alanın özel alandan ayrılması esasen ailenin salonun dışarıya açılması ile geliştiği görülmektedir.¹⁰⁷

Geleneksel toplumlarda kamusal alanın çok sınırlı, özel alanın ise oldukça geniş olduğu görülmektedir. Özel alanda aile, loncalar gibi ekonomik gruplar ve dini gruplar, birbirlerinden çok kalın duvarlarla ayrılmış olmakta birlikte sosyal yaşamın eğitim ve ekonomi gibi çok geniş alanlarını kapsamaktaydı. Modern toplumlarda bu özel alanların kapsamı ve fonksiyonları daralırken, kamusal alan özel alanın çekildiği yerlerde etkin olmuştur.¹⁰⁸ Ancak bugün aile, kamusal yapının bir parçasıdır. İlk olarak aile bireyleri, kamusal alana aile bireyi olarak değil, hakları ve özgürlükleri belirlenmiş bir yurttaş olarak katılmaktadır. Bu anlamda hem kamusal alanın hem de piyasanın önemli bir parçası haline gelmiştir. Hem tüketici hem de üretici olarak piyasada yer alırken siyasal toplumun da bir parçasıdır. Son olarak televizyon, internet, telefon vb. iletişim araçları özel alanı hem eğlence dünyasıyla, hem de toplumsal ilişki ağlarıyla iç içe geçirmiştir.¹⁰⁹

Burjuva kamusal alan: “Toplumsalın” kendi başına bir alan olarak teşekkül etmesi, bir yandan hayatın yeniden üretimi özel biçimlere büründükçe fakat diğer yandan da bir bütün halinde özel alan kamusal önem kazandıkça mümkün olabilmıştır. Kamusallık işte bu şartlar altında, o her zaman vaat ettiği şeyi sahiden gerçekleştirebilmiş olur; yani insanların insanlar üzerindeki egemenliği olarak siyasal egemenliğin rasyonelleştirilmesi olarak gerçekleşir.¹¹⁰ Modernleşme süreciyle özel alandaki varlıklar kimliklerini, farklılıklarını özel alandan kamusal alana taşıyarak tek kamusal alanı çoğulcu bir yapıya kavuşturmuş oldular.¹¹¹ Liberal demokratik kamusal alanda siyasal meşruiyetin kaynağı, bireylerden ve toplumdan bağımsız gelişmez. Siyasal sürecin en dinamik aktörleri ve referansı sivil toplumdur. Demokratik toplumlarda kamusal alan siyasal sürecin belirlendiği bireylerin,

¹⁰⁷ Habermas, s.119.

¹⁰⁸ Ömer Çaha, “Mahrem Kamusal Alan”, *Sivil Toplum Dergisi*, S.2, İstanbul 2003, s.80.

¹⁰⁹ Çaha, s. 81.

¹¹⁰ Habermas, s,231-232.

¹¹¹ Çaha, s.82-83.

grupların, firmaların rekabet halinde olduğu, temel hak ve hürriyetlerin düzenlendiği bir alandır.¹¹²

Kamusallık, alan olarak genişlediği ve de özel alanı kemirdiği ölçüde kendi ilkesinden aldığı gücünü, yani eleştirel aleniyeti yitirir gibi görünüyor. Burjuva kamusu, devletle toplum arasındaki gerilim sahasında fakat özel alanın parçası olarak kalacak şekilde gelişir. Kamusal otoritenin özel alanı kaplayan genişlemesi de karşıt süreç olarak toplumsal gücün yerine devlet gücünün ikame edilmesiyle bağlantılıdır.¹¹³ Kamusal alanın ortaya çıkışı özel alanın güçlenmesi ve sonrasında bireylerin kamusala çıkmasına, yani özel alana dayanmaktadır. Bu bağlamda eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi temel toplumsal değerlerin kamusal alanda yaşam bulması aslında özel alanın demokratik varlığının bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi özel alanın da bu nitelikleri kamusal alanın demokratik bir yapıda olması ile ancak mümkün olabilmektedir. Kamusal alan tartışmalarında bir diğer başlık ideolojik kamusal alan üzerine süren tartışmalardır.

Liberal kamusal alanın en azından görünüşte bütün bireylerin katılımına ve düşüncelerini özgürce açıklamalarına olanak tanıyan özelliğinin yanında kamusal alan bir tahakkümün olduğu sistemler için de ideolojik kamusal alan olarak tanımlanmıştır. İdeolojik kamusal alanın temel özellikleri: Farklılığa kapalı, kuşatıcı ve homojen bir düşünce sistemi ortaya koymasıdır. Kamusal alan totaliter ya da yarı-totaliter devletlerin elinde alternatif düşüncelere, yaşam biçimlerine ve referanslara karşı kapalı hale gelir. Yasaklayıcı ve daraltıcı özellikleri ile dikkati çeker. Başka bir özelliği ise siyasal ve kamusal alanı sadece belli başlı gruplara devretmesidir. Bu anlamda yasal düzeyde eşitlikçi normlara sahip olsa da pratikte eşitlikçi değildir. Son olarak devletin elinde bulunan tüm kaynakların toplumun idealize edilmiş bir kamusallık doğrultusunda eğitilmesi ve dönüştürülmesidir. Bu anlamda ideolojik

¹¹²Şeyhmus Demir ve Mutlu Sesli, Kamusal Alan (Türkiye’de Kamusal Alan Kavramlaştırılmasının Muhtevası: Tektiplilik mi, Çoğulculuk mu?) , *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1,Eskişehir 2007, s.283-284.

¹¹³ Habermas, s,250-252.

donanımı olan bir devlet aygıtını kaçınılmaz görür ve bu devlet aygıtı ile toplumu dönüştürmeye çalışır.¹¹⁴

Burjuva kültürü salt ideoloji olarak değil, özel şahısların salonlarda, kulüplerde ve okuma topluluklarındaki akıl yürütme faaliyetlerinden oluşmuştur. Kitle iletişim araçlarının yarattığı dünya oysa sadece görünüşte kamusaldir. Öte yandan, burjuva kamu modeli kamusal alanın özel alandan kesin biçimde ayrılmasını varsayıyordu. Kamusal alanın özel alan ile kaynaşması ölçüsünde bu model uygulanabilirliğini yitirir.¹¹⁵ Günümüz toplumlarında neo liberal politikaların güçlenmesi ve enformasyon teknolojilerine bağlı gözetim pratiklerinin yaygınlaşması “özel alanın/evin” kamusal alanla sınırını yitirdiği yaygın bir düşünce olup bu konudaki tartışmalar yaygınlık kazanmıştır.

3.3.1.3.Türkiye’de Kamusal ve Özel Alan

Burjuva sınıfının yokluğu ve basının ortaya çıktığı 1860'lara kadarki gelişmemişliği Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusal alanın ve kamuoyunun var olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Aslında özel alan ile devlet arasında bir ara form daha on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren yeniçeriler ve yönetilen konumundaki diğer toplum kesimleri tarafından üretilen siyasal ifade şekilleri ve eylemleriyle devlete karşı bir güç haline gelebilmiştir. Basının yokluğu ise insanları söylenti gibi bir medyayı, karagöz ve meddahlık gibi tiyatro performanslarını üretmekten alıkoymamıştır. İktidar, bu ifade şekillerini önlemek için yoğun çaba sarf etse de amacına ulaşamamıştır. Sonuç olarak Batılı anlamda olmasa bile kamusal alanın dinamiklerinin Osmanlı'da var olduğu söylenebilir.¹¹⁶

19. yüzyıl da modern bir eğitim sisteminin ortaya çıkışı, merkezi bürokrasinin inşası, imparatorluk içi ekonomide aktif olan tüccar bir sınıfın faaliyetlerinin artışı, kadının hanenin dışında daha görünür olması, ciddi bir gazetecilik faaliyetinin etkin hale gelmesi, toplumun farklı amaçlarla örgütlenmeye başlaması; kamusal alan,

¹¹⁴ Ömer Çaha, *İdeolojik Kamusal Alanın Krizi*, Açık Toplum Yazıları, Liberte Yay. Ankara 2004, s.92-93.

¹¹⁵ Habermas, s.277-298.

¹¹⁶ Serdar Öztürk, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanın Dinamikleri”, *İletişim Dergisi*, S.21, İstanbul 2005, s.119.

kamuoyu gibi mefhumların önemini arttırmıştır. Toplumsal seferberliğin çok çeşitli biçimleri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra çeşitlenmeye başlamıştır. 1908 Devrimi bu seferberliği gerçek bir katılıma dönüştürmüş ve insanlar sokaklarda, meydanlarda toplanmış ve harekete geçmişlerdir.¹¹⁷

Osmanlı yönetici sınıfı son yüzyılda çok partili sistemi de içeren anayasal bir sistem kurmayı başarmış, bu sistem sayesinde liberalizm, İslamcılık, sosyalizm, milliyetçilik, batıcılık gibi düşünce akımlarını barındıran zengin siyasi bir ortam yaratılmıştır.¹¹⁸ Bu gelişmeler ve dönüşümler neticesinde geleneksel ve modern sivil toplum unsurlarını barındıran, “çoğulcu kamusal alan” ortaya çıkar.¹¹⁹

Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin gücünün azalmasının ve Batı'ya tabi olmasının nedenini halkın siyasetin dışında olmasına bağlamaktaydı. Mustafa Kemal egemenliğin halka ait olmasını ve devletin bu temelde şekillenmesini düşünmekle birlikte heterojen unsurlardan oluşan halka değil, bir bütünü ima eden millete ikame etmek istemiştir. Halk kavramının yerine millet kavramını geçirerek egemenliği devletçi seçkinlerin elinde tutmaya olanak sağlamıştır. Bürokratik elit, mevcut halkı dönüştürerek yeni bir yapı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu projeyi gerçekleştirmek için devlet seçkinleri kimi sosyal grupları kamusal yaşam alanından tasfiye ederek işe koyulmuş bu alanı mutlak olarak devletin denetimine sokmuştur.¹²⁰

Cumhuriyet dönemi modernleşmesi yeni bir toplum modelinin inşasını öngörüyordu. Bu projenin mimarları iki kaynaktan beslendiler: Osmanlı'nın otoriter, merkeziyetçi ve devletçi yönetim geleneği ile Aydınlanma'nın rasyonalist ve pozitivist anlayışı. Her iki kaynak da modernleşmenin yukarıdan aşağıya

¹¹⁷ Y.Doğan Çetinkaya, “1908 Devrimi'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, İstanbul 2008, s.132.

¹¹⁸ Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yay. İstanbul 1995, s.19-38.

¹¹⁹ Elif Ekin Akşit, “Osmanlı İmparatorluğu Ve Türkiye'de Kamusal Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 64 (1), Ankara 2009, s.11.

¹²⁰ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. Nalân Soyarı, Doğu Batı Yay. İstanbul 2006, s.95-96.

yöntemlerle, dayatmacı bir mantıkla ve seçkinler zümresi eliyle yürütülmesini teşvik eden bir niteliğe sahip olmuştur.¹²¹

Avrupa modernleşmesinde aristokrasi, Amerika’da ise burjuvazi çok önemli bir rol oynamıştır. Hem aristokrasi hem burjuvazi esas olarak sosyal kesimdir. Dolayısıyla modernleşmeyi sağlayan sivil toplumsal kesimler olmuştur. Hâlbuki Türkiye’de modernleşmeyi sağlayan bürokrasidir. Devlet bürokrasiden ibaret olduğu için modernleşmenin öncülüğünü devlet adına bürokrasi yapmıştır. Bu anlamda Türkiye’de kamusal alandaki kurumların öncelikli görevi, devletin topluma dayattığı, kendi biçimlendirdiği modernlik neyse ona hizmet etmektir.¹²²

Türkiye’de kamusal alan oluşumunun Batı’dakinden bir diğer farkı da, otoriter devletin eliyle yaratılan kamusal alanın laik elitlerin kontrolüne bırakılmış olmasıdır. Bu nedenle Türkiye’de kamusal alan, toplumsal hayatın dünyevileşmesi yani laikleşmesi anlamına gelmektedir.¹²³ 1920’ler Türkiye’sinde kamusal alan, modernleşme projesiyle özdeşleşmiştir. Cumhuriyet döneminde şekillenen toplumun ve devletin yeni yapısı Fransızca kökenli "laicité" sözcüğüyle tanımlanmak istenmiştir. Laicité dinsel davranış ve adetlerin terk edildiği dünyevi bir düzeni öngörür. Kamusal alan Cumhuriyet yönetimi tarafından kurulmuşken bu alanı toplumun ortak meseleleri hakkında bireylerin rasyonel ve eleştirel tartışma yaptığı bir alan olarak değil; modernist pratiklerin ve yaşam biçimlerinin uygulandığı bir alan olarak görmüştür.¹²⁴

Kamusal alan, Habermas’da olduğu gibi “burjuva” unsurlara dayalı olmak yerine “aydınlanmacı seçkinlerin ideallerini taşır ve ‘liberal’ olmak yerine ‘devlet

¹²¹ Erdem, Fasıllar Hüsni, Müdahale, Mücadele ve Müzakere Mekanı Olarak Kamusal Alan, *Köprü Dergisi*, S.99, İstanbul 2007, s.10

¹²²Ömer Çaha, Kamusal Alan Bir Özgürlük Alanıdır, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=860>, Erişim Tarihi: 10.07.2014

¹²³Defne Suman, *Feminizm, İslam ve Kamusal Alan, İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Der: Nilüfer Göle, Metis Yay. İstanbul 2000, s.68-93.

¹²⁴Nilüfer Göle, *Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak. İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Der: Nilüfer Göle, Metis Yay. İstanbul 2000, s.24-27.

otoritesi” altında gelişir. “Homojen”dir ve “laik kurallar” tarafından belirlenmiştir. Seçkinlerin modernist pratiklerini ve yaşam biçimlerini içerir.¹²⁵

Türkiye 1950’de çok partili demokratik bir yaşamla tanışmış olmasına rağmen, kamusal alan anlayışında ciddi bir değişim yaşanmamıştır. Bu dönemde Türk kamusal yaşamı iki belirgin alana ayrılmıştır: Birinci alan “devletin mahrem” alanını oluşturmaktadır. Bu alan toplumsal grupların etkisine karşı kapalı bir alanken ancak atanmış askeri ve sivil bürokratik kesim hükmedebilmektedir. İkincisi ise siyasal alandır. Siyasal alana hükmeden seçilmiş siyasal elittir ancak; siyasal elit, dış politika, eğitim gibi Türkiye’nin temel konularında söz sahibi değildir. Askeri ve sivil bürokratlar Milli Güvenlik Kurulu kanalıyla pratikte kendi iradesini devlete hâkim kılmıştır.¹²⁶ Ancak 1950’li yılların başlarından itibaren beliren sivil toplum unsurlarının ideolojik kamusal çok ciddi bir irtifa kaybına uğrattığı açıktır.¹²⁷ Bununla birlikte, Türkiye’de devlet elitinin özellikle 1980’lere kadar, ideolojik temeller üzerinde kurulan bir kamusal yapıyı hayatta tuttuğu genel olarak söylenebilir.

1990’lı yıllardan beri kamusal alan kavramının özellikle akademik alanda kullanımı; ağırlıklı olarak demokrasi, devlet, yurttaşlık hakları, sivil toplum, kamusal-özel alan ayrımı, çok kültürlülük, kimlik, iletişim ve medya üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹²⁸ 1990’lı yıllardan itibaren sivil alanı genişletmek vaadiyle iktidara gelen tüm partiler daha sonra bu alanı kontrol etme içerisine girmişlerdir.¹²⁹ Türkiye’de 2000’li yıllara gelinceye kadar kamusal alan Habermas’ın tanımından farklı olarak, devletin alanı olarak görülmüştür. Kamusal alan, Türkiye’de toplumsal ve politik hayatın temel tartışmalarından biri olmuştur. Özellikle 2000’li yılların

¹²⁵ Suman, s.72.

¹²⁶ Ömer Çaha, Kamusal Alan Bir Özgürlük Alanıdır, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=860> Erişim Tarihi: 10.07.2014

¹²⁷ Ömer Çaha, İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusal Dönüşümü, *Doğu Batı*, S.5, Ankara 1999, s.91.

¹²⁸ Şeyhmus Demir ve Mutlu Sesli, Kamusal Alan (Türkiye’de Kamusal Alan Kavramlaştırılmasının Muhtevası: Tektiplilik mi, Çoğulculuk mu?) , *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1, Eskişehir 2007, s.285.

¹²⁹ Ayhan Biber, “Türkiye’de Sivil Alanın Darlığının Tarihsel Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.3, Ankara 2009.s.34.

başlarında, “türban” ve “irtica” konularında yapılan kamusal alan tartışmaları; resmi mekânların mı yoksa ortak kullanım alanlarının mı kastedildiği netlik kazanmamıştır.

Son yıllarda kimi görece demokratik dönüşümlere rağmen yine de kamusal alanın özgürlüklerin varlık sebebi mi, yoksa sınırlama nedeni mi olduğu konusu netleşmemiştir. Bununla birlikte günümüzde kamusal alan gözetim çerçevesinde çeşitli odak ve amaçlarla yapılan yasal ve yasa dışı dinlemeler ve bunların çeşitli siyasi amaçlar için ifşa edilmeleri, fişlemeler ve mahremiyet sorunu çerçevesinde sürmektedir.

3.4. Özel Alan Çerçevesinde Evin Tanımı ve Sınırları

Kamusal alan kavramı üzerine yapılan tartışmalarda bir görüş birliğine ulaşılamamışken, kamusal ve özel alan kavramları üzerine genelde bir netlikten bahsedilemez. Arendt ve Habermans, bu kavramlara ilişkin bulanıklığın, genelde çağdaş yaşamdaki kamusal alana dair açık ve net bir anlayış yokluğundan kaynaklandığını belirtirler. Genel anlamda kamusal: “açık, görülebilir, kolektif ve herkesin rahatlıkla girebildiği” yer olarak tanımlanır. Özel alan ise: “kapalı, görünmez, bireysel ve yasak bölge”¹³⁰ olarak tanımlanır.

Kamu sözcüğünü daha eski olan “kamusal” sıfatından, ancak 18.yüzyılda “Publicite” ve “Publicity” ile benzerlik kurularak türetilmiştir. Bununla birlikte, “kamusal” olandan ve kamusal olmayandan, yani “özel” olandan, çok önceden beri söz edilmeye başlanmıştır.¹³¹ Kamusal/özel alan ayrımı iki alan arasında bir karşıtlık ilişkisidir. Bu kavram çiftini analitik olarak ayırt etmek için iki kriter saptanabilir: Birinci kriter görünürlüktür. Bu kriterle açık olan, ortaya çıkarılan ya da erişilebilir olan ifade edilir. İkinci olarak kolektif olduğudur. Özel olan ya da özele ilişkin olanla, toplumsal olan ile toplumsal yarara yönelik olan arasında bir ayrım ortaya koyar. Bu göstergeler kamusal alanla, özel alan ayrımını netleştirmekle birlikte,

¹³⁰ Peters John D. Cmiel Kenneth, *Medya Etiği ve Kamusal Alan*, Çev. Ümit Hüsref Yolsal, Der: Süleyman Ürvan, Ark Yay. Ankara 1997, s.255-282.

¹³¹ Jürgen Habermas. *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yay. İstanbul 2010, s.59.

kamusal ile özel alan zaman zaman iç içe geçebilir ya da birbirinden farklı boyutlara ve anlamlara göre değerlendirilebilirler.¹³²

Habermas'a göre modernliğin erken döneminde Özel mülk sahiplerinin üretim sürecindeki konumu ve hareket sahası, özel alanın özerkliğinin temelini oluşturuyordu. Çekirdek ailenin mahremiyet alanı, bu özerk alanın psikolojik arka yüzüydü. 19. yüzyılda sınıf çelişkilerinin kitlesel ölçüde siyasallaşmasıyla da burjuva ve toplumsal tabakaların yaşam dünyasında da bu iki alan zıt biçimde yapılaşmış olur.¹³³ Habermas'a göre; özel alan Yunanca adıyla itibarıyla da eve bağlıdır. Dolaşım halindeki bir servete veya emek gücüne sahip olmak, ev ekonomisi ve aile üzerindeki egemenliğin ikamesi olamaz; yoksulluk veya köleden yoksunluk başlı başına polis'e kabul edilmenin önünde engeldir. Sürgün, mülksüzleştirme ve evin yıkılması aynı anlama gelir. Yani polis'te bir şahsın konumu (ev) mikos'taki despotluğuna bağlıdır. Yunanlıların yorumuyla biçimlenerek bize aktarılmış olan bu Helenik kamu modeli, Rönesans'tan beri klasik denilen unsurlarla beraber yüzyıllarca geçerliliğini koruyabilmiştir. Bu kategorilerin hukuk tekniği bakımından yeniden etkili bir uygulaması ise; elbette ancak modern devletin ve ondan ayrışan burjuva toplumunun oluşumuyla gerçekleşmiştir.¹³⁴

Günümüz toplumlarında insan ile mekân arasındaki ilişki söz konusu olduğunda özellikle enformasyon teknolojilerinin toplumsal ve kültürel değişimler üzerindeki etkilerinin temel kavramları tanımlanma ve algılanma biçimlerinde de radikal bir değişime yol açtığı görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla son yıllarda değişim göstermiş olan kavramlardan biri de "ev" kavramı olmuştur. Ev kavramı olumlu ve olumsuz birçok anlamı ile disiplinler arası bir konu olarak ele alınması gerektiği genel olarak kabul edilmiştir. Toplumsal bir varlık olarak insanların özel yaşamlarını içeren bir mekân çerçevesinde daha çok bir mahremiyet alanı olarak kabul gören ev kavramı yeni gözetim pratikleriyle birlikte artan bir araştırma olgusuna dönüşmüştür. Son yıllarda gözetimin yaygınlaşmasıyla

¹³² Meral Özbek, *Kamusal Alanın Sınırları*, *Kamusal Alan*, Ed. Meral Özbek, Hil Yay. İstanbul 2004,s.44.

¹³³ Habermas, s.28.

¹³⁴ Habermas, s.60-61.

ve kitle iletişim araçlarının yerleştiği ev kavramının içerdiği çok yönlü çeşitliliğe bağlı olarak insanların kendilerini güvende hissettikleri iktidarlara karşı özel ve özerk mekânlar olma özelliğinden uzaklaştığı düşünülmektedir.

İnsanların özel yaşam alanlarında/evlerinde gündelik hayatlarının yeni toplumsal yapıda gözetim pratikleri ile izlenmesi ve ya gözetimleri “evin” bu süreçte yeni anlamlar edinmesine yol açarken ev kavramı üzerinden araştırmaların irdelenmesi tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir. Özellikle Batı literatüründe ev ve konut araştırmalarında son yıllarda biçimlenen bu yaklaşımın izleri son derece belirginken ülkemizde ev kavramı özel alan ve mahremiyet mekânı bağlamlarıyla araştırmalara konu olmaktadır. Bu çalışma ilgili literatür çerçevesinde “evi” kamusal alanla karşıtlık ilişkisinde özel yaşam ve mahremiyet alanı çerçevesinde konumlandırır. “Evin” fiziksel niteliklerini öne çıkaran “konut” kavramından ayrı olarak ele almaktadır. İlgili literatür dikkate alınarak yapılan sınıflandırmadan yararlanarak “ev” sosyal ilişkileri içeren ve aynı zamanda özel yaşamın, gizliliğin, mahremiyetin temel bir korunağı olarak konumlandırılmışken konut başta mimarlık ve mühendisliğin fiziksel bir mekânı olarak bir nesne olma niteliğiyle “evden” ayrıştırılmıştır.

“Ev” belki de insan hayatı boyunca önemini koruyan kavramların başında gelmektedir. Kimileri için sığınağı, kimileri için de sıcak bir ortamı çağrıştıran “ev;” kişinin dış hayatın hengâmesinden uzaklaştığı, biraz daha kendine yönelik yaşadığı bir ortamdır. Bu sebeple ev kelimesi insanoğlunun ifadelerinden gerek temel kullanışıyla gerekse diğer kullanışlarıyla eksik olmamıştır. Oxford sözlüğü evi tanımlarken “güvenlik, sevgi, sığınak, rahatlık, dinlenme, uyku, sıcaklık, etkileşim, yemek ve sosyal ilişki” kriterlerini kullanmaktadır.¹³⁵

Aile ve ev birlikte ele alınan fakat muhakkak böyle olması gerekmeyen, birbirlerine yakın yerlerde duran ve toplum nazarında samimi bir yer işgal eden ama içerisi ve dışarıyı ayırmanın yapılması hakkındaki haklı taleplere de sessiz kalmayan

¹³⁵ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/home>, Erişim Tarihi: 13.05.2014

iki farklı yapıdır.¹³⁶ Çalışmamız evin kamusal dönüşüm sürecinde enformasyon teknolojileri ve gözetim pratiklerine odaklandığından evin içinde bulunanlardan her biri veya bir grubu örneğin “aileyi” öne çıkarmayıp paranteze alır ve evde yaşayan her bir ferdi toplumsalın temel bir parçası olarak sınırlarken evi özel alan kavramı bağlamında ele alır.

Şair Necatigil şiirlerinin merkezinde “ev” imgesini yerleştirirken ev ve dış dünya arasındaki ilişkiden yararlanarak okuyucunun “ev” ifadesinden farklı anlamlar çıkarmasını sağlamaya çalışır. Necatigil şiirlerinde genelde “evi” sığağı, mutluluğu ve emniyetli olan mekânı; sokağı ise soğuğu, mutsuzluğu, tehlikeyi ve yorgunluğu betimlemek için kullanmaktadır. “Ev” hayat, insanlık veya kişi kelimelerinin yerine kullanılan bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁷ Farklı disiplinlere ait birçok bilim insanı, günümüzde yeni iletişim araçları ile birlikte en uzak yerler arasında bile anında iletişim sağlanabilen küresel bir dünya da mekânların köklü bir anlam değişimi geçirdiklerine işaret etmektedirler. David Harvey’in deyişiyle bir “zaman-mekân sıkışması”na işaret eden bu tartışmalar, yer ve zaman arasındaki ilişkinin gittikçe eridiği düşüncesine dayanmaktadır.

Talu’ya göre; tüm yirminci yüzyıl boyunca ve bugün ev, modern mimarlığın en etkin üretim alanlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Modern konut kitlesel üretimin “Taylorculuk”, “zaman-hareket ölçümü” gibi bilimsel yöntemleri eşliğinde rasyonalite edilerek standartlaştırılmıştır. Bu doğrultuda rasyonelleşme ve zihinselleştirme gibi ilkeleri benimseyen modern mimarlık, “ev” kavramı yerine bir nesne olarak “konut” kavramına odaklanmıştır. Yer kavramı da, yerini rasyonel mekân organizasyonuna ve hareketlilik, esneklik, dönüşüm kavramlarına bırakmıştır. Alınıp satılabilen rasyonel dünyanın yabancılaşmış bir nesnesine dönüşmüştür.¹³⁸

Enformasyon teknolojilerinin hızlı gelişimi ve yaygın kullanımı ile birlikte 1990’lardan başlayarak sosyal bilimlerin birçok alanında küreselleşmeyle bağlantılı

¹³⁶ Paul Ginsborg, *Gündelik Hayat Politikaları*. Çev. Muhsin Ö. Mengüşoğlu, Açılım Kitap, İstanbul 2010, s.165.

¹³⁷ Şehnaz Şişmanoğlu, “Behçet Necatigil ve Şiirin Ev Hali”, <http://bihtergunal.blogspot.com/2011/02/evin-halleri-uzerine.html>, Erişim Tarihi: 13.05.2014

¹³⁸Talu, s.158.

olarak yaşanan toplumsal dönüşümler yer ve onunla yakından bağlantılı yuva/ev gibi kavramların kamusal ve özel alan gibi önceki tanım ve kavramsallaştırmalarla yeniden ele alınması gerektiği görülmektedir. Bu kavramların günümüzde yeni kamusal tartışmaları çerçevesinde nasıl uyarlanabileceği ve bugünün dünyasında yerin ve bu çalışma içinde özel alan olarak evin, enformasyon teknolojileri ve yeni gözetim pratikleri ile nasıl anlaşılması gerektiği konularında gittikçe büyüyen bir tartışma gözlemlenmektedir. Bu bağlamda enformasyon teknolojileri ve gözetim pratikleri ile birlikte değerlendirilmeleri gerekliliği yaygın kabul görmüştür. Ev (*home*) kavramı son dönemde sosyal bilimlerin birçok alanındaki yazında sıklıkla yer alırken; günümüzde yeni kamusal gözetim ve mahremiyet, iktidar ve toplumsal denetim çerçevesinde sorgulanmış ve yeni biçimlerde tanımlanmıştır.

Yerleşme, insanın tüm fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçları ile beraber “bu dünyada yaşama şekli” belirleyen olgudur. “Ev” olgusu sınırları belirlenmiş bir tek kavramla açıklanamayacak kadar karmaşık ve özel bir durumdur ancak; bu karmaşık olgunun yalın ve herkes için geçerli bir anlamı vardır ki o da herkesin kendisini ait hissettiği, duygu varlığının kök saldırdığı bir barınak alanına ve özel alan/mahremiyet kabuğuna ihtiyacı olduğudur. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden günümüze, modernlik ve modern hayatın eleştirileri pek çok farklı disiplin tarafından üretilen metinler üzerinden yapılmıştır. Sanayileşme ve küreselleşme eşliğinde modernlik daima kent yaşamı ile ilişkilendirilmiş, kent adeta modern yaşamın merkezi olarak görülmüştür. Kentlerin karmaşık kalabalığı içinde modern birey evinden uzakta, kitlesel üretim koşullarının da etkisiyle kendine, doğaya karşı yabancılaşmıştır.

Modern birey evsiz,¹³⁹ yersiz yurtsuz¹⁴⁰ olarak atfedilmiştir. Modernlik: yalnız, yabancılaşmış¹⁴¹, ben-merkezcil, rasyonelleşmiş bireyi ortaya çıkarıp tanımlamanın

¹³⁹ Modernlik üzerinden kendisini kurgulayan modernizm ve onun görsellik üzerine kurulu göz-merkezcil dili, akıl ile maddeyi-bedeni, özne ile nesneyi birbirinden ayırmakta, soyut geometriler ve zihinsel figür ve sembollerin yerine geçmekte, böylece yabancılaşma ve evsizlik hissi ortaya çıkmaktadır. Foucault Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, Birey Yay. İstanbul 1999, s.245.

¹⁴⁰ En genel kullanımı köksüzlük anlamına gelir. Düşünce tarihindeki temelci, otantik, merkezcil düşünce geleneğine karşı bir düşünce tarzı ifadesidir. Yersiz yurtsuzluk bu anlamda göçebelik ve göçebe düşünce kavramlarıyla birlikte değerlendirilir. Belirgin olarak Gilles Deleuze ve Felix Guatari'nin çalışmalarında bu kavramların kullanıldığı ve değerlendirildiği görülür. Onlara göre

yanında; doğal dünyanın teknolojik dünyaya dönüşmesi, anlatısallığın yerini rasyonel teknolojilere dayalı sistemlere bırakması karşılığında eleştirilerin merkezini oluşturmuştur. Kısaca; din merkezci bir evrenden rasyonel bir dünya görüşüne geçiş süreci ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, dünya, kutsal bir yer olmaktan çıkıp rasyonel ve bilimsel olarak tanımlanan nesnel topluluğuna dönüşmüştür.¹⁴² Bu rasyonelleşme sürecinde ev kavramı da konut kavramına dönüşerek bu nesneleşme sürecine katılır. Bu bağlamda Bauman, beşik dönemini Francis Bacon'ın Yeni Atlantis'indeki "Süleyman'ın Evi"nde geçiren bu akıl, çiraklık yıllarını Jeremy Bentham'ın Panoptikon'unda geçirdi. Tam da bizim ömrümüzün eşiğinde Frederick Winslow Taylor'¹⁴³in "zaman ve hareket ölçümleri"nin, Henry Ford'un "taşıyıcı bant"ı ve Le Corbusier'nin "yaşam makinesi" olarak ev fikrinin olduğu sayısız fabrika binasını mesken tuttu. Bu akıl insanların eğilim ve tercihlerindeki çeşitliliği ve farklılığı geçici şeyler olarak gördü. Bunlar düzen kurma teşebbüsünün yolundan dışarı itilmeye mahkûmdur.¹⁴⁴

Modern dünya hiçbir şeyin kalıcı olmadığı, Marks'ın ifadesiyle "katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği" bir evreni temsil ediyordu. Modernite, akıl, mantık, matematik ve rasyonellik kurallarının bütün hayata yayılmasını öngörüyor; insani

kapitalizm, yeni bir toplumsal düzenleme yoluyla mevcut yapıyı dağıtmakta, yurtsuzlaştırmaktadır. Kendi varlığını sürdürebilmek içinse yeniden yer yurt sahibi yapmaktadır; bütün kültürler bir yandan köksüzleştirilmekte ve öte yandan kapitalizmin varoluşu için yeniden yerleştirilmektedir.

¹⁴¹ Karl Marx'ın sanayileşme ile birlikte ortaya koyduğu bir kavram olarak yabancılaşma: 'İnsanların değersizleşmesi, nesnelere değer kazanması ile orantılı olarak artar. Emeğin ürettiği nesne, onun ürettiği yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak ona karşı koyar. Bu emeğin nesneleşme sürecidir. Ekonomi politik alanda, emeğin bu nesneleşme süreci işçi için gerçekliğin yitirilmesi olarak, nesneleşme ise nesnenin yitirilmesi ya da nesneye kölelik olarak, sahiplenme yabancılaşma, yoksunlaşma olarak görülür. Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, Çev. K. Somer ve B. Erdost, Sol Yay. Ankara 2003, s.19.

¹⁴² Nilüfer Talu, "Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey", http://jfa.archMetue.dutrarchive/0258-5316/2010/cilt27/sayi_2/141-171.pdf bununla değiştirilmiştir. s.39, s.164.

¹⁴³ Frederick Winslow Taylor (1856-1915) tarafından üretimi standartlaştırmak amacıyla geliştirilen bilimsel yöntemler, çizelgeler ve deneyler eşliğinde 'kalabalıklar içinde yalnız' hareketleri adeta robotlaştırılan bireyi tanımlıyordu. Taylor'a göre, üretimde ve iş ortamında 'insan elamanı' geleneklere ve alışkanlıklara göre hareket etme eğilimiyle çeşitlilik ve muğlaklık kaynağı olarak verimlilik düşürücü bir girdiydi. 'Talarculuk', zaman hareket ölçümü gibi bilimsel yöntemler sadece kitlesel üretim ve çalışma alanının dönemlere ayrılmış rasyonel yönetimi için kullanılmıyordu. Aynı zamanda ev bilimi adıyla ev ve işyerlerinde ve tüm konutun üretilmesinde temel kavram ve araç olarak kullanılacaktır. Talu, s.142-143.

¹⁴⁴ Zygmunt Bauman ve David Lyon, *Akışkan Gözetim*, Çev. Erçin Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013, s.83-84.

duygu ve değerlendirmeleri anlamsız, verimsiz ve muğlâk olarak değerlendiriyordu. Bu küresel dünya ile birlikte, küresel ağlar içinde hızın kutsandığı hareket ve yenilik değerlerinin öncelendiği bir dünyada yer, yurt ve ev gibi kavramlar büyük dönüşümlere uğruyordu.

“İç” ve “dış,” ‘burası’ ve ‘orası,’ “yakın” ve “uzak” karşıtlıkları bizi çevreleyen dünyanın çeşitli kısımlarının uysallaştırılma, evcilleştirilme ve bildik olma ölçüsünü gösteriyordu. “Yakın” insanın içinde kendini *chez soi*, yani evde hissedebildiği yer olarak, kişinin içinde kendini nadiren yitirdiği, nasıl konuşup nasıl davranacağını nadiren bilmediği bir mekândır. “Uzak” ise kişinin ancak zaman zaman girebildiği ya da hiç girmediği, içinde kişinin öngöremediği ya da kavrayamadığı şeylerin meydana geldiği ve o zaman da nasıl tepki vereceğini bilmediği bir mekândır.¹⁴⁵

Küresel dünyanın tüm sınırlarını kapsayan internet ağları mekân ve yer kavramlarının geleneksel sınır, set ve duvar gibi fiziki durumlarından çok farklı yeni anlamlar içermesini gerektiriyorken ev kavramı da geleneksel anlamlarının yerini mühendisliğin ve mimarinin bir nesnesine dönüşen konut kavramına terk ediyordu. Mekân ve insan etkileşimi konularında çalışmalar yapmış Beatriz Colomina’ya göre; günümüzde söz konusu olan *içerisinin* yerinden edilmesidir. Bu kapalı mekânın geleneksel anlamının, içerişi ile dışarısı arasındaki sınırın yıkılmasıdır. “*Ne var ki içerisinin bu şeklide yerinden edilişi, hiç bir yerde evin içinde olduğu kadar bariz değildir.*” Modernite ile birlikte iç mekân, ister toplumsal olsun ister fiziksel, dışarısının karşıtı olarak sınırlanmış bir mekân olmaktan çıkar. Buna neden olan iletişim teknolojileri olgusundan başka bir şey değildir.¹⁴⁶

Küreselleşen dünyada enformasyon teknolojileri ile kuşatılmış standartlaştırılmış konutlarda yaşayan bireyler için ev anlamını kaybederken evin sunduğu aidiyet duygusu zayıflarken kendine yabancılaşma, yersizleşme durumu ortaya çıkar. Martin Heidegger “Varlık ve Zaman” adlı eserinde felsefi açıdan evin

¹⁴⁵ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul 2012, s.20.

¹⁴⁶ Beatriz Colomina, *Mahremiyet ve Kamusalılık*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yay. İstanbul 2011, s.226-229.

insan varlığı açısından önemine değinir. Ev insanın yeryüzüyle olan bağı “*dünyadaki köşesidir*”. İnsan yeryüzündeki köşesini kendine yer edindiğinde evi ve kendisi arasında özel bir diyalog başlatır. Heidegger’in ifadesiyle: “İnsan evi çağırır. İnsan evi çağırdıkça ev insanın içinde büyümeye başlar ve büyüyen bu varlık insanı sarar, insanla bütünleşir. Ev insanı ele geçirir. Ortaya çıkan hem bir anlatımın oluşumu hem de kendi varlığımızın oluşumudur. Burada anlatım varlığı yaratırken, varlık ise evi ve bireyi yaratır.”¹⁴⁷

Öte yandan, farklı bir açıdan Adorno, içinde yaşadığımız çağda bir ev inşa etmeyi olanaksız bulur. Ona göre ev geçmişte kalmıştır. Bir evin sahibi olma arzusuna yenik düşmemeyi hala en doğru davranış biçimi olduğunu düşünür. Toplumsal düzenle ilişkimizi kendi ihtiyaçlarımız izin verdiği sürece özel yaşamımızı sürdürmek, ama onun hala toplumsal bir dayanağı ve bireysel bir anlamı olduğu yanılısamıza kapılmamak gerektiğini dile getirir.¹⁴⁸ Heidegger’e göre; eve dönmek için en azından çaba gösterilmelidir. İnsanlar evi bulmakla ve onu yeniden inşa etmekle yükümlüdür. Çünkü kadim çağlardan kalma bir alışkanlıktır eve dönmek. Gaston Bachelard’da benzer bir düşünceyi paylaşır; “*Hep geri döneriz oraya, kuşun yuvaya, kuzunun ağıla dönmesi gibi, oraya dönmeyi düşleriz.*”¹⁴⁹

Yerin sınırlarının yok olarak *yersizleşme* durumuna geçmesi; bulunduğu coğrafyaya, kültürel yapıya, düşünsel dizgeye, tarihine, geleceğine, özellikle de bulunduğu zamana ait olamaması, bu zamanda ya da şu zamanda üretime geçememesi, kendine ait bir yurt edinmemesi anlamına gelmektedir.¹⁵⁰ Günümüzde bu anlamda ortaya çıkan düşünsel ve mekânsal yersiz yurtsuzluktur. Kendine, doğaya ve nihayetinde evine yabancılaşmadır. Ev doğup büyüdüğümüz, aileden, topraktan, dostlarımızdan, yurttan bağımsız düşünemeyeceğimiz, güven, bağlılık ve sadakat duyguları ile yüklü bir kavramdır. Belirtilen durumlara yabancılaşma

¹⁴⁷ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, Çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s.13-19.

¹⁴⁸ W.Theodor Adorno, “Minima Moralia’dan Seçme Parçalar”, Çev: Orhan Koçak, *DeFTER Dergisi*, S. 18, İstanbul 1997, s.136.

¹⁴⁹ Gaston Bachelard, *Uzamin Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki, İstanbul 2008, s.157.

¹⁵⁰ Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. I.Gürbüz, Metis Yay. İstanbul 1998, s.21.

beraberinde gelen *yersiz yurtsuzluk*¹⁵¹ hali bir sisteme veya yere ait olamama, tekil bir öge olmanın ilerisine geçememe, yalnızlık ve kapatılmışlık durumuyla sonuçlanmaktadır. Başka bir deyişle mimari tasarımı yönlendiren veriler bütünü olarak yerleri yer yapan niteliklerin giderek ortadan kalkması, çevrenin iletişimsel gücünün azalması, kavramların ait olduğu düşünce yurtluklarından kopma sürecinin neticeleridir.

Jean Baudrillard göre: “Nesneler, hızla tüketildiği için nesne-insan arasındaki duygusal bağ kaybolmaktadır. Günümüzde tüketim aynı zamanda bir toplumsal statü aracı olarak insan karakterinin tükettiği nesnelere yorumlandığına dikkat çekerek değişimin ve tüketimin bir yabancılaşma durumu olduğunu ifade eder.”¹⁵² Geleneksel sanayi üretimindeki mevcut kesintili iletişim yerini küresel kapitalist düzende yaygın bilgisayar kullanımına ve ışık hızında yayılan iletişime bırakmıştır. Bu sistemde sermayenin tüketim odaklı yaşam sistemi içinde sürekli değişimi ve yeniliği gerektiriyor, şirketler de bu doğrultuda değişim odaklı projeler üretiyordu. Küresel piyasa ve yeni teknolojilerin kullanımı yeni kapitalizmin ayırt edici özelliği olarak görülüyor ve “*uzun vade yok*” sloganı benimseniyordu. Çalışanlardan sürekli bir hareketlilik içinde olmaları yenilik üretmeleri bekleniyordu. Bu hareketlilik içinde olma yer ve düzen ilişkileriyle tezatlık oluşturuyordu.¹⁵³

Modern mimarinin temsilcilerinden Loos’a göre: “*Ev dışarıya hiç bir şey söylemek zorunda değildir, ama içeride tüm zenginliği aşikâr olmalıdır.*” ifadesi Nietzsche’nin modern insanın: “*Herhangi bir dışa tekabül etmeyen bir iç ve herhangi bir içe tekabül etmeyen bir dış arasındaki dikkate değer karşıtlıktan*” oluştuğu düşünceleri örtüşür. Bu iç, dışsız var olamaz. Yine toplumsal temsilen dış da içsel temel varlığı olmaksızın var olamaz. Bunlar birbirine

¹⁵¹ En genel kullanımı köksüzlük anlamındadır ve düşünce tarihindeki temelci, otantik, merkezci düşünce geleneğine karşı bir düşünce tarzının ifadesidir. Yersiz yurtsuzluk bu anlamda göçebelik ve göçebe düşünce kavramlarıyla birlikte değerlendirilir. Belirgin olarak Gilles Deleuze ve Felix Guatari’nin çalışmalarında bu kavramların kullanıldığı ve değerlendirildiği görülür. Onlara göre kapitalizm, yeni bir toplumsal düzenleme yoluyla mevcut yapıyı dağıtmakta, yurtsuzlaştırmaktadır. Kendi varlığını sürdürebilmek içinse yeniden yer yurt sahibi yapmaktadır; bütün kültürler bir yandan köksüzleştirilmekte ve öte yandan kapitalizmin varoluşu için yeniden yerleştirilmektedir.

¹⁵² Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazan Deliceçaylı-Ferda Keskin, Ayrıntı Yay. İstanbul 2008, s.40.

¹⁵³ Talu, s.160.

indirgenemeyen ama birbirine bağımlı sistemlerdir. Nihayetinde evin dışarıya karşı suskunluğu, iletişimin suskunluğunu temsil eder ama onun iletilemez mahremiyetini koruyan da budur.¹⁵⁴ Bu bağlamda insanın kendinden bir parçası olduğuna inandığı ev yerini rasyonel bir bakışla standartlaştırılan konuta bıraktıkça aidiyet hissini de yitirmeye başlamaktadır. Küreselleşmenin ve yeni gözetim uygulamalarının toplumsal sonuçlarının ardından modern bireyin günümüzde ne bir yeri ne bir yurdu ne de sığınabileceği bir evinin olmadığı bir döneme evirilip gelmiştir.

Enformasyon ya da diğer yüzüyle gözetim çağında modern evlerde pencerelerin yerini akıllı ekranlara bırakırken Öncü'nün ifadesiyle: İnsanların işsiz ve tüketime katılmadan evlerinde oturup televizyon izleyen, internette “gezdiği” yeni bir özel yaşam mekânı ve yeni bir insan türü karşımıza çıkıyor. Bu durumda “*Küresel ev ortamı bir tür küresel hapisaneyeye dönüşür.*”¹⁵⁵ Yeni toplumsal yapı içinde özel alan/ev gözetim araçları ile birlikte düşünüldüğünde evin kamusal bağlamda dönüşümü ve bunun sosyolojik açıdan önemi daha iyi anlaşılmış olacaktır.

3.5. Siber Alanda Evin Şeffaflaşması ve Genleşen Kamusal Alan

“Sanayi devrimiyle evlerinden çıkan toplum bilgi devrimiyle evlerine dönecektir.”(Alvin Toffler)

Bu bölümde bilgisayar ve internet kavramı eşliğinde bu teknolojilerin yeni toplumsal yapı da yarattığı dönüşümler gözetim ve kamusal kavramları bağlamında ele alınacaktır. İktidarların kamusal alanın ardından özel alana yönelik denetim sahasını genişletmesinin neden ve sonuçları anlaşılmalı çalışılacaktır.

3.5.1. Bilgisayar ve İnternet’in Siber Alanı

İnternet üzerine yürütülen yakın dönem tartışmalar; modernleşmenin standartlarına ve karakteristik özelliklerine uymayan, sosyal medya esaslı yeni bir kamusal alanın ortaya çıktığı ve geribildirim, diyalog, karşılıklı etkileşim temelinde örgütlenen bu yeni ilişkiler düzleminin yoğun enformasyon akışınca desteklendiği

¹⁵⁴Colomina, s.32-35.

¹⁵⁵ Ayşe Öncü ve Petra Weyland, *Mekân, Kültür, İktidar. Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, İletişim Yay. İstanbul 2007, s.121.

iddialarınca desteklenmektedir.¹⁵⁶ Yeni gözetimin en önemli gücünü sağlayan, veriyi toplayan, toplanan veriyi saklayan ve eşleştiren, işleyen, pazarlanması ve dolaştırılabilmesine olanak sağlayan bilgisayarlardır.¹⁵⁷

Enformasyon teknolojilerinin hızlı gelişimi ve çeşitlenmesindeki temel unsur, mikro-elektronik ile telekomünikasyon sistemlerinin birbirlerine giderek bağımlı hale gelmesi ve bütüncül bir biçimde sistemleşmeye başlamasıdır.¹⁵⁸ Enformasyon teknolojileri üzerine çalışmalar yapan Göker'e göre; Enformasyona yüklenen ikili anlam iletişim/ bildirişim süreçleridir. Temelde yaşanan süreç toplumsal bir dönüşüme yol açan iletişimi önceleyecek toplumsal süreçlerin yaşanmasıdır. Burada söz konusu olan enformasyon denetimi ve bu denetim sürecinin enformasyon teknolojileri temelinde yeniden biçimlenmesidir.¹⁵⁹

Gözetim ve internet üzerine çalışmalar yapmış Veysel Bozkurt; gözetim kavramı internet gibi enformasyon teknolojilerinin gelişimine paralel olarak özel bir önem kazanmıştır. Gary T.Marx'ın ifade ettiği gibi; enformasyon teknolojileri, potansiyel olarak olağanüstü kalabalık bir kitleyi, gözetimciler için, *görünmeksizin* ya da *bilinmeksizin* izlenebilir hale getirmiştir. Enformasyon sızmaları, günümüzde aşırı boyutlara ulaşırken; *Kamusal ve özel alan arasındaki hat* zayıflamıştır. Bu görüşlerden hareketle Gary T.Marx, yeni toplumsal yapı için gözetim toplumu kavramını kullanır. Ona göre gözetim toplumu, bilgisayar teknolojileriyle bütünsel denetimin önündeki engellerin yıkıldığı bir durumu ifade eder.¹⁶⁰

İnternetin toplumsal yapı üzerindeki etkilerine yönelik temelde iki yaklaşım söz konusudur. Birincisi, 'ilerlemeci' görüş çerçevesinde enformasyon teknolojilerinin özgürleştirici etkilerini öne çıkararak demokratik bir toplumsal yapı oluşturacağını varsayar. İnternet sistemlerinde sansür imkânlarının zorluğu ve

¹⁵⁶ Filiz Aydoğan, *İkinci Medya Çağında Gözetim ve Kamusal Alan Paradoksunda İnternet*, Alfa Yay İstanbul 2010, s.3-17.

¹⁵⁷ Lyon, s.13.

¹⁵⁸ Dolgun, s.132.

¹⁵⁹ Aykut Göker, , "Bilim ve Teknoloji Politikalarına Giriş İçin Enformasyon Toplumu Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım Denemesi", *Mülkiye Dergisi*, Ankara 2009, s. 27-66. [İnternet,WWW,PDF]

¹⁶⁰ Veysel Bozkurt, "Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?", *Birikim Dergisi*, S.136,İstanbul 2000, s.69.

zaman-mekândan bağımsızlığı gibi özellikleri sayesinde otoriter yönetimlerin sınırlanacağı görüşündedir. Diğer görüş ise; teknolojinin de neticede toplumsal olarak inşa edildiği ve internet gibi enformasyon teknolojilerinin tek başlarına bir değişim ajanı olamayacağı aksine kurulu düzenleri güçlendireceği düşüncesini ileri sürmektedir.¹⁶¹

Birinci yani teknolojik determinist görüşe göre enformasyona erişim imkânı ve serbest giriş ortamı sağlaması açısından internetin, mevcut iktidar ilişkilerinin karakteristiğini değiştireceğini varsaymaktadır. İnsanlık tarihinde ilk kez sınıf, ırk ve din sınırlaması olmadan belli bir ortama herkesin eşit şartlarda girmesini sağlayarak yönetenler ile yönetilenler arasındaki güç dengelerini sarstığını iddia eder. Ancak bu eşitliğin belirli başlıklarda analizini yapan Yılmaz'a göre:

“İnternetin herkese açık olduğu iddiası oldukça anlamsızdır. Çünkü başta sosyal medya olmak üzere neredeyse tüm içerik, (i) bilişim teknolojilerine sahip olma, (ii) elektrifikasyon altyapısı aracılığıyla hizmete erişim ağlarına dâhil olma, (iii) sunulan enformasyonun içinden seçim yapma ve (iv) tecimsel içeriğin bedelini ödeyebilecek ekonomik güce erişmiş olma kısıtlıkları altında işlemektedir.”¹⁶²

Karşıt görüşe bakacak olursak; enformasyon toplumu kavramı, ‘enformasyon devrimini’ başlatanlar ile yönetici grubun çıkarlarına hizmet etmek için geliştirilmiştir. Toplumların idaresinde, iktidarı elinde tutanlar enformasyon teknolojilerinin toplumsal denetim anlamında gözetimi için her türlü alt yapısını hazırlamıştır. Kapitalist sistemin bugünkü ihtiyaçlarıyla ilişkilendirmiştir.¹⁶³ Bu karşıt iki görüş çerçevesinde günümüz toplumlarının ya demokratik ve özgürleştirici bir yapı sergileyeceği ya da tam tersine Orwell’in 1984’ünde ve Foucault’nun Panoptizm’inde olduğu gibi totaliter sıkı bir denetim toplumuna dönüşeceği görüşleri dile getirilmektedir. Bu iki uç arasında ki ilişki üzerine Bozkurt: “Bir taraftan özgürlüğün teknolojik altyapısını hazırladığı ileri sürülen internet; diğer yandan sıradan insanlar hakkında kişisel enformasyonun hiç hayal edilmedik düzeyde ortaya saçılmasına ve izlenmesine de olanak tanımıştır. Özellikle sıradan insanların özel

¹⁶¹ Bozkurt, s.72.

¹⁶² Adem Yılmaz, “Sosyal Medya Kullanımında Güncel Tartışmalar. Üniversite Öğrencileri Örneğinde Mahremiyet Kamusal Alan İlişkisi”, http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_5_sayi_Guz_2012/pdf/Yilmaz.pdf, s,247.

¹⁶³ Kumar, *Sanayi Sonrası*, s.45-48.

yaşamlarına ilişkin birçok ayrıntıyı içeren bilgiler, günümüzde giderek artan bir biçimde kamusal alan karşısında özel alanın daraltılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu da özel yaşamın gizliliğine ilişkin kuralın sık sık ihlal edilmesi kaygılarını da beraberinde getirmektedir.”¹⁶⁴

Enformasyon toplumunda yüksek teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda, ‘gizlilik’ ve ‘şeffaflık’ iktidar ilişkileri bağlamında iç içe girmektedir. Bireylerin tercihleri, düşünceleri yani kişilere ait her türlü bilgi gittikçe şeffaflaşırken; egemen güçlerin varlıkları da bu teknolojiler sonrasında alabildiğine gizli kalmaktadır. Bentham’ın evrensel bir ‘denetim mekanizması’ olarak planladığı Panoptikon’da bireyler “güvenli gözaltı” içinde iktidarın gözetim nesnesine dönüşürken; internetle ağa girenler de benzer şekilde enformasyonun bir nesnesi haline dönüşmektedir.¹⁶⁵ Bu bağlamda bilgisayar teknolojileri ve internet başta olmak üzere kitle iletişim araçları üzerine yapılan analizler, toplumların gözlemlenebilir ve kontrol edilebilir bir yapı haline dönüşmesinde enformasyona dayalı gözetim teknolojilerinin önemine değinmektedir. İnternet duvarların, pencerelerin, kulelerin, gardiyanların olmadığı bir alan, toplumsal denetimin tahayyül edilemeyen olanaklarını açığa çıkaran bir “süper-panoptikon” olarak ortaya çıkar. Bu yeni gözetim pratikleri içinde geçmiş Panoptikon’dan farkı ise gözetlenen kişilerin yani internet kullanıcılarının bu yeni gözetlemeye gönüllü olarak katılmalarıdır.¹⁶⁶

Synoptikon da Panoptik gözetimde olduğu gibi gözetlenenlerin bir yere kapatılması söz konusu değildir. Devlet iktidarının ideolojik aygıtlarına dönüştürülmüş medya başta olmak üzere kitle iletişim araçları aracılığıyla bütün toplumsal alanlarda kişilerin gözetimi söz konusuken aynı zamanda bu gözetlenenlerin rızasını kazanmış bir gözetimdir. Çünkü medya bir ideoloji aracı olarak kullanılırken iktidarın söylemleri gözetlenenleri bu denetimin meşruluğuna rıza göstermesini gerektirmiştir. Synoptik gözetim ile birlikte mekân kavramı bir engel olmaktan çıkarken internetin siber alanında özel alan/ev de dâhil tüm toplumsal

¹⁶⁴ Bozkurt, s.73-74.

¹⁶⁵ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.194-195.

¹⁶⁶ Yılmaz, s.398-400.

alanlar iktidarın izleme alanına katılır. Diğer yandan tümleşik sistemler olarak adlandırılan yeni teknolojik gelişmeler ardından ev toplumsal yaşamın önemli bir merkezi haline gelir.

Kişisel bilgisayarları, televizyonu, telefonu ve faksı tek bir cihaz içinde bir araya getiren çok işlevli teknolojik yapılar ‘‘tümleşik sistemler’’ olarak adlandırılır. Tümleşik sistemler sayesinde insanların evden çıkmasına gerek kalmadan gerekli tüm işlemler tek bir araç ile evden yapabilmektedir. Böylece insanlar, bilgisayarda televizyon seyredabiliyor ya da bankacılık işlemleri ile ödemelerini evden yapabilir hale gelmişlerdir. Ev merkezli bir dünyanın kapıları aralanırken, Panoptik bir yönetime dayalı denetimin imkânları artmakta ve bu doğrultuda enformasyon teknolojileri basit bir kavramlaştırmanın ötesine geçip bir ‘‘ideoloji’’ haline dönüşmektedir.¹⁶⁷ Günümüzde enformasyon teknolojilerini üretme gücüne sahip gelişmiş ülkeler, bir yandan bu teknolojileri ithal ederek ekonomilerini büyütürken diğer yandan da bunlara dayalı gözetim sistemleri aracılığıyla küresel liderliğe yükselmektedirler.

Uydu ve bilgisayar teknolojilerinin bir arada kullanıldığı günümüzde gözetim küresel bir nitelik kazanmıştır. McLuhan’ın küresel köy olarak ifade ettiği yeni toplumsal süreçler içinde bilgisayar tabanlı tümleşik sistemler aracılığıyla tüm insanların verileri izlenip depolanmakta ve analiz edilebilmektedir. Bu bağlamda, özel alanın kamusal alanla sınırının belirsizleşmesinde ve her iki alanın devlet otoritesi karşısında özerk bir alan olma niteliğinin zayıflamasında temel kanal olarak internetin başta olmak üzere enformasyon teknolojileri içinden akan enformatik gözetimin temel bir rol oynadığı görüşü yaygındır. Günümüzde enformasyon teknolojilerinin yerleştiği ev bilgisayar ve internet başta olmak üzere kurulan sosyal etkileşimler içinde kamusal alana katılırken aynı zamanda bu teknolojiler üzerinden yeni gözetim pratiklerine konu olması niteliğiyle de ters yönde iktidarlar özel alana girmektedir.

¹⁶⁷ Dolgun, s.133-135.

Lyon: “Özel olan, sayısız ‘arkadaş’ ve rastgele ‘kullanıcı’ larla kutlanmak ve tüketilmek üzere kamusallaşıyor.”¹⁶⁸ Tespitinde bulunurken yeni enformasyon teknolojileri aracılığıyla kamusal ve özel alan sınırlarının belirsizleşmesine ve birbiri içine geçiş süreçlerine dikkatleri çekmektedir. Gözetim pratiklerinin enformasyon teknolojileri ile çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması yeni tanımlamaları gerektirirken topluma yayılma sürecinde bir diğer önemle üzerinde durulan kavram özel alanın giderek kamusallaşırken mahremiyet alanı olma niteliğini yitirdiğidir.

3.5.1.2. Siber Alanda Özel Alan ve Kamusal Alanın Birbirine Karışması

Modern dönemde enformasyon teknolojilerinin hızlı gelişimi ve toplumsal etkileri sonucu mekân kurgusu ‘iç ve dış’ ilişkisi anlamında bir dönüşüme uğrar ve geniş perspektifte ‘kamusal ve mahrem’ olarak karşımıza çıkar. Modernite de nesne, içerisi ile dışarıyı arasında birçok sınır tanımlar. Bu sınırlar birbirinin altını oyduğu sürece, nesne kendi nesnellliğini ve dolayısıyla onun dışında var olduğu varsayılan klasik öznenin birliğini, bütünlüğünü sorgular. Günümüzde değişen kavramlarla birlikte yerin odağı olan ‘ev’ bir dönüşüme uğrar. Dönüşümün dinamikleri ‘*temsil araçları, kitle iletişim araçları*’ ve bunların etkileri oluşturmaktadır. ‘*İletişim araçlarının, kamusal alanın mekânıdır bu.*’ Mekânın içinde olmak: ‘Görmek,’ dışında olmak: ‘Görülme’dir. Bu bakımdan özel olan artık kamusal olandan daha kamusaldır.¹⁶⁹

Modern tarihe damgasını vuran hareket kabiliyetinin tüm teknik faktörleri arasında enformasyon nakli özellikle büyük bir rol oynamıştır. Bilgisayarlar vasıtasıyla kurulan Dünya Çapındaki Ağ’ın (World Wide Web) ortaya çıkışı, ‘seyahat ve mesafe’ kavramını geçersiz kılar ve enformasyon naklini bütün yer kürede aynı anda kullanılabilir hale getirir. Bu dönüşümler neticesinde mekân; ‘işlenmiş, merkezleştirilmiş, örgütlenmiş, normalleştirilmiş’ bir hale gelir. Dolayısıyla ‘mekânı örgütleyen’ şeyler teknik kapasite, tekniğin eylem hızı ve kullanım maliyeti olur. ‘Bu tür tekniklerin yansıttığı köken farklılaşır; Tanrı kerameti değil, inşa edilmiştir; doğal değil, yapaydır, rasyonelleştirilmiştir. Küresel

¹⁶⁸ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.22.

¹⁶⁹ Colomina, s.7-14.

enformasyon ağının gelişiyile birlikte, bu yurt temelli inşa edilmiş mekân üzerine bir diğer mekân, insan dünyasının siberetik, bilgisayar kontrollü mekânı eklenir.”¹⁷⁰

Siber mekân ile insanlık için uzak ve yakın, özel ve kamusal ayrımı anlamsız hale gelir; zamansal/ mekânsal mesafeler teknoloji vasıtasıyla aşılr. Enformasyon bu yapıda taşıyıcılarından bağımsız olarak taşınabilmekte ve fiziksel bedenlerin mekânlar içinde düzenlenmeleri gereksizleşip anlamsızlaşmıştır. Ev ve işyeri anlamlarını inşa edildikleri fiziksel dünyadan artık almazlar. Toplumsal ilişki anlamında, mekânın şeffaflığı bir güç ilişkisinde yeniden inşa edilir. Bauman bu bağlamda: “*İçinde yaşadığımız yüzyılın son çeyreği, Mekân’a karşı verilen Büyük Bağımsızlık Savaşı olarak tarihe geçecek*”¹⁷¹ ifadesiyle günümüz toplumlarının mekân üzerinden okunması gerekliliğine ve mekânın yeni anlam dönüşümlerinin önemine dikkat çeker.

Foucault mekânın bir tarihi olduğunu ve bu tarihi içinden okunması gerektiğini ve mekân tarihinin de iktidar ile olan ilişkisinde ancak ortaya çıkabileceği görüşündedir. On dokuzuncu yüzyılın sorunsal ilgisi tarihi, içinde bulunduğumuz dönem mekân dönemidir. Mekânın kendisinin bir tarihi vardır ve zamanın mekânla olan bu kesişmesi bilmezlikten gelinemez. Mekânın tarihini belirtirsek ortaçağda hiyerarşik bir yerler bütünü olarak ortaya çıkar. Kutsal ve dünyevi yerler, korunaklı ve korunaksız açık yerler bütünü olarak mekân iki yönlü olarak ortaya çıkar. Kentsel ve köylük yerler insanların gerçek yaşamı için kurulmuşken bunun karşıtında kutsal göksel mekânlar yer alır. Kısaca; ortaçağ mekânı bir yere yerleştirilmenin mekânı olarak bir hiyerarşi ve karşıtlık ilişkisinde karşımıza çıkar. Bu yerleştirilme ilişkisine dayalı mekân Galileo ile birlikte parçalanır. Çünkü Dünya’nın Güneş etrafında döndüğü keşfi sonsuz ve açık bir mekân sunarak kutsal kapalı yer görüşünü kırmış olur. Bir şeyin yeri artık hareketi içindeki bir noktadan oluşmaktadır. Bir şeyin duruyor olması da sadece yavaşladığı anlamından başka bir şey değildir.¹⁷²

¹⁷⁰Bauman, *Küreselleşme*, s.20-23.

¹⁷¹ Bauman, *Küreselleşme*, s.15.

¹⁷² Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden-Osman Akinhay, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.291-293.

Osmanlıda da durum farklı değildir. Sultan; Kutsal'ın yeryüzündeki gölgesi, temsilcisi olarak tüm yerin yurdun hâkimidir. Yerin ve yurdun hâkimi onun üzerinde bulunan mekân ve içinde yaşayan her şeyin de adil koruyucusudur. Sultan'ın tebaasına kul diye hitap etmesi ve Osmanlıda özel mülkiyetin olmaması da bunun birer göstergesi olarak karşımıza çıkar. Modern dönemde mekân hakkında düşünmek temsil sorunu hakkında düşünmek demektir. Modernizmin ilk yıllarında yapı daha içe dönüktür. Yapı tasarlanırken iç mekândaki yaşantı ve kurgu bu yönde gelişir. Özne geleneksel olan bireydir ve özne odaklı bir tasarım gerçekleştirilir. Modern mimari ve temsil meselesinde iki isim Adolf Loos ve Le Corbusier karşılaştırılmıştır.¹⁷³

Loos'un evlerinde içerisi ile dışarı, özel ile kamusal, nesne ile özne arasındaki klasik ayrım karmaşıklaşır. Loos, yapıları bir tiyatro sahnesi şeklinde kurgular. Sahne evin en mahrem yeri, kontrol özneye yani ev sahibine verilir. Sahneleşen salon dışarıdan gelen misafirin ilk karşılanma yeridir aynı zamanda klasik ayrımın karmaşıklaşması burada başlar, amaç artık bireyin saklanması değil kontrollü bir durum oluşturulup dışarıdan gelene karşı açılmasıdır.¹⁷⁴

Le Corbusier ise önünde duran bir mekânı doldurur ama herhangi bir mekânı değil de en alışılmış mekânı yani bir evi. Loos hakkında düşünmek için kamusal bir mekânı işgal etmek gerekir. Le Corbusier hakkında düşünmek ise zorunlu olarak özel bir mekâna girmektir. Burada özel alana girmek görmek anlamına gelir. Ev dünyayı görmeye yarayan bir aygıttır, bir görme düzeneğidir. Söz konusu mekânın “içinde olmak”, görmekten başka bir şey değildir. “Dışında” olmak ise görüntünün içinde olmak, görülmektir. Dışarıda olmak artık geleneksel anlamda kamusal alanla ya da böyle bir yerde bir konuşmacının etrafından toplanan kalabalıkla değil, daha ziyade her yayın aracının ulaştığı izleyici kitlesiyle ilgilidir; bu kitlenin çoğunlukla evde olmasının sonuçları da yok değildir elbette. Bu bakımdan özel olan artık kamusal olandan daha kamusaldır. Bu anlamda: “*Modernite özel olanın kamusalıyla*

¹⁷³ <http://mimaritasarimveelestiri.wordpress.com/2012/05/22/modern-dunyada-bireyin-mahremiyeti-ve-kamusallik-iliskisi-uzerine-adolf-loos-ve-le-corbusier-uzerinden-degerlendirme-2/>, Erişim Tarihi: 09.05.2014

¹⁷⁴ Colomina, s.238.

örtüşmektedir.”¹⁷⁵ Le Corbusier’e göre; yeni kentler iletişim araçlarının bir sonucudur. Yeni teknolojilerin sunduğu iletişim araçları yapıntı ile doğa arasındaki ilişki, Loos tarzı bir sistemin “savunmacılığını” gereksiz kılmaktadır. Yeni kent mekânlarının iç içe geçmiş yapısı, geleneksel kentlerdeki anlayışı dışa kapalılığı gereksiz kılmaktadır. Gelişen temsil araçlarıyla dış dünya kontrolsüz bir şekilde mekânın içine girer, adeta sızar.¹⁷⁶

Dönüp dinginliğinde dinlenebilecek bir özel alan modern mimarının inşa ettiği ve kitle iletişim araçlarının yerleştiği evde ulaşılamayan bir imgeye dönüşür. Bireysellik ve standartlaşma modern bireyin hayatının bir parçası olurken; sanayi toplumu modernliğinde, “her şeyi denetle” zihniyeti ile tüm beden hareketleri denetlenerek standartlaştırılır. Bununla birlikte “bireysellik ve standartlaşma” çıkmazına bir de “özgürlük ve güvenlik” karşıtlığı eklenir.¹⁷⁷

Lyon’a göre; günümüzde sıradan vatandaşlar her yeni korkuyla, her yeni güvensizlikle başa çıkmak için iki şey yapmaya teşvik edilmektedir: Birincisi erzak depolayarak, alarm taktırarak ve sigorta yaptırarak yükü omuzlamak; ikincisi de işkence ve ev içi casusluk da dâhil olmak üzere en uç önlemleri bile onaylamaktır.¹⁷⁸ Günümüz toplumlarında enformasyon teknolojilerinin yerleştiği ev kamusal nitelikler kazanırken diğer yönden başta internetin siber alanında gözetim olgusunun sınır tanımayan bir nitelik kazanması ve yeni enformasyon teknolojileri aracılığıyla tüm toplumsal alanlara yayılması yeni kamusal yaklaşımını gündeme getirmiştir.

3.5.2. Gözetim Çerçevesinde Kamusal Alana Yeni Yaklaşımlar

Günümüz enformasyon teknolojilerinin özellikle internetin toplumsal alanda yarattığı dönüşümler nedeniyle kamusal kavramına yeni yaklaşımlar sunulmuştur.

¹⁷⁵ Colomina, s.3-14.

¹⁷⁶ <http://mimaritasarimveelestiri.wordpress.com/2012/05/22/modern-dunyada-bireyin-mahremiyeti-ve-kamusallik-iliskisi-uzerine-adolf-loos-ve-le-corbusier-uzerinden-degerlendirme-2/>, Erişim Tarihi: 09.05.2014

¹⁷⁷ Talu, s.163.

¹⁷⁸ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.101-113.

Enformasyon teknolojileri ve enformatik gözetim pratikleri çerçevesinde kamusal alan ve özel alandan ne anlaşılması gerektiği ve sınırlarının neresi olduğu üzerinde durmak gerekirken çalışmanın bu kısmında kamusal alan, internet ve gözetim çerçevesinde ele alınacaktır. Kamuya açık olarak gerçekleşen yeni enformasyon teknolojilerine dayalı iletişim, bu teknolojilerin doğası gereği izleme veya gözetimi dolayısıyla da kontrolü olanaklı kılmıştır. Kitle iletişim araçlarının oluşturduğu yeni sosyal ortamlarda yapılan ve bireyleri belirli açılardan gözetimini olanaklı kılan yeni toplumsal süreçler üzerinden yeni kavramlaştırmalara ihtiyaç duyulmuştur.

Negt ve Alexander Kluge'ye göre: Kamusal ve özel alan ayrımı tarihsel süreçleri dışında ele alınamaz. Çünkü bu alanların belirlenimi, koşulların değişimine bağlı olarak toplumsal deneyimlerle yakından ilişkilidir. Kitle iletişim araçlarındaki yapısal değişiklikler kamusal ve özel alan bağlantılarını dönüştürmüştür. Negt ve Kluge'nin temel düşünceleri kamusal-özel ayrımının, toplumsal tecrübeyle doğrudan ilişkili olan ekonomik-endüstriyel ve teknolojik-enformatif alanlardaki değişimlerden ayrı düşünülmemeyeceği tezi üzerinde biçimlenmektedir. Negt ve Kluge'ye göre, söz konusu değişimler ile birlikte kamusal alan artık birbirinden tamamen farklı ekonomik, teknik ve politik örgütlenme safhalarına tekabül eden farklı türlerde kamusal alanların değişken bir karışımı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁹

İletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar ve kapasite artışının bir devrime yol açtığı günümüzde özellikle de internetin ideal bir kamusal alan işlevine sahip olduğu belirtilmektedir. Günümüzde duruma göre her bir ortam kamusal alan özelliği kazanıp hemen arkasından gelen başka bir durumla da özel alana dönüşebilmektedir. Günümüz toplumlarında evimizde oturup bir sosyal ağ aracılığıyla girdiğimiz bir tartışma platformu ile binlerce insanın katıldığı bir kamusal alana ulaşabilmekteyiz. Kamusal alan bir mekân olmaktan ziyade bir ortam belki de bir süreç olarak düşünülmelidir.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Miriam Hansen, *Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin 'Kamusal Alan ve Tecrübe'si: Değişken Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar, Kamusal Alan içinde*, Der. Ve Çev. Meral Özbek, Hil Yay. İstanbul 2004, s.160-164.

¹⁸⁰ Mustafa Mutlu, "İnternet ve Demokratik Katılım", *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı, (1-3 Kasım 2006 İstanbul)*, s.250.

Kamusal alan, içinde kalınacak ikame edilecek ve değişmeyecek bir alan olmaktan ziyade içinden geçilecek bir alan niteliğindedir. Özel alanlar başta televizyon sonra internet ile birlikte kamusal özellik kazanabilmekte; buna karşın kamusal alanda eylem olanakları özellikle farklı olanlara erişim olanakları her geçen gün daralmakta ve sınırlanmaktadır. Hansen'e göre:

“Son on-yirmi yılda çeşitlenerek çoğalan yeni kamusal biçimleri, özellikle de elektronik medya aracılığıyla oluşan yeni biçimlenmeler, entelektüel etkinliğin işlevi, kapsamı ve tarzı üzerine yeniden bir kez daha düşünmemizi zorlamakla kalmıyor; aynı zamanda bizi, kamusal ve özel alanın uzamsal, toplumsal ve jeo-politik parametrelerini yeniden tanımlamaya zorluyor?”¹⁸¹

Habermas, yeni iletişim ortamlarında demokratik kamusal alanın temel işlevlerinin bir dönüşüm geçirdiğini ve iktidar ve güç ilişkileri anlamında demokratik kamunun güç kaybettiğini belirtir. Medya odaklı hale gelmiş kamusal topluluğa, sonsuzca genişletilmiş bir kamu alanında topluluk, iktidar icrası ve güç dengeleriyle ilgili süreçlere o kadar uzak ki bu süreçlerin kamusal ilkesi aracılığıyla rasyonelleştirilmesi artık talep edilmediği gibi teminat altına alınma çabası da gösterilmemektedir. Kamusal ilkesinin işlev değişimi bir alan olarak kamunun yapısının değişimine dayanır; bu da onun en mümtaz olan kurumu olan basın dönüştürmüde gerçekleşir.¹⁸² Habermas'ın kavramlaştırdığı kamusal ile günümüz siber uzayında¹⁸³ internetin yeni bir kamusal alan olma nitelikleri farklılıklar gösterir. Siber uzayın eylem olanak tanıyıp tanımadığı, sadece eğlence amaçlı olup olmadığı gibi tartışmalar henüz kesin bir sonuca ulaşmamıştır. Toplumdan topluma ve toplumsal süreçlerle birlikte dönüşen kamusal kavramı için yapılan tartışmalar benzer bir biçimde internetin siber alanı içinde geçerlidir.

İnternet teknolojisiyle birlikte toplanan verinin saklanması, eşlenmesi, pazarlanması ve dolaştırılması sağlanmıştır. Veriler, sırf numaraların ve isimlerin ötesinde DNA kodları veya fotoğraf görüntülerine uzansa da gözetlemenin

¹⁸¹ Hansen, s.145.

¹⁸² Habermas, s.304-305.

¹⁸³ Siber-uzay kavramı ilk kez, insan-makine ilişkiselliğinde ortaya çıkan dönüşümü ifade etmek için, William Gibson'un 1984 yılında Neuromancer adlı romanında kullanılmıştır. Burada, internete giren roman kahramanı elektronik ağ içinde kaybolarak, veri akışının sadece bir parçası haline gelmektedir. Böylece, internet kullanıcılarının -görece şekilde- 'bedensizleşmesi' imgelemi altında, enformasyon çağında 'kimlik alanı' olarak bedeninin kaybına yönelik endişeler dile getirilmiştir. John Stratton, "Siber alan ve Kültürün Küreselleştirilmesi", *Cogito Dergisi*, S.30, İstanbul 2002, s.85.

gerçekleşmesini sağlayan internet teknolojisinin gücü olmuştur. Enformasyon teknolojilerini gözetlemenin merkezine koyan şey, internet uygulama alanları ve bu teknolojilerin inanılmaz gelişimidir.¹⁸⁴ Modern toplum yaşamına katılmak ve bu yaşama ait enstrümanları kullanırken örneğin; hastaneye gitmek, kütüphaneden kitap almak her yerde izlenebilecek elektronik bir iz bırakmak ve interneti kullanmak anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Küresel ağlarla birbirine bağlanan internet ile birlikte artık her şey aynı ağı paylaşan insanlar zaman ve mekân sınırlamalarının etkili olmadığı yeni bir sosyal alan oluşturulabilmektedir.

Bauman'a göre: Hayatlarımız “çevrimiçi” ve “çevrimdışı” olmak üzere iki evrene bölünmüş durumda ve geri dönüşü olmayacak şekilde iki merkezli hale geldi. “*Bu iki evrenin iç içe geçmesini engellemenin bir yolu yok; bir evrende edinilen deneyimin, diğerini yeniden şekillendirmemesi kaçınılmazdır.*”¹⁸⁶ Mekân ve sınırları aşan bir erişim yaratan internet, küresel bir nitelik gösterirken; uzak ile yakın, iç ve dış, özel ve kamusal kavramları iç içe geçerken günümüzde yeni anlamlar kazanmıştır. Bauman, Sosyal medya 2011 yılında Arap Baharı ve Occupy eylemlerinde birçok protestoyu ve demokrasi hareketini görünür bir şekilde başlatan şey oldu. Elbette ki bu aynı zamanda otoritelerin protestocuları takip etmesine de olanak tanıdı; ama bu durum, sosyal medyanın, toplumsal olarak örgütlenmeye sağladığı yararı geçersiz kılmayacaktır.¹⁸⁷

Sınırları silen siber alanın kamuoyu oluşturabileceği görüşü güçlenirken aynı zamanda diğer yönüyle kamusal otoritenin aynı ağlar üzerinden ulaştığı denetim de güçlenmektedir. İnternetin sunduğu olanaklar ile birlikte günümüzde kamuoyu oluşturma olanağı ve toplumsal katılım oranını artmıştır. İnternet aracılığıyla kanaatlerini ortaya koyan ve tartışan bireylerle birlikte belirli konularda çeşitli kesimlere karşı baskı oluşturmak ve çözüm üretmek gibi işlevleri de içeren bir alan olduğu düşünülmektedir. Sonuçta internetin yeni bir kamusal alan olup olmadığı

¹⁸⁴ Lyon, David; *Günlük Hayatı Kontrol Etmek, Gözetlenen Toplum*, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yay. İstanbul 2006, s.13.

¹⁸⁵ Lyon, David; *Elektronik Göz, Gözetim Toplumunun Yükselişi*, Çev. Dilek Hattaoğlu, Sarmal Yay. İstanbul 1997, s.154.

¹⁸⁶ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.44.

¹⁸⁷ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.51.

tarihsel süreç içinde ortaya çıkacaktır. Ancak kesin olan enformasyon teknolojileri ile mevcut kamusal alanın genişleyerek "ev"i içine aldığı ve başta devlet otoritesi olmak üzere çeşitli iktidarların güçlenen enformatik gözetim ile özel alanı hâkimiyet altına almalarıdır.

Habermas'a göre; kitle iletişim araçlarının yarattığı dünya sadece görünüşte kamusaldır; öte yandan, bu dünyanın tüketicilerine güvenileceği özel alanın bütünlüğü de sadece yanılsamadır... "*Kamusal otoritenin özel alanı kaplayan genişlemesi de karşıt süreç olarak toplumsal gücün yerine devlet gücünün ikame edilmesiyle bağlantılıdır.*"¹⁸⁸ İnternet ile kamusal alan konusunda ortaya çıkan bir diğer dönüşüm de ev ve işyeri arasındaki ayrışmanın giderek belirsizleşmesidir. İnternet ile birlikte birçok ofis işi eve kayarken çeşitli sektörlerde çalışan birçok çalışan evinden katıldığı internet üzerinden işlerini sürdürebilmektedir. Bu bağlamda Alvin Toffler: Günümüzde ekonomik üretim birimleri yeni teknoloji ve bilgisayarlardır. Etkileşimci ortamlar kontrol edilen medyalara dönüşmektedir. Enformasyonun depolanması ve saklanması toplumsal belleği değiştirmektedir. Ev bu süreçte toplumsal bir merkez haline dönüşürken eğlence, eğitim ve çalışma merkezi haline gelecektir.¹⁸⁹ Ev bir anlamda toplumsal yaşamın merkezi haline dönüşürken diğer yönden enformatik gözetim ile kamusal otoritenin hâkimiyet alanına katılmaktadır.

Günümüzün teknolojileri; bilginin oluşumunu, enformasyonun işlenmesini, bunların iletilmesini, insan varoluşunun ve insanın toplumsal örgütlenmesinin kalbinde yer alan tüm diğer etkinlikleri etkiliyor ve biçimlendiriyor. Dolayısıyla yeni enformasyon teknolojilerine dayalı kitle iletişim araçlarının oluşturduğu alanda artık cinsiyet, ırk, tüketim pratikleri ve mahremiyet gibi pek çok konu *özel, toplumsal ya da politik* olarak keskin çizgilerle birbirinden ayrıştırılmıyor diyebiliriz.¹⁹⁰

Özel veya bir anlamda mahrem olan her şey artık potansiyel olarak kamusal alanda yapılıyor ve kamunun tüketimine açık halde sayısız sunuculardan herhangi

¹⁸⁸ Habermas Jürgen, a.g.e. ss,252,291

¹⁸⁹ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, Çev. Ali Seden, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1981, s.181.

¹⁹⁰ Meral Özbek, *Kamusal Alan*, Hil Yay. İstanbul 2004, s.496.

birinde kayıtlı olan herhangi bir şeyi internete “unutturmak mümkün olmadığı” için, sonsuza değin de ulaşılabilir kalacak. “Anonimlikteki bu aşınmanın sebebi, her yere yayılmış olan sosyal medya hizmetleri, ucuz cep telefonu kameraları, internetteki ücretsiz fotoğraf ve video siteleri ve belki de hepsinden önemlisi insanların neyin kamusal neyin mahrem olması gerektiği konusundaki anlayışlarının değişmesidir. Özel olan, sayısız “arkadaş” ve rastgele “kullanıcılarla” kutlanmak ve tüketilmek üzere kamusallaşiyor.¹⁹¹ Özel yaşam alanı, evde yaşamak modern kitle iletişim araçları aracılığıyla kamusalda yaşamakla eşdeğer anlamına gelmekte ve iktidarlar tarafından yeni gözetim teknolojileri üzerinden izlenmeleri ile sonuçlanabilmektedir. Her şeyi kendi evinde yapmaya olanak veren ekranlar bütünü aracılığıyla eve kapanık kalma ve evde eylemsizlik yaratırken aynı zamanda da yitirilen toplumsal yaşam olmaktadır. Virilio’nun ifadesiyle söylemek gerekirse, “*Paylaşılacak zaman kalmadığında demokrasi olanağı da yoktur.*”¹⁹²

Bauman yeni toplumsal yapıyı enformasyon teknolojileri ve gözetim bağlamında ele alırken: Birliktelik değil, sakınma ve ayrılma çağımızın başlıca hayatta kalma stratejisi haline gelmiştir. “İdeal” panoptikon’da özel mekâna yer yoktur; en azından *geçirimsiz* özel mekâna, hiçbir gözetimsiz ya da daha kötüsü, gözetim dışı kalabilecek özel mekâna yer yoktur.¹⁹³

“Ev”in geleneksel kamusal ait işlevlerin yeni toplumsal süreçte bir bölümünü içine aldığı ve almaya devam edeceği görüşleri yaygınlaşırken yeni gözetim teknolojilerinin sınırları silen, duvarları aşan yapısı temel bir insan hakkı olması anlamıyla mahremiyet sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. “*Özel yaşam alanı, kişilik haklarına ilişkin korumadan yararlanır. Bu alana haksız olarak girme, bu alandaki olaylardan bilgi edinme ve bunları resmetme hukuka aykırıdır.*” Ancak bu olayların başkalarına yayılması, her zaman hukuka aykırı değildir. Özel yaşam alanı, kişinin kendisine yakın kişilerle paylaştığı bir alan olduğundan, bu kişilerin edindikleri bilgileri başkalarına yaymaları hukuka aykırı sayılmaz. Örneğin; bir yaş

¹⁹¹ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.22-30.

¹⁹² Armand ve Michele Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi*, Çev. Merih Zillioğlu, İletişim Yay. İstanbul 2006, s.144.

¹⁹³ Bauman, *Küreselleşme*, s.53-57.

günü veya doğum partisinin davetliler dışında konuşulması, anlatılması mümkündür, ancak bu tür olayların belirsiz kişiler topluluğuna, bir başka ifadeyle kamuya açıklanması hukuka uygun olarak değerlendirilemez.¹⁹⁴

Kişinin "gizlilik" alanı kendisi veya çok güvendiği kişiler dışında, herkese kapalı tutmak istediği alanıdır. O kendisine ait böyle bir alanda serbestçe düşünüp davranabilir. Aile hayatı, özel dostluklar, ikili ilişkiler gizlilik alanı içinde yer alır. Üçüncü kişiler tarafından bu alana girilmesi ve sır teşkil eden yaşam olaylarının ve araçlarının bu alanın dışına taşınması, gizliliklerine müdahale edilmesi hukuka aykırı bir saldırı sayılır.¹⁹⁵ Günümüzde özel alan/mahremiyet ihlallerinin nedenlerini ve gözetim yollarını daha iyi anlamak için kavramın tarihsel çerçevesine bakmak gerekir. Arent'e göre: Bugün özel dediğimiz şey başlangıcını Yunan Antikite'sine değilse de geç dönem Roma'sına dayandırabileceğimiz bir mahremiyet alanını ifade eder. Ancak mahremiyet modern çağdan önce kesinlikle bilinmiyordu. Antikitede gizlilik kelimesinin "giz-ediş, mahrum edici" menfi özelliği son derece önemliydi. Kelime anlamıyla bir şeyden ve en insani yeteneklerden yoksun olduğudur. Bizler "gizlilik" kelimesiyle yoksunluğu kastetmiyoruz artık. Bunun bir nedeni modern toplumlarda özel alanda gözlenen olağanüstü zenginliktir. Tayin edici tarihsel olgu, modern gizliliğin en asli işlevinde yani mahremi korumada, *siyasi alanla değil toplumsalla* karşıtlık taşıdığıdır, dolayısıyla onunla *çok daha yakın ve sahici bir ilgisi olduğunun keşfedilmesidir.*¹⁹⁶

Modernleşme süreciyle sadece toplumsal ilişkiler ve yapılar değil; aynı zamanda insana bakış açısı da değişmeye başlamış bu çerçevede bireyler, geleneksel cemaat yapısının mensubu olmaktan çıkarak özgür bireyler olarak görülmüş ve bireycilik giderek ağırlık kazanmıştır. Hiç kuşkusuz, böyle bir gelişmenin temelinde insan ve toplum hayatında köklü değişimlere yol açan kapitalist ekonomik gelişmeler

¹⁹⁴Ahmet Kılıçoğlu, *Şeref Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılarından Hukuksal Sorumluluk*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. Ankara 1993, s.91-92.

¹⁹⁵ Özsunay, s.131.

¹⁹⁶Hannah Arent, *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay. İstanbul 2009,s.78-80.

ile birlikte Reform ve Rönesans hareketleri, Aydınlanma felsefesi ve Modern Bilim anlayışı yatmaktadır.¹⁹⁷

Taylor'a göre: Modern çağ öncesinde insanlar, bireysel "kimlik" ve "tanınma"dan söz etmiyorlardı. Bu durum, onların kimlikleri olmamasından veya tanınmaya ihtiyaç duymamalarından değil söz konusu kavramların herhangi bir sorun olarak görülmemesinden kaynaklanıyordu. O dönemde, bugün kişinin kimliği denen şey, büyük ölçüde onun toplumsal konumu tarafından belirleniyordu. Başka bir deyişle: Kişinin önemli sayılması temelde esas olarak, toplumda işgal ettiği yer ile bu konumuna atfedilen roller ve etkinlikler yer alıyordu.¹⁹⁸

On sekizinci yüzyıl sonunda tanınmanın ve bireysel kimliğin önemi yeni bir biçim alır. Bu bağlamda bireyselleşmiş kimlikten, kişiye özgü kimlikten ve kişinin kendi içinde keşfettiği bir kimlikten söz edilmeye başlanır. Bu anlamda Sennet: Sanayi devrimiyle birlikte on dokuzuncu yüzyılda kutsal sığınağa ev'e büyük özlem duyulmaya başlanır. İşçilerin ilk kez karşılaştıkları sorunları dile getirecekleri ve zorlu mücadelelerinde kendilerine destek olacak bir sığınak arar hale gelirler. Bu bağlamda işçilerin ilkin dine ve mabetlerin dinsel imajlarına yöneldiklerini ancak makineleşmenin getirdiği olumsuzluklarla baş etmede dinsel değerlerin ve mekânların güç kaybetmesi ardından "ev" manevi bir sığınak haline gelir.¹⁹⁹

Sanayi devrimi ve ardından gelen ekonomik süreçler sonucunda kamusal alanlar güç kaybederken özelin güvenli duvarları ardına çekilme istek ve gereksinimi artar. Habermas gibi Sennett'e göre de günümüzde geleneksel kamu çözülmüştür. Sennett'e göre: On sekizinci yüzyıl Avrupa'sında daha önce birbirlerini tanımayan kimselere düzenli olarak buluşabilecekleri ve iletişim kurabilecekleri bir mekân oluşturan büyük şehirlerdeki yapılar on dokuzuncu yüzyılda değişmeye başlamış ve kamusal hayat ile özel hayat arasındaki gerilim ve denge özel hayat lehine

¹⁹⁷Smith Preserved, *Rönesans ve Reform Çağı*, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 2001, s.37.

¹⁹⁸ Charles Taylor, *Modemliğin Sıkıntıları*, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yay. İstanbul 1995,s.44-45.

¹⁹⁹ Richard Sennett, *Gözün Vicdanı*, Çev. S.Seithabiboğlu ve C. Kurultay, Ayrıntı Yay. İstanbul 1999, s.45.

bozulmuştur.²⁰⁰ Bu anlamda Sennett, modern şehir kültürü içinde kamusal hayatın önemini kaybederken mahremiyetin yükselişe geçtiğini, böylece daha kişisel ve daha dar bir yaşam tarzının öne çıktığını belirtir.

‘‘Kamusal İnsanın Çöküşü’’ adlı çalışmasında Sennett: Kamusal alan boşaltılıp terk edildiği oranda mahrem ilişkilerin temeli olan bakış açısının gücü artmaktadır. İnsanların kendilerine yabancı bir ortamda mahrum edildikleri ilişkiler alanında aramalarının bir nedeni hem de en somut nedenlerinden biri, ölü kamusal alanlardır. Böylece kapitalizm ve kamusal coğrafya arasındaki etkileşim iki yönde gelişti: Biri, kamudan eve geri çekilme, öteki ise kamusal görünüş konusunda ortaya çıkan yeni ekonomik yapılarıdır.²⁰¹

Sennett, sadece özel hayatın dokunulmazlığını öne çıkararak ve kamu iletişim araçlarının mahremiyeti yıktığını dile getiren günümüz insanının yaygın söylemine karşı çıkar. Farklı bir bakış açısıyla kişisel kamusal alana tecavüzünden ve mahremiyetin despotizminden söz eder. İçinde yaşadığımız dönemi "Radikal Öznellik" çağı olarak nitelendirip eleştirir. İnsanların başta cinsellik olmak üzere birçok alanda özel hayat üzerindeki baskılara karşı çıkarken onların aynı zamanda özel hayatın toplumsal bir boyut taşıdığı gerçeğine de karşı çıktıklarını ve bu tutumlarıyla toplumsal boyutu görmezlikten geldiklerini ileri sürer.

Habermans ve Arent söylemlerinde de kamusal alanın özgürlük alanı olmasının bir koşulu bu alanlar arasında sağlıklı işleyen bir dengenin kurulmuş olması yatar. Arent kamusalın kapitalist süreçler neticesinde yok oluş sürecinin toplumsal yükselişi ve özel alanın da kuşatılmışlığı ile sonuçlandığını ifade eder. Arent; kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla toplumsal alan yüzlerce yıllık gelişiminin ardından nihayet belli bir toplumun bütün fertlerini eşitler olarak ve eşit bir güçle kucakladığı ve denetimi altına aldığı bir noktaya ulaşmıştır. Kitle toplumu olsa olsa önceleri ailelerin maruz kaldığı toplum tarafından yutulma sürecine bu kez çeşitli toplumsal grupların hedef olduklarını gösterir.²⁰² Aslında tümüyle özel veya kişisel bir yaşam

²⁰⁰ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yay. İstanbul 2001, s.118-119.

²⁰¹ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yay. İstanbul 2010, s.27-38.

²⁰² Arent, s.81-82.

sürdürmek neredeyse imkânsızdır. Kamusal ya da özel alandan birinin yitirilişi gerçek bir insani yaşam için temel niteliklerin bir bölümünden yoksun kalmak anlamına gelir. Ancak günümüz toplumlarında "özel alan" "kamusal alan" içine katılıp zayıflamaktadır. Böyle bir toplumsal yapı içinde kamusal ve özel alan/ev ayırımına ilişkin anlamlar yitirilmektedir. Diğer yandan kişiler dış dünyadan kaçarak kendi özel ve özerk alanlarına sığınırken iktidarların gözetimi altında kalarak aidiyetlerini yitirmekte ve tüm özgürlük alanlarını kaybetmektedirler. Bauman bu bağlamda;

“Düşlerimiz ve özlemlerimiz, aynı anda doyurulmaları neredeyse hiç mümkün olmayan, ne var ki ayrı peşlerine düşüldüğünde de aynı şekilde tatmini güç olan iki ihtiyaç arasında parçalanmıştır. Bunlar aidiyet ve bireysellik ihtiyaçlarıdır. Birinci ihtiyaç bizi ötekilerle güçlü ve güvenli bağlar kurmaya sevk eder. Ne zaman birliktelikten ya da cemaatten dem vursak bu ihtiyacı dile getiririz. İkinci ihtiyaç bizi, içinde baskılardan bağımsız ve taleplerden özgür olduğumuz, yapmaya değer gördüğümüz şeyi yaptığımız, "kendimiz olduğumuz" bir duruma, özel hayata yöneltir. İki ihtiyaç da dayatıcı ve güçlüdür; ikisinin de baskısı arttıkça verili ihtiyacın tatmini azalır. Öte yandan, biri tatmine ne kadar yaklaşırsa, aynı oranda ötekinin ihmal edilmesinin acısını duyarız. Özel hayat olmaksızın cemaatin aidiyetten çok baskıya benzediğini, cemaat olmaksızın da özel hayatın "kendi olmak" yerine yalnızlığa benzediğini fark ederiz.”²⁰³

Bugün evlerimizden çıkmadan birçok işlem internet üzerinden yapılabilmektedir. İnternete bağlı bilgisayar, cep telefonu ve televizyon aracılığıyla bankacılık işlemleri, yemek siparişi, marketlerden her tür alışveriş, e-mağazalardan giyim alışverişi, sosyal medya katılımları vb. sayısız işlem gerçekleştirilebilmektedir. Bu uygulamalara e-devlet üzerinden sunulan hizmetlerden askerlik işlemlerine, tapu işlemlerine dek birçok resmi işlem olanağı da eklenmiştir.

3.6. Siber Alan Çağında Mahremiyet Sorunsalı ve Gözetime Yeni Yaklaşımlar

Enformasyon teknolojilerinin günümüz gözetim pratiklerinin birer aygıtına dönüştürülmesi ve bir özel alan olarak ev'in kamusal nitelikler kazanma sürecinde mahremiyet ihlalleri yaygın bir tartışma konusu olmuştur. Bu bölümde mahremiyet ihlalleri, özel yaşam alanı ev'in kamusal'a dönüşümü bağlamında ve genel hukuksal çerçevesi içinde ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca mahremiyet ihlalleri ardından gözetime karşı sivil toplum hareketlerine ve gözetim etik ilişkisine değinilmiştir. Son

²⁰³Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay. İstanbul 1998, s.119.

olarak ise internetin siber alanı çerçevesinde yeni kamusalık konusu ve bu bağlamda günümüzde sıkça tartışılan yeni gözetim yaklaşımlarına yer verilmiştir.

3.6.1. Mahremiyet Kavramı

“Özel yaşamın sınırları özgürlüğün sınırlarıdır.” (Lindop Komitesi)

Toplumsal yaşamın bir kamusal bir de özel yönü bulunduğu fikri 17. yüzyıldan bu yana siyasal düşüncede merkezi bir yer alır. Geniş bir açıdan ele alındığında, devlet alanı ve toplumsal alan olarak konumlandırılırken, daha dar bir perspektiften bakıldığında, ev alanı ve ev dışı alan olarak ayrılaştırılır; kamusal denildiğinde devlet alanı, özel dendiğinde ise ev ve mahremiyet alanı²⁰⁴ olarak anlaşılmaktadır.²⁰⁵

Mahremiyet kavramı kuşkusuz çok yönlü bir kavram olarak birçok şekilde tanımlanmıştır. Giddens’a göre; “Mahremiyet her şeyden önce, kişiler arası eşitlik bağlamında, diğer insanlarla ve benlikle duygusal iletişim kurma meselesidir.”²⁰⁶ Habermas ise; özel alanın bir alt birimi olarak gördüğü mahremiyet alanını “özel alanın psikolojik arka yüzü”²⁰⁷ olarak tanımlar. Sennett mahremiyet kavramına farklı yaklaşırken ona göre: Mahremiyet bir ideolojidir; güven samimiyet ve rahatlık deneyimi ile değil tam tersine bunların beklentisi ile biçimlenir. “Tahakküm ve eşitsizlik güçleri, mahrem alanın içinde tehdit bile edilmeden durur.”²⁰⁸

Georges Duby, özel alanın sınırı ve ayrışmaları için: On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan özel alan ve özel hayatın sınırlarını gayet net belirlemek gerektiğini belirtir. Bunu yaparken asla bireyciliğin tarihine hatta mahremiyetin tarihine doğru kaymamak gerekir. Dolayısıyla şu açık seçik gerçeklikten yola çıkılmalı halk topluluğuna açık ve yöneticilerin yetkisine tabi olan kamusalın karşısına özel olanı

²⁰⁴ Bu çalışmada özel yaşam veya mahremiyet kavramı kamusalık ve gözetim çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışma sınırında mahremiyet, "gizlilik alanı" olarak, kamusal karşıtlığında özerk olarak bulunan özel alan/ev çerçevesinde ele alınmaktadır.

²⁰⁵ Bora Aksu, “Kamusal Alan/Özel Alan: Mahremiyet-Özgürleşme İkileminin Ötesi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.75, İstanbul 1997, s.94.

²⁰⁶ Anthony Giddens, *Mahremiyetin Dönüşümü-Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, Çev. İdris Şahin, Ayrıntı Yay. İstanbul 2010, s.123.

²⁰⁷ Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yay. İstanbul 2010. s.28.

²⁰⁸ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yay. İstanbul 2010, s.420-421.

koyan bir sağduyu her yerde ifadesini bulmuştur. Açık bir şekilde sınırlandırılmış tikel ve özel bir alan, bütün dillerin özel olduğunu söylediği özerk bir alandır. Burası samimiyetin aynı zamanda da gizin yeridir.²⁰⁹

Gözetimin mahremiyet ile ilişkisi üzerine Lyon: Mahremiyet kavramı her kültürde vardır fakat nasıl değerlendirildiği döneme ve yere göre değişmektedir. Mahremiyet ‘‘dokunulmazlık bölgesi’’ olarak ifade edilir. Her zaman olmasa da çoğunlukla ev içindir ve basit bir yalnızlıktan fazladır. Modernite, kapitalizm ve ulus devlet süreçlerinde ‘‘birey’’in ortaya çıkmasıyla mahremiyet kavramının ortaya çıkışı eşzamanlıdır. Ancak günümüzde kişiler bireysel kimlikleri ile benzersiz olurken aynı özellikten dolayı daha kolay kontrol edilir hale gelirler.²¹⁰ Mahremiyet kavramı çeşitli toplumsal disiplinlere konu olurken mahremiyetin korunması ve usulleri üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

Mahremiyet kavramı ilk kez 1890 yılında Amerikalı yargıç Brandeis tarafından ‘‘bireyin yalnız bırakılma hakkı’’ olarak tanımlanmıştır. Günümüze de gözetim araçlarıyla birlikte mahremiyet kavramı çeşitli biçimlerde gündeme gelmiş ancak sınırları net bir şekilde çizilememiştir. Bunun temelinde bireysel özgürlüklerin artma eğilimine rağmen, devletlerin ve kurumların teknolojik gelişmelerle birlikte özel hayata müdahale etme arzularının çatışması yatmaktadır. Günümüzde artan mahremiyet ihlalleri ile birlikte bu dönemi tanımlamak için ‘‘gözetim toplumu (surveillance society)’’ kavramı kullanılır olmuştur.²¹¹

Özel yaşam/mahremiyet konusunda genel olarak devlet tarafından yapılan gözetim rolüne ağırlık veriliyorsa da günümüzde özel yaşam alanına yönelik ihlal, tehdit ve müdahaleler sadece devlet birimlerinden değil aynı zamanda özel kişi ve kuruluşlardan da kaynaklanabilmektedir. Özel yaşama yönelik tecavüzler, ulusal güvenlik ve kapitalist sistemin pazara yönelik ihtiyaçları doğrultusunda modernite içinde de vardı. Ancak enformasyon toplumunda yeni olan mahremiyet ihlallerine

²⁰⁹ Antoine Prost, *Özel Hayatın Tarihi*, Hazırlayanlar, Aries, P. Duby, G. Çev. Turhan Ilgaz, *Özel Hayatın Sınırları Ve Alanları*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2008,s.7-10

²¹⁰ David Lyon, *Günlük Hayatı Kontrol Etmek, Gözetlenen Toplum*, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yay. İstanbul 2006, s.42-49.

²¹¹ Yüksel, Mahremiyet Hakkı, s.186

yönelik gözetim faaliyetlerinin elektronik ortama taşınması ve gündelik yaşamın tüm pratiklerini kapsayacak şekilde rutin bir uygulamaya dönüşmesi ve sıradan insanları da içine almasıdır.²¹²

Amerika’da bir mahkeme kararı mahremiyetin günümüz gözetim pratiklerine karşı korunmasına yönelik örnek bir karar oluşturmuştur. Başkent Washington’daki Federal Bölge Mahkemesi yargıcı Richard Leon, müşterek davacılar Larry Klayman ve Charles Strange’in NSA’nın bu konudaki gizli uygulamasını durdurmaya yönelik müracaatların da davacıları haklı bulur. Yargıç mahremiyetin hükümetin bilgi toplamadaki çıkarlarından daha önemli olduğuna karar verir ABD Anayasası’nın Dördüncü Düzenlemesi’ne göre "*gereksiz izleme*" anlamı taşıdığını belirtir.²¹³ Günümüzde mahremiyet alanının giderek enformatik gözetimin işgali altında bulunduğundan söz edilmekte ve bu alanın korunması için birçok alanda yeni düzenlemeler yapılması talep edilmektedir.

3.6.1.2. Mahremiyet Hakkı ve Hukuksal Çerçevesi

Mahremiyet hakkının niteliği ve kapsamı, birey ve devlet diğer anlamda özel yarar ile kamu yararı dengesi açısından tartışmalı bir konu olmaktadır. Konu hakkındaki tartışmaların ve görüşlerin anlamlı bir çerçeveye oturtulması için mahremiyet hakkının sosyo-tarihsel gelişiminin incelenmesi gerekir. Özel yaşam veya mahremiyet alanı genel anlamda; kişilerin yalnız başına kalabildikleri, istedikleri gibi düşünüp davranabildikleri, başkalarıyla hangi yer, zaman ve koşullarda ne ölçüde ilişki ve iletişim kuracaklarına bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alan ve bu alan üzerinde sahip olunan hakkı ifade eder.²¹⁴ Özel yaşam/mahremiyet uluslararası insan hakları bağlamında "*korunması gereken temel bir hak*" olarak görülmüş; Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesinin 17. Maddesine göre, "*Hiç kimsenin mahremiyeti, ailesi, evi ve ya haberleşmesi keyfi ya da hukuk dışı müdahalelere konu olamaz ve şeref ile itibarına hukuk dışı saldırı yapılamaz*"

²¹² Nuh Gönültaş ve Eşref Gönültaş, *Dijital Röntgenci: Sam Amcanın Soğuk Nefesi*, Karakutu Yay. İstanbul 2003, s.39.

²¹³ <http://www.cnnturk.com/dunya/abddeki-izleme-skandalinda-yeni-gelisme>, Erişim Tarihi:16.08.214

²¹⁴ Mehmet Yüksel, Mahremiyet Hakkı ve Sosyo Tarihsel Gelişimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S.58, Ankara 2003, s,182-189.

hükmü yer alır. 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından, “*Hiç kimsenin özel hayatında, evinde ve ya haberleşmelerinde keyfi müdahaleye maruz bırakılmayacağını*” bir insan hakkı olarak tanımıştır.²¹⁵

Mahremiyet ihlallerini engellemeyi hedefleyen yasalar ilk olarak 1973 yılında İsveç’te, bir yıl sonra Amerika’da, 1978 yılında Kanada, Danimarka, Fransa, Batı Almanya’da ve 1984 yılında da İngiltere’de kabul edilmiştir.²¹⁶ Gözetim hak ve hukuk bağlamlarında değerlendirildiğinde ve bireylerin özgürlük ve özel alan/mahremiyetini koruma söz konusu olduğunda öncelikli yöntem yasal olarak gerekli ve ilgili düzenlemelerin koruma sağlamasıdır. Yasal düzenlemeler ve hukuki önlemler gözetimle ilişkili olarak kişisel verilerin korunması ve mahremiyet hakkı çerçevesinde olmaktadır.

Lindop Komitesi’nin 1978 yılı toplantısında yer alan ilkeler mahremiyet yasasının temelini oluşturmaktadır. Bu ilkelere göre kişisel veri yasal ve adil bir biçimde elde edilmeli, tanımlanmış ve meşru amaçlar için kullanılmalı, uygunsuz yollardan ifşa edilmemeli, amaçlar doğrultusunda yeterli, sınırlı ve geçerli nitelik taşınmalı, doğru ve güncel olmalı, amaç için zorunlu olan süreden daha uzun bir süre tutulmamalıdır. Lindop Komitesi’nin başkanı Sir Norman Lindop 1978’de yaptığı bir konuşmada: “*Orwell’in 1984’ünün hemen köşeyi dönünce karşımıza çıkacağından korkmadık ama bazı ürkütücü gelişmelerin epey çabuk ve çoğu kişi ne olduğunun farkına varmadan olabileceğini hissettik.*”²¹⁷

Bireylerin mahremiyet haklarını koruma altına alan düzenlemeler kişisel verilerin farklı amaçlar için devlet ya da özel kuruluşlar tarafından toplanmasına sınırlar getirmek amacıyla oluşturulmuştur. Çeşitli ülkeler bu konudaki yasal önlemleri almak için çeşitli yasalar çıkarmıştır. Almanya’da Hesse Eyaleti 1970’te bir Veri Koruma Yasası’nı kabul etmiştir. 1972’de İsveç Tanıtım ve Resmi Belgelerin Gizliliği Parlamento Komisyonu, Bilgisayarlar ve Mahremiyet konusunda bir rapor yayınlamış ve dünyadaki ilk ulusal veri koruma yasası 1973’te İsveç

²¹⁵ Alvin Toffler, *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Çev. Belkıs Çorakçı, Altın Yay. İstanbul 1992, s.338.

²¹⁶ Toffler, *Yeni Güçler*, s.338.

²¹⁷ Uğur Dolgun, *İşte Büyük Birader*, Hayy kitap, İstanbul 2005, s.28.

tarafından kabul edilmiştir. 1973’de Amerika Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Kayıtlar, Bilgisayarlar ve Yurttaşların Hakları başlıklı raporunu yayınladı. 1974’te Fransız Adalet Bakanlığı Bilişim ve Özgürlükler Komisyonu’nu kurmuştur.²¹⁸

Mahremiyet hakkı, bireyin kendi hakkındaki verilerin dolaşımını denetleme hakkı olarak karşımıza çıkar. Bireyler için kendi haklarındaki özel bilgilerin arkadaşları, meslektaşları ya da akrabaları arasında dolaşımını herhangi bir sorun yaratmayabilir. Ancak kişilere ait enformasyonların yasa dışı, izin alınmadan ifşa edilmeleri, çeşitli amaçlar için kullanımları mahremiyeti ihlal uygulamaları olarak ortaya çıkar.²¹⁹ Farklı ülkelerde farklı isim ve farklı detaylarla hayat bulan mahremiyet yasalarını ortak paydada birleştiren bilgisayarların yalnızca kişisel verileri saklayan bir ortam olarak kullanılması değil aslında bilgisayarların verileri bir araya getirme, işleme niteliğinin olmasıdır. Çünkü burada mahremiyeti tehdit eden verilerin tek başlarına oluşturdukları anlamlar değil bir araya getirildiğinde oluşturdukları enformasyondur. Dolayısıyla mahremiyet hakkına ilişkin yasalar bilgisayarların veriler üzerindeki uygulamalarını düzenlemektedir.²²⁰

Genel anlamda üç tür mahremiyet ayrımı yapılır. Bunlar: Bireyleri saran fiziksel alanın korunmasını ifade eden *mekânsal mahremiyet*, bireylerin haksız ve zarar verici müdahalelere karşı korunması için *bireysel mahremiyet*, özel nitelikteki verilerin toplanmasını/ saklanmasını/ işlenmesini ve dağıtımının ne şekilde yapılacağını denetlemenin bireyler ait olmasını ifade edilen *enformasyon mahremiyeti*’dir.²²¹ Bu çerçevede sıradan bir kişinin evinde internetle yaptığı bir uygulama sonucu istihbarat birimlerince izlenmesiyle e-posta kayıtlarına ulaşıldığını ve buradan elde edilen veya değiştirilen belgelere dayanarak ev’inde tutuklandığını, hükümete ait bir merkezde gözetim altına alındığını ve dışarıyla tüm ilişkisinin kesildiğini varsayalım. Bu örnekte aynı anda hem bireysel mahremiyet hem enformasyon mahremiyeti hem de mekânsal mahremiyet ihlal edilmiştir.

²¹⁸David Lyon, *Elektronik Göz*, Çev. Dilek Hattatoğlu, Sarmal Yay. İstanbul 1997, s.168.

²¹⁹Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.210.

²²⁰David Lyon, *Elektronik Göz*, s.168.

²²¹Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.210.

Gizli gözetim ve dinleme yaşadığımız dönemin bir gerçekliği haline gelmiştir. Bugün gizli gözetlemelerin ve dinlemelerin çeşitli görünümüne rastlanabilmektedir. Söz konusu gözetleme ve dinleme biçimleri, "fiziksel gözetleme" biçiminde olacağı gibi, çeşitli testlerin, anketlerin ve benzeri araçların kullanıldığı "psikolojik gözetleme" şeklinde de olabilmektedir. Ayrıca bilişim teknolojileri sayesinde bilgisayarlar ile bilgi ve iletişim ağları üzerinde gerçekleştirilen "veri gözetlemeleri" dir. Modern gözetleme ve dinleme aygıtlarıyla özel yaşam alanına yönelik müdahaleler özel amaçlarla yapılabildiği gibi resmi amaçlarla da yapılabilmektedir.²²²

Bu bağlamda bir örnek verilecek olunursa: ABD Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) Direktörü Keith Alexander, ABD'nin dış tehditlerden korunabilmesi için izleme programlarından daha iyi bir yol olmadığını açıklar. Özellikle Irak ve Suriye'yi işaret ederek son dönemde küresel tehditlerin arttığını ve bunların ABD'ye yönelik kabul edilemez bir tehlike oluşturduğunu vurgulayan Alexander, "*ABD'ye karşı olası saldırılarla yabancı terör tehdidi arasındaki noktaları birleştirmek için daha iyi bir yol olmadığını*"²²³ ifade eder.

Enformatik gözetimin mahremiyet ihlallerine getirdiği yeni yön, toplumun büyük bir kesiminin şüpheli şahıslar olarak görülüp neredeyse tüm vatandaşların özel yaşam alanları/ev'leri ve günlük yaşamları gözetim altında tutulur olmasıdır. Bireysel düşüncelerin ve kişisel verilerin korunması gereği günümüzde daha çok önem kazanırken diğer yandan Türkiye'de son yıllarda mahremiyete yönelik ihlaller artmış ve yeni hukuksal korumalar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Türk Ceza Kanunu'nun 5237 Sayılı Kanun kapsamında ilgili maddelere bakılacak olunursa;

"Madde 134 - (1) Kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlâl eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır. Gizliliğin görüntü veya seslerin kayda alınması suretiyle ihlâl edilmesi hâlinde, cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz."

"Kişisel verilerin kaydedilmesi" başlığı altında: "Madde 135 - (1) Hukuka aykırı olarak kişisel verileri kaydeden kimseye altı aydan üç yıla kadar hapis cezası verilir."

²²²Ergün Özsunay, *Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. İstanbul 1979, s.131.

²²³<http://www.dunyabulteni.net/amerika/282953/abd-nsanin-izleme-programini-savundu>,Erişim Tarihi:16.08.214

“Verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme” başlığında: “Madde 136 - (1) Kişisel verileri, hukuka aykırı olarak bir başkasına veren, yayan veya ele geçiren kişi, bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”²²⁴

Bu hukuksal korumalar gözetim pratikleri ile bir uyum ve uygunluk gösterdiğinde ancak gerçek anlamda bir koruma sağlanacağı dikkate alınmalıdır. Modern teknolojik araçlar ve imkânlar sayesinde kişilerin özel yaşam alanlarındaki konuşmaları, internet paylaşımları, telefon görüşmeleri ve mesajları, kredi kart kullanımları ve diğer birçok enformatik uygulamaları çok uzak mesafelerden dinlenerek, izlenerek veya görüntülenerek kayıt altına alınmakta, saklanmakta ve çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır. Bu süreçte gözetime karşı sivil toplum hareketlerinin bu uygulamalara karşı direndikleri gözlenmektedir.

3.7. Gözetime Karşı Direniş ve Sivil Toplum Hareketleri

Gözetime karşı direniş ve tepkiler söz konusu olduğunda ortaya çıkan toplumsal hareketlerin büyük bir bölümü mahremiyet ihlâline tepki olarak doğmaktadır. Politik konularla bağlantılı olarak gözetim farkındalığını oluşturmak için uluslararası platforma yayılma eğiliminde olan sosyal hareketler olarak ortaya çıkmakta ve kabul edilmektedir.

Lyon gözetim karşıtı direniş hareketlerine dikkat çekerken: Meydan okuma kavramı karşısında dayatmanın bulunduğunu, gözetimin bir dayatma olması bakımından meydan okumanın bir gizlilik hakkı ile bir meşruluk arayışı olduğunu ifade eder. Lyon’a göre: Gözetimin dayatılan bir tahakküm arayışı olması noktasında sosyolojik analizde karşımıza çıkanlar, sanayi sonrası toplumun gizlilik söylemi Marx’ın kapitalist toplumlarda üretimin verimliliği ve emeğin yabancılaşması, Weber’in bürokratik yönetiminde toplumsal denetim olarak ve Foucault’nun yaklaşımının da iktidar ve söylem ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Gözetime karşı dayatılan meydan okuma, gözetim sistemlerini sınırlamak gibi teknik olarak gerçekleştirilebileceği gibi kamuoyu bazında bir seferberlik şeklinde de olabilmektedir. Teknik olarak gerçekleştirilebilecek olan, şifreleme, güvenliğin

²²⁴<http://www.orgtr.org/tr/turk-ceza-kanunu-5237-sayili-kanun-madde132140>,Erişim,Tarihi: 19.08.2014

arttırılması, veri koruma ya da gizlilik yasalarını kapsamaktadır. Diğer şekli ise, insan hakları ve tüketici grupları faaliyetlerini kapsamaktadır. Birincisi kabullenmeyi barındırırken, diğeri kökten direnişini barındırmaktadır.²²⁵

Yeni ekonominin belirleyici olduğı yeni toplumsal yapıda tüketim kültürü öne çıkarken bu süreçte tüketicilerin kişisel enformasyonları önem kazanmış ve şirketler tüketicilerin kişisel bilgilerini izleme yoluna gitmiştir. Tüketicilerin gözetiminde veri korumaya yönelik davranışları sergileyen şirketler olsa bile aslında tüm şirketlerin verilere her daim gereksinim duydukları unutulmamalıdır. Gözetime karşı tepkiler, çoğunlukla politik özgürlüklere ya da işçi haklarına dayansa da, ticari gözetimin yükselişle tüketicileri denetim altına alma alanında da gösterilebilir. Fakat tüketicinin gözetimine yönelik tepkiler, tüketicilerin farkındalığı ile birlikte artışa geçse de, bu artış gözetleyen tarafın fırsat artışından hep daha geride kalmaktadır.²²⁶

Bilgisayar kullanımıyla verilerin bilgisayar ortamında toplanması ve depolanmaya başlandığı 1960'lı yıllardan itibaren mahremiyeti koruma çatısı altında adil veri kullanımı faaliyetleri artmıştır. İngiltere'de Veri Koruma Kaydı ile İsviçre'de verileri toplayanlarının lisanslandırılmasıyla, Almanya'da halkın kamu yetkililerinden şikâyetlerini incelemek üzerine atamış olduğı kişiler ile Kanada'da Mahremiyet Komisyonu ile ve Amerika'da mahkemeler ile kendini göstermiştir. Tüm bu faaliyetlerin prensip edindiğı hususlar; kişisel verinin nasıl elde edileceğı, verilerin sorumluluğı, veri toplama nedenlerinin şeffaflığı, veri sahiplerinin bilgisi ve izni dâhilinde alınabilirliği, sınırları, değiştirilmesi ile kullanım dışı kalması durumlarının veri sahibi inisiyatifinde olması, verilerin tutulma süresi ve verilerin güvenliği çerçevesinde gerçekleşmektedir.²²⁷ Bu anlamda, uluslararası platformda veri koruma adına oluşturulan tüm prensipler Lindop Komitesi'nde belirtilenlerden çok farklı değildir ve bu sebeple Lindop Komitesi'nin maddelerini tüm bu kişisel veriyi korumaya yönelik faaliyetlerin temeli olarak görmek yerinde olacaktır.

²²⁵ Lyon, *Günlük Hayat*, s.257-259.

²²⁶ Lyon, *Günlük Hayat*, s.260.

²²⁷ Lyon, *Günlük Hayat*, s.262-263.

Gözetime yönelik direniş hareketlerine bir örnek verilecekse: ‘‘Amerika Sivil Özgürlüklerin Korunması Örgütü’’ ABD idaresine yönelik dava açar. İnsan hakları savunucuları istihbarat birimlerinin vatandaşları anayasaya aykırı bir şekilde gözetlediklerini kabul etmelerini talep eder. Dava New York Güney Bölgesi Federal Mahkemesi’nde Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA), FBI, Savunma Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı aleyhine açılır. Davacılar en kısa zamanda gizli programların geçerliliğinin kaldırılması, ayrıca gözetleme esnasında toplanan tüm verilerin imha edilmesini talep eder. İnsan hakları savunucuları vatandaşların kitlesel bir şekilde gözetiminin ABD Anayasası’nın 1. ve 4. Maddelerini (*konuşma ve toplanma özgürlüğü hakkı, özel hayata dokunulmama hakkı*) ihlal ettiği düşüncesiyle gözetime karşı yasal direnme haklarını hukuki olarak kullanırlar.²²⁸

Kişisel veri koruma konusunda aksi yönde duyarlı olan kurumlara örnek vermek gerekirse; American Express, veri tabanlarındaki verileri devlet ve devlete bağlı kurumlar ile paylaşıp, karşılaştırılmasına olanak vermeden önce müşterilerini bilgilendireceği konusundaki anlaşmayı New York devlet mümessiliyle yapmıştır; ya da Kanada’da bulunan birçok banka müşterileriyle paylaşmak üzere mahremiyet politikalarını yayınlamaktadır.²²⁹

Gözetim uygulamalarına karşı direnişin sınırlı kalmasının sebepleri çok nedenli olabilir ancak dikkat çekilecek bir husus önceki bölümlerde de bahsedilmiş olan ve bir genel kabul gören gözetimin güvenlik alanında sağladığı olumlu katkılardır. Gözetimin, iktidarlara farklı yollardan sağladığı olanaklar göz önüne alındığında gözetim pratiklerinden kendi rızasıyla vazgeçmesi beklenmemelidir. Bununla birlikte sorunu içinden daha çıkılmaz kılan ise, günümüz toplumlarında günlük yaşamın temel bir enstrümanına dönüşen teknolojilerin kullanımından vazgeçilememesidir. Bir anlamda enformasyon teknolojilerine olan gereksinim ve bağımlılık arttıkça gözetimin aynı oranda artması ve gözetim uygulamalarına bir anlamda rıza gösterilmiş de olunmaktadır.

²²⁸ http://turkish.ruvr.ru/2013_06_12/ABD-hukumeti-aleyhine-kitlesel-gozetim-nedeniyle-dava-acildi/
Erişim Tarihi: 16.09.214

²²⁹ Lyon, *Günlük Hayat*, s.263.

Amerika 11 Eylül sonrasında enformatik gözetimi en üst düzeye çıkartan Total Information Awareness (Tam Gözetim Programı) adlı yazılım sistemini hayata geçirir. Ülke içindeki ve dışındaki kişilerin doktor kayıtlarından seyahat bilgilerine, harcama yaptıkları ürün cinsine, banka havalelerine, telefon konuşmalarından, dergi aboneliklerine kadar tüm bilgileri takibe almaktadır. Bu uygulamalar karşısında sivil toplum kuruluşları ve bazı gazeteciler “*mahremiyetlerin ihlal edildiği ve kişisel yaşamın tecavüze uğradığı*” gerekçesiyle protestolar da bulunmaktadır.²³⁰ Özel alan/ mahremiyet sadece kişileri ilgilendiren psikolojik bir ihtiyaç ve ya bireysel bir gereksinim değildir. Aynı zamanda sosyal yaşamı derinden ve yakından ilgilendiren sosyolojik bir olgudur. Toplumsal yaşam açısından temel bir olgunun yalnızca hukuki düzenlemelerle yeterli düzeyde korunacağı beklenemez.

3.7.1. Gözetim’e Etik Bakış

Günümüz toplumlarında temel bir yönetim anlayışına dönüşen gözetim pratiklerinin kamusal karşısında bir özerklik ve özgürlük alanı olarak konumlandırılan “ev”e sızması mahremiyeti aşındıran bir yapı oluşturmuştur. İktidarların gözetimi özel alanda dâhil tüm toplumsal alanlara yaygınlaştırması sonucunda kişilerin gözetim karşısında özerk ve özgür olabilecekleri hiçbir alan kalmamıştır. Panoptik bir nitelik gösteren günümüz gözetim pratikleri birçok disipline konu olurken etik bir çerçeve içinde de ele alınmıştır.

Lyon’a göre: Her ne kadar, gözetim konusunda insanların aklına ilk gelen şey mahremiyet kaybı olsa da bunun en önemli sorun olmadığı söylenebilir. Anonimlik, gizlilik ve mahremiyet konuları elbette göz ardı edilemez; ama konunun tarafsızlık ve adalet, temel özgürlükler ve insan hakları ile bağlantısı da unutulmamalıdır.²³¹ Yeni gözetim uygulamaları başta “özel alan”ın sınırlarını silerek başladığı uygulamalar neticesinde mahremiyet ihlalleri, kişisel verilerin ele geçirilmesi, gizlilik ve yalnız kalma haklarını büyük oranda aşındırmıştır. Bununla birlikte insanları bütünsel kimlikleri ile değil gözetim ağları içinde bir sayıya, bir veriye

²³⁰ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.167.

²³¹ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.21.

indirgen yeni gözetim yapısıyla insanın bir bütün olarak var olduğu temel ilkesini de tahrif etmiştir.

Gözetim konusunda en tanınmış ifşacılarından biri olan Gary T. Marx, ilk kez 1998 yılında “yeni gözetimin” etiğe ihtiyacı olduğunu belirtir. Ona göre, gözetim alanındaki teknolojik değişim o kadar hızlı gerçekleşiyor ve öyle köklü sonuçlar doğuruyor ki eski düzenlemelerin acilen güncellenmesi gerekir. Gözetimin yayılmasına hukuki ve düzenleyici bir müdahale için yol gösterilmelidir. Marx, aynı zamanda “*kategorik şüphe*” kavramı ile tüm toplumu kapsayan gözetim anlayışı sonucunda polisin hedef kişiler konusunda sınırlandırılmasının gerekliliği ve gözetime yönelik yazılımların ve istatistiklerin gözetimin yayılmasına neden olurken etik problemler oluşturduğunu belirtir.²³² Kategorik şüphe günümüzde bütünleşik sistemlerle işleyen yeni teknolojilerin kişilere ait tüm enformasyonları birleştirmesi ve terör olaylarının artmasıyla güvenlik gerekçelerinin öne çıkması neticesinde tüm yurttaşların bir anlamda potansiyel suçlu olarak izlenmesinin gerekçeleri ve alt yapıları olarak ortaya çıkar. Bu yeni yönetim anlayışı herkesin izlenmesi gerekliliğine dayanır. Bu yaygınlaşan ve görece meşrulaştırılan gözetim pratikleri neticesinde özgürlük, demokrasi, kişilik hakları, kişisel verilerin korunması, mahremiyet hakkına yönelik hukuki ve etik sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Gary T. Marx, enformasyon teknolojilerine dayalı gözetimi etik bağlamında değerlendirirken bazı genel ilkeler ortaya koyar. Bunlar: hesap verme zorunluluğu, veri toplama amacını tanımlama, açıklık ve veri toplama uygulamalarının sınırını çizme, toplanan verilerin kullanımını sınırlandırma, verilerin sahibine gerektiğinde hatırlatma, doğruluk, verileri garanti altına alma, bireylerin adil erişimini sağlama ve şikâyetlere uyum sağlanmasıdır.²³³ Lyon’a göre: Gary T. Marx’ın etik ilkeleri nispeten genel olsa da alternatif uygulamaları geliştirebileceği umuduyla daha özel durumlara yorumlanabilir. Ancak, başka bir düzlemde de yeni gözetim teknikleriyle bağlantılı zararlardan ve hasarlardan uzaklaştırmadan düşünülmalıdır. Teknoloji yoluyla sağlanan gözetim gündelik alanda hayatlarımızı kuşattıkça

²³² Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.131-132.

²³³ Gary T. Marx, *An Ethics For the New Surveillance; The Information Society*, <http://www.mit.edu/gtmarx/nicolin5.html>, Erişim Tarihi:16.09.2014

karşımıza bazı temel etik problemler çıkmaktadır. Yeni gözetim pratikleri sibernetiğin ortaya çıkışıyla geri-besleme döngüleri yoluyla ve kontrol biçimlerinin kullanılmasıyla birlikte ele alınmalıdır.²³⁴

Gilles Deleuze²³⁵ ve David Garland gibi gözetimi etik çerçeve ile birlikte ele alan düşünürler günümüz gözetim toplumlarını “kontrol toplumları” olarak ele alırlar. Günümüzde kontrol, sabit ve duvarlarla çevrili mekânlarda işleyen Panoptikon’un tersine büyük oranda sınırları silmiş akışkanlaşmıştır ancak diğer yandan da Bentham’ın panoptik kuşatıp kapatma mantığı devam etmektedir.

Etik problemlerin bir bölümü de bilginin cismini nasıl yitirdiği ile ilgilidir. 1950’lerde ortaya çıkan sibernetik, bilgiyi ölçülebilir ve metalaştırılabilir bir şey olarak nitelendirdi. Sibernetik ve bilgi ilişkisi konusunda yapılan uluslar arası tartışmalar neticesinde Amerikan ekolünün, özellikle Claude Shannon’un yaklaşımıyla “bilgi” insani ve *anlamlı* köklerinden bağımsız kullanılabilir görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda, bedenler gittikçe daha fazla “bilgileştirilir.” Birçok gözetim durumunda olduğu gibi bedenler veriye indirgenir. Bu durumda kişinin kimliği salt bedene indirgenmiş olunur. İnsan, *bedenine ait ilgili bilgi ile kendi kimliğini* belirlemekte askında temel tayin edicidir. Ancak yeni gözetim sisteminin işleyiş biçimi sürdüğü sürece insan “bedensel bütünlük”ü göz ardı edilmekte ve parmak izi, göz taramaları kişiyi bir bütün olarak değil bedensel kimliği ile tanımlanmaktadır.²³⁶

Lyon’a göre: Yeni gözetim uygulamaları ve etik problemlerin temelinde eylemlerin etik değerlendirilmesinin teknik yollarla bağımsızlaştırılması yatmaktadır. Elektronik dolayım fail ile fiilin yol açtığı sonuçlar arasında, dijital dönem öncesi bürokraside hayal bile edilemeyecek bir uzaklaşma sağlar. Bu kişiden yalıtılmış, uzaklaştırılmış, cisimleşmiş bilgi görüşüne dayanır. Gözetime konu olan her bir insan artık bir birey, kişi değil bir *şey*’dir. Bu bir *şey* de yazılımlar ve istatistiksel teknikler

²³⁴ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.131.

²³⁵ Deleuze, Postscript: David Garland, *The Culture of Control*, Chicago: University of Chicago Press,2001.Akt: Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.132-133.

²³⁶ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.131-134

aracıyla sınıflandırma yapan cisimsizleştirilmiş bilgidir.²³⁷ Bu anlamda Bauman'da Foucault gibi Panoptikon tarzı bir gözetimin sadece denetim sağlamadığı aynı zamanda bir ıslah etme yöntemi olduğu ve gözetlenenleri iktidarın bir bilgi nesnesine dönüştürdüğü görüşünü paylaşır.

Bauman'a göre; Panoptikon bir yönetimle amaçlanan, dünyevi meseleleri insanın idaresi altına almak ve sezginin yerine akıl'ı rastlantı, belirsizlik, kararsızlık ve tutarsızlığın karşısına yerleştirmektir. Aydınlanmanın bu ilkeleri ‘sıradan halkın’ ahlaki açıdan yetersiz olduğu görüşünü de aslında varsaymaktadır. Rousseau'nun belirttiği gibi halk özgür olmaya zorlanmalıdır. Ahlaki bir savaşın belirsiz ahlaki dürtülere değil insanların itaatine veya hırsına karşı dayandırılması gerekir.²³⁸

Kişisel verilerin izlenmesi, izinsiz alınıp depolanması, değiştirilmesi, alınıp satılması gibi uygulamalar etik kavramı ile örtüşmemektedir. Ancak, gerekli hallerde sınırları yasal olarak belirlenmiş ve kamuoyuna açık şeffaf bir gözetim etik ilkelerle sorunsuz olarak işleyebilecektir. Bir örnek üzerinden düşünülecekse; bir vatandaşın saç, kan ya da parmak izi gibi verilerini toplamak geleneksel anlamda veya günlük yaşam pratiğinde pek alışık olunan bir durum değildir. Ancak günümüzde yeni teknolojiler ve enformatik gözetim sistemleri kullanıcıyı tanıma amaçlı şifre yerine parmak izinin kullanılması, retinasının eşleştirilmesi veya ülkemizde olduğu gibi sağlık hizmeti için avuç içi taraması gibi teknolojiler geliştikçe kişinin bedenine ait tüm veriler gözetim ve kontrolüne açılmaktadır. Bu mahremiyet ihlalleri yanında temel insan hak ve özgürlükleri açısından da ciddi sorunlar yaratmaktadır.

Türkiye'de biyometrik kimlik doğrulama işlemi: 5510 sayılı Kanununun 67. Maddesinin (d) fıkrasının 3. Paragrafına istinaden, 01.12.2013 tarihinden itibaren tüm Türkiye'de özel sağlık hizmet sunucularına başvurularda biyometrik kimlik kaydı uygulaması başlatılmıştır.²³⁹ Ancak bu konuda *Türk Tabip Odaları Birliği* başkanı Özdemir Aktan: Bu uygulama karşısında olduklarını çünkü bir fişleme söz konusu olduğunu ve hasta bilgilerinin gizliliğinin ihlal edilebileceğini belirtir. Daha önceki örneklerden gördük

²³⁷ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.134.

²³⁸ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.137-138.

²³⁹ http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/18e6fa45-da5d-43ac-adba22a438c40480/ssk_biyometri_20131205.pdf?MOD=AJPERES, Eşim Tarihi: 16.09.2014

ki bu tür şeyler yeterli güvenlik altında tutulamıyor. Bir kişinin izni olmadan vücudundan bir örnek alınamaz.²⁴⁰ Bu ve benzeri eleştiriler sonucu uygulama devlet kurumlarından kaldırılırken özel sağlık kuruluşlarında sürmektedir.

Enformatik gözetim olarak adlandırdığımız gözetim uygulamalarında, kişisel veriler çeşitli yazılımlarca toplanıp veritabanlarında muhafaza edilip bütünleşik sistemler aracılığıyla kişilere ait enformasyona dönüştürülebilir. Bu süreçte insan faktörünün olup olmadığı bir diğer önemli etik unsurdur. Kuşkusuz bireylerin müdahalesine açık ise yanıtı aranacak diğer soru bu kişilerin, enformasyon kayıtlarını yorumlama, sorgulama, değiştirme haklarının olup olmadığıdır. Günümüz gözetim uygulamaları söz konusu olduğunda etik bağlamı atlanmaması gereken bir konudur. Ancak, günümüz gözetim teknolojileri ve gözetimin uygulanış teknikleri söz konusu olduğunda çoğu kez kişisel veri paylaşımları bireyin haberi olmadan da gerçekleşebilmektedir. Günümüzde gözetim gözetimi görülmeden gerçekleştirmektedir.

3.8. Gözetime Yeni Yaklaşımlar

Lyon'a göre: Bugün, gözetlemeyi anlamak için, sosyolojik hayal gücünün klasik kaynaklarına dayanmak yeterli değildir. Marx, Weber, Simmel başta olmak üzere sosyal teorisyenler etkileyici açıklamalar sağlamış olsalar da enformasyona dayalı iletişim ağlarının oluşturduğu yeni toplumların oluşum özellikleri hakkında ipuçlarını araştırmak için onların teorilerine dayanmak yetersiz kalmaktadır.²⁴¹

Bauman'a göre; günümüzde iktidar, bilgiye gereksinim duyarken; bilgi iktidara meşruluk ve etkililik kazandırır. Bu biçimlenmeden doğan iktidar iki biçimde karşımıza çıkar. Bunlar pastoral ve yönlendirici iktidar türleridir. Pastoral iktidar kendi adına değil tebaasının iyiliği için kullanılan iktidardır; amacı tebaasının daha iyi duruma gelmesini sağlamaktır. Yönlendirici iktidar ise yönetimi altında olanları bir

²⁴⁰<http://www.haberturk.com/polemik/haber/900283-avuc-ici-damar-izi-uygulamasi-fisleme-midir>, Erişim Tarihi: 16.09.2014

²⁴¹ David Lyon, *Günlük Hayatı Kontrol Etmek, Gözetlenen Toplum*, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yay. İstanbul 2006, s,252.

yaşam biçiminden bir başkasına döndürmeyi hedef alır. Yönlendirici iktidar da yeni olan şey gözetim tekniklerinin laikleştirilmesi ve bunların devletin hizmetinde kullanılmasıdır.²⁴²

Foucault'ya göre: Neo-liberalizm ondan önce gelen kapitalizm ve liberalizmden farklılıklar gösterir. İnsan doğasına dayalı daha kapsayıcı, daha kuşatıcı olarak ortaya çıkar. Bu anlamda neo-liberalizm, salt siyasi rejimin yönetimini değil doğrudan doğruya bireyin yönetimi üzerine kuruludur. Her şeyin piyasa için piyasalaştırıldığı neo-liberal süreç içinde özneler devletin hukuki öznesi olma durumundan, kendilik kaygısı güden bu nedenle de kendisi için birer girişimciye dönüşmüştür. Neo-liberal ilkeler siyasallığı değil bireyi biçimlendiren formlar, imajlar şeklinde işlemektedir. Kısaca, neo-liberal sistem, insanın kendisini gerçekleştirmesine olanak sağlayan tüm unsurların yaratımını ve kontrolünü üstlenir. Bu anlamda, neo-liberal yönetim ile birlikte özneler için haklar ve yasaların değil çıkar ve rekabetin düzleminde gerçekleşen yeni bir ilkesel ağ oluşur. Bu ilkesel ağın merkezinde ise özgürlüğün, yönetimsellik tarafından üretimi ve tüketim idaresi yatmaktadır. Özgürlüklerin ancak piyasa içinde anlam ve varlık kazanmaları durumu; rekabete dayalı bu serbest piyasanın devamlı ve sürekli bir denetim ve gözetim sistemi ihtiyacını doğurur.²⁴³

Foucault'ya göre neo-liberal politikalarla günümüzde güvenlik, piyasayı tehdit eden ve edecek olan tüm toplumsal alana ve tüm insanlara karşı devreye girer. Bu, neo-liberalizmin tüm güvenlik siyasasını meşru hale getirir. Sonuç olarak, neo-liberal yönetimsellik sürecinde özneler özgürleştirilirken bunun karşılığında özneler sürekli bir gözetim ve kontrol altına alınarak ancak bunu gerçekleştirebilmektedir. Foucault bu bağlamda: Toplumlar küreselleşme süreci ile birlikte, gözetleyen bir büyük güç olarak Büyük Birader tarafından teslim alınmıştır, başka bir deyişle herkes 'gözüaltına' alınmıştır. Küresel iktidarın teknolojik gözü toplumları tehdit olarak tanımlamakta ve tüm dünya yeni iletişim ve savaş teknolojilerinin kullanımıyla

²⁴² Bauman, *Yasa Koyucular*, s.62-63.

²⁴³ Efe Baştürk, "İktidar, Yönetimsellik Güvenlik", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14, Isparta 2012, s.65-78, <http://www.flsfdergisi.com/sayi14/65-78.pdf>,

yüksek güvenli bir hapis haneye dönüştürülmektedir. Küresel Panoptikon, iktidarın toplumlara mahkûm ettiği karşı ütopyadır. Toplumsal özgürlük ise halen bir ütopyadır, gözetleme iktidardan arınıp özgürlük ve eşitlikçi bir toplumun düşünüyemedikçe, iktidarın organı olarak özgürlüğü tehdit etmeye devam edecektir.²⁴⁴

Özgürlük mefhumu iktidar tarafından bir bireyselleştirme aracı olarak kullanırken aynı zamanda enformatik gözetim ile gözetim Panoptik bir nitelik kazanmaktadır. Yani bu gözetleyenlerin görülmediği bir nitelik kazanmaktadır. Bentham'ın tasarımı "Panopticon" türü gözetim yöntemi iki yeniliği getirir. Birincisi, tek yönlü gözetimin sürekliliği tamamıyla yeni bir denetim türü için uygun koşulları yarattı. Bu Panoptik denetim türünde ikinci olarak davranışları saiklerden bağımsız hale getirebiliyor ve böylece iradeleri göz ardı edebiliyordu. Özneler özgürlük içinde hareket ettiklerini düşünüp eylediklerinde görünmeyen ancak izleyen bir göz aracılığıyla kontrol altına alınabilmekteydi.²⁴⁵ Enformasyon teknolojileri ile birlikte Panoptik disipline dayalı gözetim bir dönüşüm geçirir.

Panoptikon'u siber mekân çağında yeniden ele alan Mark Poster; "*bedenlerimizin, şebekeler, veritabanları, enformasyon koridorları içine çekildiğini*" ileri sürer. Bu yüzden bedenlerin "*enformatik olarak bağlandığı*" enformasyon ve gözetim teknolojileri nedeniyle "*artık gözlenmekten kaçabileceği ya da etrafına direniş hareketi çekebileceği bir sığınak sağlamamaktadır.*" Her enformatik eylem veri toplanmayla karşılaşır ve bu Süper Panoptikon'la sonuçlanır. Süper Panoptikon'un Panoptikon'dan tek farkı, depolamaya veri sağlayan gözetim altındakilerin gözetimin birincil ve gönüllü unsuru olmalarıdır. Veritabanı, yurtsuz siber mekâna kabul ettiği belli insanların nereye giderse gitsinler kendilerini evlerinde hissetmelerini, vardıkları her yerde sıcak karşılanmalarını sağlamaktadır. Panoptikon'un aksine veritabanı, insanları yerlerine çivileyen bir pranga değil hareketlilik içinde bir gözetim tekniği olarak karşımıza çıkar.²⁴⁶ Bu bağlamda

²⁴⁴ Foucault, *İktidarın Gözü*, s.80-95.

²⁴⁵ Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, Çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.60-61.

²⁴⁶ Bauman, *Küreselleşme*, s.55-57.

kamusal ve özel alana ait geleneksel anlamlar dönüşürken diğer yandan özel alan olarak ev iktidarın yeni gözetim ve denetim alanına katılmış olmaktadır.

Enformasyon teknolojilerini kendi ideolojileri doğrultusunda kullanan ve toplumlara öncelikle özgürlük mefhumu sunan iktidarlar, toplumu yerel baskılardan kurtarıırken küresel tahakkümler içine alabilmekte ve bunları gözetime katılımıyla gerçekleştirebilmektedir. Çağımızın önemli iletişim kuramcıları arasında yer alan Paul Virilio yeni enformasyon teknolojileri ve gözetim ilişkisi üzerine temel düşüncelerini *Enformasyon Bombası* adlı eserinde açıklar. Virilio'ya göre günümüzde bilim tutarlı bir biçimde bilgi üretme ve keşfetme görevini yitirmiştir. Felsefi düşünce ile olan bağı kopmuş, giderek teknik alanın bir aracı ve enformasyon teknolojisine yönelik niceliksel araştırmalarla endüstrileşmiştir. Virilio eleştirel geleneğin *araçsallaşmış akıl* yaklaşımını takip ederek yeni toplumsal yapıda *hız* meselesini ana problem olarak konumlandırmıştır.

Virilio'ya göre: NASA'nın “*daha hızlı, daha küçük, daha ucuz*” sloganının tüm dünyanın sloganı haline geldiğini ve toplumların günümüzde küreselleşmenin iki önemli etkisiyle biçimlendiğini belirtir. Birincisi; teknolojilerin etkisiyle hız zamansal mesafeleri kısaltmış, mekânsal sınırlar silinmeye, mekân imgesi de genişlemeye başlamıştır. Öyle ki bu hızlanma halinde “*hiçbir şey gerçekleşmemekte, her şey geçmektedir.*” Her şeyin içinde akıp gittiği bir küresel evren ortaya çıkarken “ev”in içi de iletişim araçlarıyla dolup taşmıştır.²⁴⁷ Bu süreçte özel alan/ev'in kamusal alanla olan mevcut sınırları bir dönüşüm geçirir. Virilio'ya göre: Bu dönüşüm tele-gözetim sistemleri ile televizyon ve günümüzde daha çok internet ile bağlantılıdır. On dokuzuncu yüzyılın basit duyurusunun ve yirminci yüzyılın ihtiyaçları kısırtan *reklamın*, yirmi birinci yüzyılda artık *iletişimin* başlıca unsurları haline gelmiştir. Günümüzde çoklu medyaların amacı, televizyonu bir ev teleskopu haline getirmektir. “Görüş açılarının ani artışı küreselleşmenin en son adımının

²⁴⁷ Paul Virilio, *Enformasyon Bombası*, Çev. Kaya Şahin, Metis Yay. İstanbul 2003, s.17-21.

habercisidir: Bu süreç bakışın, Kyklops’’²⁴⁸ un tek gözünün küreselleşmesi’’ ile sonuçlanır.²⁴⁹

Günümüzde neredeyse her evde bulunan televizyon ve bilgisayarların birer teleskopa dönüştürülüp Büyük Birader’in ve ya Küresel İktidarın gözetimine girdiğini öne süren Virilio: Çağımızda gözetleyen bakışın, bilim adamına ya da sanatçıya değil, teknolojik araçlara, algının ve enformasyonun eşzamanlı sanayileşmesi anlamına geldiğini belirtir.²⁵⁰ Enformasyon bombası, artık atom bombasının yerini alan daha revaçta bir savaş aracıdır. Öyle ki nükleer silahlar, dışarıda patladığı ölçüde değil var olduğu ve zihinlerin içinde patladığı ölçüde daha tehlikelidir.²⁵¹

Ekonomik savaş ve enformasyon savaşını birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı günümüzde enformasyon bombaları ile iş gören ekonomi savaşları büyük ölçüde bir iletişim özgürlüğü savunucusunun ardına gizlenerek sürdürülmektedir. İmge ve enformasyon yoğunluğu ile aşırı aydınlatılmış bu ortamda, artık hiçbir şey görülemez hale gelmiştir. “*Geçmişte bir araya getiren ve yakınlaştıran şeylerin yerini bugün uzaklaştıran, dışlayan, reddeden, bölen almaktadır. Bu şoku ve geri tepmeyi sağlayan şey hızlanma teknolojileridir.*”²⁵²

Mekânın yadsınmasına karşılık gelen enformasyona dayanan hızın ekonomik, siyasal ve kültürel birçok sonucu olmuştur. Virilio’nun düşüncelerine paralel düşünen iletişim kuramcısı Massimo Baldini’ye göre: Elektronik iletişim araçlarının devletlerarasındaki sınırları ortadan kaldırırken bunun vatandaşlar üzerinde özgürlükçü düşüncelerle karşılandığını ancak bu kez de günümüz insanların Neil Postman’ın ifadesinde olduğu gibi “*enformasyon hazımsızlığı*” yaşadıklarını belirtir.²⁵³ Burada unutulmaması gereken her teknolojik değişimin hem insanlığa yararlı olabileceği hem de zararlı olabileceği iki yönlü bir süreç içermesidir. Graeme

²⁴⁸ Yunan mitolojisinde alınlarının ortasında tek gözleri bulunan devler. Posedion ile doğa ruhları'nın oğulları. tr.wikipedia.org/wiki/Kiklop,Erişim Tarihi:02.07.2014

²⁴⁹ Virilio, *Enformasyon Bombası*, s.22.

²⁵⁰ Virilio, *Enformasyon Bombası*,s.58.

²⁵¹ Paul Virilio, *Hız ve Politika*, Çev. Meltem Cansever, Metis Yay. İstanbul 1998, s.141.

²⁵² Virilio, *Hız ve Politika*, s.75-98.

²⁵³ Massimo Baldini, *İletişim Tarihi*, Çev. Gül Batuş, Avcıol Yay. İstanbul 2000, s.104.

Burton, ‘‘Görünenden Fazlası’’ adlı çalışmasında, yeni iletişim teknolojilerinin her şeyi dönüştürdüğünü belirtir. Kitle iletişim araçları; izleyici ile gösterilen olayın arasına girerken bu olayı yorumlar, dolaylıdır. Ancak bu bilgilendirme ekonomik ilişkiler tarafından biçimlenmiştir. Bu ekonomik çıkarlar çerçevesinde biçimlenmiş yoruma dayalı bilgilendirme işlevi insanların belirlenmiş bir bakış açısı oluşturmalarını sağlarken hem de onları edilgin kılmaktadır. Özellikle bu belirlenmiş bakış açılarının politik olaylar hakkındaki yansımaları ise bir özgürlük sanısı içinde insanların politik olaylara katıldığı yanılsamasını güçlendirir.²⁵⁴ Bu bağlamda Baudrillard, günümüz kitle iletişim ortamlarının sanal alanında, bir öz sömürü terörizmi olduğuna dikkat çeker ve Baudrillard’a göre:

‘‘İnsanın başka biri tarafından manipüle edilmesi, denetlenmesi, bastırılmasından daha kötü olan kendi kendini köleleştirmesidir. Öz köleleştirme durumunda çatışmalı bir gerçeklik içinde yabancılaşmış değilizdir artık. Ötekinin ötekiliğinin elinden alındığı, ölümün gerçekliğinin bile bulanıklaştığı bir dönemde, her şeyden olduğu gibi, toplumsal sorumluluktan da vazgeçilebilir. Tekno bilimsel gelişmeler doğrultusunda üretilen ve doğrudan etkileşimi sağladığı iddia edilen olağanüstü makineler insana belli bir özgürlük tanıyarak onu kendi iradesinin yükünden kurtarırlar.’’²⁵⁵

İnsanı kendi sorumluluklarından ve kararlarından da kurtarmış olmakla kendilerini yitirmeleri kendilerine yabancılaşmaları aynı anlama gelmektedir. Yeni kitle iletişim araçları evlerimizde sadece birer gözetleme aracı, kyklops olarak kalmayıp bir yönüyle kendimizi birer politik katılımcı olarak konumlandırırken diğer yönüyle bu sanal gerçeklik içinde kişileri öz sorumluluklarını elinden alarak kendisine yabancılaştırmış olur.

McLuhan’ın bu bağlamda günümüzde eski toplumsal yapı için kullanılan *kamunun* yerini varisi sayılan kitle izleyicisi, kitle okuyucusu, yaratıcı ve katılımcı bir güç olarak da kullanabilecek bir duruma gelmiştir. Oturma odalarımız artık seçim sandıklarına dönüşmekte; özgürlük yürüyüşlerine, savaşa, devrimlere, çevre kirliliğine ve başka birçok olaya televizyon aracılığıyla ile katılım her şeyi değiştirmektedir. ‘‘Elektronik enformasyon medyasının kısacık bir zaman parçasında bir araya getiriliyoruz, hepimiz konunun içine giriyoruz. Ayrıksı kalabilmek, bir

²⁵⁴ Graeme Burton, *Görünenden Fazlası*, Çev. Nefin Dinç, Alan Yay. Ankara 1995, s.38

²⁵⁵ Jean Baudrillard, *Kusursuz Cinayet*, Çev. Necmettin Sevil, Ayrıntı Yay. İstanbul 2006, s.58.

*çerçeveye girip girmemeye kendi kendine karar verebilmek artık imkânsızdır.*²⁵⁶ Bu anlamda günümüzde kitle iletişim araçları kişilere ait ya da her tür enformasyonun iletilmesini hızlandırırken yayılmasını da sağlamış birer araç olmanın yanında gözetime dayalı toplumsal denetimin önünü açmış olmaktadır. Nihayetinde de mekânsal engelleri ve fiziki duvarları aşan gözetim pratikleri olarak karşımıza çıkabilmektedir.

McLuhan'a göre: Günümüzde ve bundan böyle izleyici hiçbir yerde kendini evinde hissetmeyecektir. Çünkü günümüzde gösteri ya da kitle iletişim ağları her yerdedir. Günümüzde yaşanan ortam yani elektronik teknolojisi, toplumsal hayatımızdaki karşılıklı ilişki kalıplarımızı ve kişisel hayatımızın her yanını yeniden biçimlendirip yeni baştan inşa etmektedir. İnsanları birbirine bağlayan günümüz elektroniği dünyamızı bir köy olarak biçimlendirmektedir. Dünyanın global bir köye dönüşürken sınırların ortadan kalktığını ve dönecek bir yurt, yuva da kalmamıştır.²⁵⁷ Günümüzde insanların birbirinden haberdar olmaması neredeyse imkânsızlaşırken diğer yandan özel alanın ve mahremiyetin sorunsallaştığı ve kişisel mahrem bilgilerin başta devlet iktidarı olmak üzere birçok kaynak tarafından izlenebildiği, kaydedilebildiği bir dünya oluşmaktadır. Bir nesneyi, bireyi ya da toplumu kontrol etmek amaçlandığında öncelikle onu iyi tanımanız ve bilmeniz gerekir. Kontrol edilmek istenen nesneyi, bireyi ya da toplumu bilmek ise onu gözetlemekten geçmektedir. Bu nedenle iktidarlar toplumu kontrol etmek için onu daha çok tanımak ve bilmek ihtiyacı içindedirler. Bunun içinde ellerinde olan imkânlar dâhilinde toplumu gözetlerler.²⁵⁸

Foucault'ya göre: Bu bilgiler ve bu iktidarlar, insanların varoluşunda değil üretim ilişkilerinde çok daha derin kökleşmiş olarak bulunurlar. Bunun nedeni, kapitalist toplumları niteleyen üretim ilişkilerinin olması için gerekli olan bilginin bu işleyiş biçimleridir. İktidar ve bilgi böylece derinlemesine kökleşmiş olurlar, üretim ilişkilerinde üst üste binmezler, bunları oluşturan şeyin içinde çok derinlemesine

²⁵⁶ Marshall McLuhan ve Fiore Q, *Yaradığımız Medya*, Çev. Ünsal Oskay, Merkez Yay. İstanbul 2005, s.22-53.

²⁵⁷ McLuhan ve Fiore, s.8-24.

²⁵⁸ Hakan Karakehya, *Gözetim ve Suçla Mücadele*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S.58, Ankara2009, s. 334.

köklenmiş olurlar. Burada neticede, kapitalist üretim düzeyinde işleyen bilgi-iktidar biçimleri yatmaktadır.²⁵⁹

Lyon gözetimin iki yönlü sürecinde insanların yararına da kullanılabilineceğini ifade eder. Lyon'a göre: Gözetim sistemleri aynı zamanda bireyin doğru ödemeyi yaptığının, terörizmin ve uyuşturucu kaçakçılığının kontrol edildiğinin, en son tüketici ürünlerinden haberdar edildiğinin, sağlığını tehdit eden riskler hakkında uyarıldığının, seçimlerde oy kullanabileceğinin, mal ve hizmetler için taşınması zor nakit parayla değil de plastik kartlarla ödeme yapabileceği anlamına gelmektedir. Kuşkusuz diğer yönden daha kolay gözlenmelerini de içermektedir.²⁶⁰ Gözetimin iki yönlü bir süreç olması, insan hayatını kolaylaştırıcı ve düzenleyici özelliği yanında diğer yönden bir gözetimi barındırmasıdır.

Yeni gözetimin neo liberal politikalar ile birlikte toplumsal denetime dayalı bir bürokrasi oluşturduğunu savunan Rule, “*Özel Hayatlar, Kamusal Gözetleme*” adlı eserinde yeni toplumda iki farklı dünya tasvir eder. Biri insan olay ve buradaki ilişkilerin deneyimine dayalı dünya iken diğeri ise insanların onaylanmasına ve kanıtlanmasına bağlı olan, yani evlilik, diploma gibi belgelerden oluşan kâğıt dünyasıdır. Bu iki farklı dünyanın modern toplumlarda bürokratik denetimin genişleyip büyümesiyle ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtirken, bürokratik işlemlerin bilgisayarlaşması ile gözetleme kurumları arasında ilişki kurar.²⁶¹

Rule; genişlemiş ve yaygınlaşmış gözetleme durumlarının, büyük ölçüde bürokratik kurumların yeni alanlara kolayca ulaşmalarını sağlayan teknolojilerden kaynaklandığını belirtir. Kâğıda dayalı bürokratik sistemden elektronik sistemlere dayalı bürokratik yapıya geçişte gözetim ve denetime dayalı paradigmasal bir dönüşüm yaşandığı ve bu dönüşümde bilgisayar sistemlerinin varlığı ve enformasyon teknolojilerinin yarattığı temel rol dönüşümün belirleyicileri olmuştur.

Kitle iletişim araçlarının ideolojik bir aygıt olarak kullanılması, toplumsal yaşamın birçok alanından çekilerek özel alanlarda izleyicilerin belirlenimi ve iktidara

²⁵⁹ Faucault, *Büyük Kapatılma*, s.255.

²⁶⁰ Lyon, *Elektronik Göz*, s.141.

²⁶¹ James Rule, *Özel Hayatlar Kamusal Gözetim*, 1973 Akt: Lyon, *Günlük Hayatı Kontrol*, s.224.

görece rıza durumları Synoptik bir yapıyı andırır. İktidar burada toplumu bir bütün içinde gözetleyerek denetim altında tutar. Toplumsal alanın birçok alanında çekilen ve önüne medya ikonları yerleştirilen bireyler, iktidar ideolojisinin birer nesnesine dönüşür. Toplumun, Chomsky'nin *rızanın imalatı* şeklinde ifade ettiği bu süreç ise öğrenilmişlik çaresizlik psikolojisi ile var olan bir denetim düzeninin kabullenilmesiyle sonuçlanır.²⁶²

Bireylerin kendi gözetimlerine katkıda bulunmaları ya da gözetimi gönüllüce kabullenmeleri öğrenilmiş çaresizliğin yanı sıra toplumsal meşruiyetiyle de doğrudan ilişkilidir. Gözetimin toplumsal meşruiyetini sağlayan unsurlar, bireyin teknolojik gelişmelerin olumsuz yanlarını sorgulamaksızın kabul etmesi ve tüm bu sürecin hep daha iyisi için olduğu inancıyla ilişkili olduğu algısı oluşturmaktadır.²⁶³

Toplumsal gözetime başta güvenlik gerekçesiyle meşruiyet kazandırılması ve bireyin gönüllü olarak gözetime katılması ardından yeni bir yaklaşım ise Panoptikon'da var olan gözetimin küresel ağlarla birlikte "Synoptikon" olarak adlandırılması olmuştur. Marx ve Weber'in kuramlarındaki geleneksel gözetim davranış odaklı iken yeni gözetim veri tabanları ve sembollerle çalışmaktadır. Bu değişim gözetim teorisini postmodern bir çerçeveye yerleştirmektedir. Bilgisayar veri tabanları Panoptikon'u hapishanelerden dışarı çıkarır ve öznenin kurumsallaşmasını bir kez daha yeniden belirleyerek, ana topluma *Süperpanoptik* bir nitelik kazandırır.²⁶⁴

Synoptikon tanım olarak "*her şeyin hep birlikte izlendiği oval mekân*" , "*küresel kitlenin kendine sunulan her türlü gösteriyi izlemesi*" anlamına gelmektedir. Toplumsal yapı Synoptikon olarak adlandırılarak ifade edilmek istenen toplumun göz önündeki seçilmiş ikonları izlemesi ve hem beyinlerini hem de vakitlerini bu gösteri dünyası ile doldurarak muhakmeden uzaklaşmaları ile pasifize edilmeleri durumudur. Dolayısıyla Panotikon'daki göz önündeki birey, Synoptikon'da ya da

²⁶² Edward S.Herman, Noam Chomsky, *Kitle Medyasının Ekonomik Politikası: Rızanın İmalatı*, Çev. Ender Abadoğlu, Aram Yay. İstanbul 2006, s.91.

²⁶³Sevgi Kesim Güven, *Gözetimin Toplumsal Meşruiyet*, Hüseyin Köse (Ed.), *Medya Mahrem*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.184-188.

²⁶⁴ Lyon, *Günlük Hayatı Kontrol*, s.233 235.

“Medyatik Panoptikon”da kenara çekilerek, gözetlenen değil de ona sunulanı gözetleyen haline gelmektedir. Burada iktidar hem gözetlenen toplumu, hem de gözetlenen medya ikonlarını denetim altında tutmakta, böylece toplumun zihnine akarken, bunun için kullandığı ikonlar da bir daha asla onlara geri verilmeyecek olan özel alanlarını da kaybetmektedirler.²⁶⁵

Panoptikon’u günümüz enformasyon teknolojileri ile yeniden ele alan Thomas Mathiesen’a göre; Panoptik gücün ortaya çıkması, “*çok fazla kişinin pek az kişiyi gözlediği bir durumdan, pek azın çok fazlayı gözlediği*” bir duruma köklü bir dönüşümü temsil etmektedir. Mathiesen’in belirttiği bu süreç kitlesel medyanın yükselişyle Synoptikon adını verdiği yeni bir güç mekanizmasının varlığıyla sonuçlanmıştır. Synopticon ise doğası gereği küreseldir, seyretme eylemi seyredenleri yerelliklerinden koparır, onları, bedensel olarak yerlerinde kalsalar bile en azından tinsel olarak uzaklığın artık bir mesele olmadığı siber mekâna taşır. Panoptikon, insanları seyredilebilecekleri bir konuma zorla getirmişti. Synopticon’un ise baskıya ihtiyacı yoktur; insanları seyretsinler diye *ayartır*.²⁶⁶

Kitle iletişim araçları aracılığıyla iktidarlar Panoptik gözetimden Sinoptikon türü gözetime evrilmektedir. Kitle iletişim araçları, televizyon, internet ve sosyal medya başta olmak üzere yeni gözetimin analizinde temel yapılar olarak ortaya çıkar. Özellikle 11 Eylül sonrası güvenlik gerekçeleri gözetime meşruluk kazandırırken kişisel enformasyon teknolojileri aracılığıyla işleyen enformatik gözetim öne çıkar ve yaygınlaşır. Bu yeni toplumsal yapıda James Burnham’ın ifadesiyle “iki numaralı yönetimsel devrim” olarak tanımlanan, idari ve gözetimsel yönetimde kökten bir değişim yaşanır. Yöneticiler, erken modern dönemde fabrika ve ofis içi baskıcı, fiziksel ceza içeren geleneksel gözetim yerine çalışanların kendi kendilerini yönetmelerini talep eder. Çalışanlar, öznelliğe ve performansa önem veren “deneyim ekonomisi” içinde sürekli hareket halinde, üretim hızı ile meşgul olmaları sağlanırken dışarıda her an bekleyen işsizler ordusu karşısında performans

²⁶⁵ Hüseyin Köse, *Synoptikon Evresindeki İletişim ya da Küresel Gözetim Toplumunda İktidar Görünmezliğinin Sonu, Medya Mahrem*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, s.210-220.

²⁶⁶ Bauman, *Küreselleşme*, s.55-57.

yönetimine rıza gösterir.²⁶⁷ Kişiler yeni yönetim yaklaşımının oluşturduğu toplumsal alanların her birinde denetimi içselleştirmek ve yaygınlaşan bu gözetime çeşitli gerekçelerle rıza göstermek zorunda kalmaktadırlar.

“Sinoptikon” bu yeni talebe çok iyi hizmet edecek bir gözetim türü olarak ortaya çıkar. Sinoptikon ile çalışanların üretim rutinlerine çakılıp kalan baskı sağlamak için bir dizi gözetmen tutma sorunu ortadan kalkarken maliyetler de azalır. Şimdi artık kendini disipline etmesi ve disiplin üretiminin maddi ve fiziksel bedellerini ödemesi beklenen kişiler, bizzahiti çalışanlardır. Bu kişilerin duvarları kendi kendilerine örmeleri ve duvarların içerisinde kendi iradeleriyle kalmaları beklenmektedir.²⁶⁸

Kişilerin gözetime kendi kullandıkları bilişim teknolojilerinin sağladığı imkânlar neticesinde gönüllüce katılımları, eski denetim şekillerine çoğu zaman gerek bile kalmaksızın kolayca denetlenebilmelerini sağlar. Denetimle normalizasyon sürecine sokulan birey zamanla tahakkümü içselleştirerek iktidarın normlarına göre davranmaya başlamaktadır. İktidarın yaptığı tam olarak toplumu gözetleyerek denetim altında tutmak ve önüne koyduğu kendi denetimindeki medya ikonlarıyla hem oyalamak hem de kendi ideolojisini toplumla özdeşleştirmektir.²⁶⁹

Toplumda, Chomsky'nin rızanın imalatı olarak ifade ettiği bu sürecin içinde hala bilinçli kalan bölümü ise bu kez öğrenilmiş çaresizlik psikolojisi ile var olan düzeni kabullenenlerden oluşmaktadır. Öğrenilmiş çaresizlik (learned helplessness) kavramıyla ifade edilmek istenilen, bireylerin kendi davranışlarının olayların sonuçları üzerinde hiçbir etkisi olmayışına inanmaları durumudur. Yaşanan bu duygusal yetersizlik durumu, bireyin müdahalesinin mümkün olduğu durumlarda bile yeterli davranışı göstermeyişiine sebep olmaktadır. Günümüz gözetim sistemlerinde kullanılan bilgisayar ve diğer enformasyon teknolojileri, sadece teknik özellikleriyle değil; aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamlarda değerlendirildiğinde

²⁶⁷ Bauman, *Akışkan Gözetim*, s.75-77.

²⁶⁸ Bauman, *Akışkan Gözetim*, s.77-79.

²⁶⁹ Edward S. Herman, Noam Chomsky, *Kitle Medyasının*, s.27

ancak anlamlı olacaktır. Kimlerin veri tabanlarına erişebildiği ve kimlerin bundan yoksun olduğuna bakıldığında iktidar ile bağlantısı açığa çıkmaktadır.

Enformasyon teknolojileriyle şekillenen yeni gözetim pratikleri gerek uygulanış şekli, alanları ve yaygınlık nitelikleriyle dönüşümlere uğrar. Modernite öncesi gözetim pratikleri *pastoral gözetim* olarak adlandırılırken erken modern toplumlarda *teknik gözetim* olarak adlandırılmıştır. Geç modern toplum olarak da adlandırılan günümüz toplumlarında yeni gözetim adlandırmalarına bakacak olursak; dijital gözetim, bilişsel gözetim, elektronik gözetim, yeni gözetim, synoptik gözetim, enformatik gözetim gibi adlandırmalarla tanımlanmıştır. Bu çalışma ev'in kamusal'a dönüşümünü enformasyon teknolojileri ve bu teknolojilerin enformatik gözetim aygıtları olarak kullanılması bağlamında ele aldığından '*enformatik gözetim*' terimi tercih edilmiştir.

4. EV'İN KAMUSAL'A DÖNÜŞÜMÜNDE ENFORMATİK GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ

Bu bölümde, günümüz enformatik gözetim sistemleri ve pratikleri seçilerek enformatik gözetimin kamusal bağlamında sınırları aşan nitelikleri ve başta devlet iktidarı olmak üzere ancak tüketici gözetimi bağlamında sivil iktidarların da “ ev”e dek nasıl sızdıkları betimlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, “ev”in kamusal nitelikler kazanmasında enformasyon teknolojileri ve bu teknolojilerin günümüz iktidarlarınca gözetim aygıtları olarak kullanılmasının temel insan hak ve özgürlüklerine karşı bir tehdit olması nedeniyle enformatik gözetim sistemleri ilgili literatür çerçevesinde incelenmiştir.

Gözetim olgusu tarihsel süreç içinde, iktidar ve gözetim ilişkileri bağlamında üç aşamada gruplanabilir. İlk, modern dönem öncesi toplumlarda *pastoral gözetim* söz konusuken burada kamu hizmetleri bağlamında devlet yapısını desteklemek amacıyla yapılan bir gözetim söz konusudur. İkinci olarak, ulus devletlerle ortaya çıkan ” *teknik gözetim*”dir. Bu sistematize olmuş gözetim kamusal alanda bürokrasi, üretim alanının da ise bilimsel yönetim ve rasyonel idare sistemler üzerinden oluşurken kurumsallaşır. Günümüzde ise “*enformatik gözetim*” söz konusudur. Burada enformasyon teknolojilerinin ilerlemesi, egemen sınıflara ve iktidarlara meşru enformasyon sağlaması etkili bir gözetim olanağı sunmaktadır. Enformatik gözetim telefonların dinlenmesinden uydu kontrol sistemlerine, internet kullanıcılarının IP tespitlerine dek uzanan kapsamlı bir denetim türüdür.¹

Enformatik gözetim, özel yaşam alanı olarak “ev”i daha önce hiç görülmeyen bir oranda ve yoğunlukta savunmasız bırakıp iktidarlara karşı şeffaflaştırmıştır. Bu süreçte yaşanan özel yaşam ve mahremiyet ihlalleri kamusal ve gözetim bağlamında günümüzde sosyolojinin temel problematik konularından biri olmuştur. “*Enformasyon teknolojilerinin gözetime katkısı, gündelik yaşam içinde olabildiğince derinlere sızması ve mahremiyet alanını yok etmesi olmuştur.*” Bilgisayar ile diğer enformasyon teknolojilerinin sağladığı imkânlar dâhilinde, gözetimin giderek

¹ Dolgun, s.16-17.

görünmez hale gelmesi ve bireylerin kendi gözetimlerine katkıda bulunmaları gibi olgular, enformatik gözetimin panoptik özellikler kazanmasında temel etkenler olmaktadır. Bu bağlamdan hareketle temel nokta enformasyon teknolojilerinin iktidara ‘nasıl’ bir hizmet verdikleridir?² Gözetimin günümüzde zaman ve mekan sınırlarını aşan niteliği bireylerin günlük hayatları içinde elektronik izlerinin kontrol altında tutulmasına olanak sağlayan kimlik kontrollerinden, e-kelepçeye, gözetleme kameralarına, vücut kontrollerine, parmak izi ve veri tabanlarına, bilgisayar işletim sistemleri içine yerleştirilen Truva atlarına, internet izleme programlarına ve cep telefonlarının dinlenebildiği bir dünyaya doğru evrilmektedir.

ABD Teknoloji Değerlendirme Bürosu, gözetim teknolojilerini beş kategori içinde değerlendirmiştir: İşitsel gözetim, telefon dinleme aletleri ve gizli mikrofonlar gibi minyatür ileticiler ile telli sistemleri kapsar. Görsel gözetim, fotoğraflamayı, televizyonu, sokaklardaki ve alışveriş merkezlerindeki kameralar gibi karanlıkta da gören aygıtları ve uydu temelli aygıtları kapsar. Veri gözetimi, dağıtılmış bilgi işlem, bilgisayar ağları, uzman sistemler ve örüntü tanıma gibi bildik yazılım zeminlerini kapsar. Algılayıcı teknolojisinin ise çeşitli türleri vardır: manyetik, sismik, kızılötesi, mekanik gerilim ve elektromanyetiktir. Öteki aygıtlar arasında telsiz halk bandı, taşıtların yerlerini saptama sistemleri, manyetik şeritler, poligraflar, insan sesindeki psikolojik gerginliğin analizi, lazer yol kesme ve telsiz yer alır.³ Ayrıca kişileri birbirlerinden ayırıp, ölçeklenebilir psikolojik ve davranışsal karakteristiklerinden hareketle kimlik tespiti çıkarabilen biyometrik sistemler de gözetim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistemlerle öncelikle kişisel enformasyon kayıtları toplanıp bir kod verilerek sistemde depolanır. Ardından istenildiğinde depolanmış olan kayıtlardan hareketle kişisel enformasyonlar karşılaştırılıp kişisel profiller elde edilir. Bu sistemler, parmak izi ile el geometrisinin incelenmesi, yüz özelliklerinin karşılaştırılması, ses ve konuşma analizi, iris ve retina tanımlaması gibi teknolojilerden oluşmaktadır.⁴

² Uğur Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.144-157.

³ Asu Aksoy, ‘‘İnternet ve Demokrasi’’, Diyalog Dergisi, S.1, Ankara 1996, s.167

⁴ Uğur Dolgun, *İste Büyük Birader*, s.105.

Biyolojik gözetim kapsamında bulunan e-kelepçe ve ev hapsi uygulamaları konumuzla doğrudan ilişkisi nedeniyle ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca gözetim sistemlerinin alt yapılarını sağlayan bilgisayar ve internet teknolojilerine enformatik gözetimde yarattığı olanaklar nedeniyle ayrıntılı olarak değinilmiştir. Tezin daha önceki bölümlerde değinildiği gibi bilgisayar ve internet teknolojisi gözetimin yoğunluğunu ve gücünü artırmada önemli bir etkidir. Enformatik gözetimin en önemli kaynağını oluşturan internet teknolojisi sadece gözetimin gücünü artırmakla kalmamış, toplumların sosyo-ekonomik modellemelerinde ve bireyler üzerinde günlük yaşam alışkanlıkları da dâhil bir takım dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönüşümlerden biri de kuşkusuz internet teknolojisinin sunduğu olanaklar ardından insanların neredeyse evlerindeki bilgisayarların başından ayrılmadan sürdürebilecekleri bir yaşam tarzı olmuştur. Bu yaşam tarzında e-devlet kapsamındaki hizmetlerden, e-ticarete, sosyal medya etkileşimlerine kadar elektronik her uygulama ” ev”den gerçekleştirilebilmektedir. Bu anlamda ev merkezli bir yaşam güçlenirken diğer yönüyle bu elektronik izler gözetim de sağlamaktadır.

Enformatik gözetim araçları başta internet olmak üzere, smart televizyonlardan, akıllı telefonlara, ev içi güvenlik kameralarına kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte bu tez kapsamında belirtilen enformatik gözetim araçlarına ayrıntılı yer verilmesinin sebebi, daha öncede belirttiğimiz gibi bu teknolojilerin kamusal bağlamında sınır tanımayan gözetleme teknolojileri içindeki ayrıcalıklı yeridir. Diğer bir nedende Türkiye gibi ülkelerde bu teknolojilerin ev içi ve gündelik hayatta en yaygın şekliyle kullanılan araçlar olmalarıdır. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatürden hareketle çalışmada günümüz enformatik gözetim sistemleri işitsel, görsel, biyolojik ve kişisel veri gözetim araç ve sistemleri olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

Günümüzde internetin siber alanında gözetim mevcut kamusal ve özel alan sınırlarını belirsizleştirirken mevcut anlamlarının gözetim ve denetim bağlamında dönüştüğü yeni bir dönem yaşanmaktadır. Bu amaçla tezin bu bölümünde dünya çapında kullanılan enformatik gözetim sistemleri incelenirken somut örnekler üzerinden desteklenecektir. Bu bölümün sonunda ise e-kelepçe ve ev hapsi

konusuna, kamusal otoritenin “ev”e gözetimsel denetim amaçlı girişi, özel alan’ın kamusal otorite karşısında özerkliğini yitirishi bağlamında değinilecektir.

4.1. Enformatik Gözetim Kavramı

“Görünürlülük bir tuzaktır!” (Michel Foucault)

Günümüzde bilgisayarlar, internet, veritabanları, uydular, cep telefonları, istihbarat sistemleri, kameralar, kredi kartları, biyoteknolojik araçlar gibi teknolojilerin tümü gözetim hedefli kullanılabilir. Her teknolojinin üretilmesindeki itici güç ve yaygın kullanım alanı farklı olabileceği gibi yine bu teknolojiler kullanım amaç ve uygulamalarına göre gözetim teknolojileri olarak da adlandırılabilir. Bu teknolojiler günümüzde bütünleşik bir yapıya sahiptir ve birçoğu için amaç gözetim olduğunda bir diğeri olmaksızın düşünülemez. Örneğin yerel ağlar ve uydular birbirleriyle bütünleşik bir sistem oluştururken toplanan veriler veritabanları olmaksızın gözetim için eksik bir kullanım yaratmaktadır. Enformatik gözetim, 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve ileri teknoloji ile oluşan bir alanı kapsayan gözetim tekniklerini ifade eder. Enformatik gözetim, telefonların dinlenmesiyle başlayan bir sürece kadar geri götürülebilirse de asıl devinimini telekomünikasyon/bilgisayar ve uydu teknolojilerine borçlu olduğu bu döneme ait gözetimi ifade eder.⁵

Modern hayatta bireylerin çeşitli etkinlikleri gözetim aracıyla kişisel verilerinin toplanmasına, veritabanlarında tutulup işlenmesine, elde edilen enformasyonlar aracıyla kişisel profillerin oluşturulması sağlanmaktadır. Toplanan her kişisel veri ile kişisel profiller genişletilip daha detaylı bir denetim aracına dönüştürülebilir ve çeşitli amaçlar için kullanılabilir. ABD Teknoloji Değerlendirme Bürosu, yeni gözetim türlerini teknik özelliklerine göre beş kategori içinde değerlendirmiştir: *İşitsel gözetim*, telefon dinleme aletleri ve gizli mikrofonlar gibi minyatür ileticiler ile telli sistemleri kapsar. *Görsel gözetim*, fotoğrafı, televizyonu (sokaklardaki ve alışveriş merkezlerindeki kameralar gibi), karanlıkta da gören aygıtları ve uydu temelli aygıtları kapsar. *Veri gözetimi*, dağıtılmış bilgi işlem,

⁵ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.135.

bilgisayar ağı, uzman sistemler ve örüntü tanıma gibi bildik yazılım zeminlerini kapsar. Algılayıcı teknolojinin ise çeşitli türleri vardır; manyetik, sismik, kızılötesi, mekanik gerilim ve elektromanyetik. *Öteki aygıtlar* arasında, telsiz halk bandı, taşıtların yerlerini saptama sistemleri, manyetik şeritler, poligraflar, insan sesindeki psikolojik gerginliğin analizi, lazer yol kesme ve telsiz yer alır.⁶

Bu çalışmada gözetim teknolojileri temel özelliklerine ve fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır: Söz konusu teknolojilerin kişisel veri toplama yönelik kullanımları kişisel veri toplama teknolojileri olarak, kamusal alanı çepeçevre saran kameralar görsel gözetim olarak, telefon dinleme ve istihbarat sistemleri işitsel gözetim olarak biyoteknoloji uygulamaları ise biyolojik gözetim olarak gruplandırılmıştır. Bu kısımda enformatik gözetim temel özellikleri, kullanım alanları ve amaçları somut örnekler üzerinden incelenecektir. İşitsel, görsel, biyolojik ve veri gözetim faaliyetleri hangi araçlarla yapıyor olurlarsa olsunlar bilgisayar teknolojisi ve internet her birine dâhil olmakta ve gözetime konu olan kişilerin verileri bilgisayarlardaki veri tabanlarında tutulmakta ve depolanmaktadır. Bu anlamda, bilgisayar ve internet gözetim kapsamında temel bir nitelik taşıması itibarıyla ele alınmıştır.

4.1.2. Enformatik Gözetim’in Temel Dinamikleri: Bilgisayar ve İnternet

Günümüz toplumlarında gözetimin temel dinamik gücü olarak görülen bilgisayarların temel bir işlevi, zaman ve mekân kavramlarını dönüştürerek, dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde yer alan bilgi işlem merkezleri arasında her tür iletişim kurulmasına olanak tanıyan sistemler olmalarıyla aynı zamanda enformatik gözetimin birer alt yapıları olarak işlev görmesidir. Bilgisayarların iletişim hizmetlerini vazgeçilmez kılan sahip oldukları yazılımlardır. Bu özellikleri ile bilgisayar ağı ya da diğer bir deyişle “veri otoyolları” sayesinde verimlilikleri en üst noktaya ulaşmıştır. Elektronik ağ hizmetleri çeşitlendikçe gündelik yaşamın içine biraz daha dâhil olmaktadır. Bu gelişmelerin bir diğer sonucu ise, yapılan elektronik

⁶ Asu Aksoy, “İnternet ve Demokrasi”, Diyalog Dergisi, S.1, Ankara 1996, s.167

işlemlerin onu hazırlayanlarca sürekli gözetlenmesidir. Böylece internet çift taraflı bir hizmet vermektedir.⁷

Bilgisayarları diğer teknolojilerden ayıran ve üstün kılan diğer bir özellik ise hafızaları ve birbirleriyle *konusabilmeleridir*. Burada konuşabilmekten kasıt iletişim ağları aracılığıyla kişisel verileri anlamlı birimler olarak iletilebilmesidir. İnsanları isim, numara gibi verilerin ötesinde DNA kodları ya da görüntüleri, sesleri gibi verileri içeren gözetimi gerçekleştirerek, tüm gözetim teknolojilerinin zeminini oluşturan yapı bilgisayar teknolojidir.⁸ Bilgisayar teknolojileri, enformasyon saklama kapasitesi ve onu işleme potansiyeli sonucunda da kişisel profillerin katlanarak artmasına neden olmuştur. Teknolojide yaşanan bu gelişmeler gündelik yaşama ait gözetim alanını genişletmiş, gözetim faaliyetleri telefon dinlemeler ile başlarken gözetim teknikleri günümüzde uydular, kameralar ve internet gibi teknolojilerle etkinliklerini arttırmıştır.⁹

İnsansı tahminlerde bulunan bilgisayar teknolojisine dayalı uygulamalara ise ilk kez Londra yer altı metro istasyonlarında denenilen bir güvenlik sistemi olan ‘‘*Cromatic*’’da görülür. Bu kapalı devre televizyon kameralarının ‘‘*düşünebilen*’’ bir bilgisayar sistemine bağlanması sayesinde kalabalığın hareketlerini gözleyebilmekte ve tehlikeli durumlara karşı uyarıda bulunabilmektedir.¹⁰ Günümüzde bireyler, sahip oldukları bilgisayar sistemleri ile ağa bağlanmak ya da bağlanmamak konusunda seçim şansına henüz sahipler. Ancak bilgisayar teknolojileri internet üzerinden indirilmesi zorunlu olan yazılımların üretilmesi yönünde ilerlemektedir. Örneğin günümüzde akıllı telefonlarda bulunan navigasyon sistemlerinden, oyunlara kadar çeşitli birçok uygulama ancak internet bağlantısı ile aktifleşebilmektedir. Yine smart televizyonlarda bulunan birçok uygulama, örneğin, içerisinde barındırdığı film arşivlerine erişim ağ bağlantısı gerektirmektedir.

4.1.2.1. Dünyada ve Türkiye’de Bilgisayar, İnternet ve Cep Telefonu Oranları

⁷ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.165-166.

⁸ Lyon, *Günlük Hayat*, s.13.

⁹ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.150

¹⁰ Lyon, *Günlük Hayat*, s.120-121.

Yeni enformasyon teknolojileri içinde yer alan bilgisayar ve internet ve cep telefonu hem dünyada hem de Türkiye’de her geçen gün artan kullanıcı sayısına ulaşmaktadır. Bu artış bir anlamda her gün daha fazla gözetime maruz kalmaya sebep olmaktadır. Bu araçlarla ilgili olarak genel bilgilere ve istatistiklere gözetimin tüm toplumsal alanlara yaygınlığı açısından bakmak gerekecektir. Bilgisayarlar, ileri teknoloji ürünü makineler olmakla birlikte onları kişilerin günlük yaşamı içinde işlevsel hale getiren ve kullanıcılar için vazgeçilmez kılan dijital ağların gücü yani internet ile ancak olanaklı hale gelmiştir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) tarafından hazırlanan ve günümüzde internet kullanımının verilerine bakacak olursak:

172 ülkenin değerlendirildiği bu rapora göre 2012 yılı itibariyle 2,26 milyar kişi yani dünya üzerindeki her üç kişiden biri internet kullanmaktadır. 2002 yılında dünya nüfusunun sadece %8’i internet kullanırken bu oran günümüzde % 32,5 seviyelerindedir. Verilere göre 2012 yılında internet kullanmaya başlayan 252 milyon kişinin 207 milyonu gelişmekte olan ülkelerde yaşıyor. Yani internetin hızlı yaygınlaşmasında en büyük pay Türkiye’nin de aralarında olduğu gelişmekte olan ülkelere aittir. Yine raporda, internet kullanım oranlarına göre 172 ülke arasındaki sıralamada; İzlanda %95,2 ile ilk sırada yer alırken ardından Norveç %94 ve üçüncü olarak Hollanda %92 ve Türkiye %42,1 oranla yetmiş üçüncü sırada yer almaktadır. Rapora göre dünyada internet kullanıcılarının yarısından fazlası en az bir sosyal ağ sitesini kullanmaktadır.¹¹

2013 yılı TUIK ‘‘Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’’na göre: Türkiye genelinde hanelerin %49,1’i evden internet erişimine sahiptir. Bu oran 2012 yılının aynı ayında %47,2’dir. 2013 yılının ilk üç ayında internet kullanan bireylerin ev ve işyeri dışında internete kablosuz olarak bağlanmak için %41,1’i cep telefonu veya akıllı telefon kullanırken, %17,1’i taşınabilir bilgisayar kullanmaktadır. İnternet kullanan dört kişiden biri internet üzerinden alışveriş yapıyorken internet üzerinden kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet siparişi verme ya da satın alma oranı %24,1’dir. 2013 yılı ilk üç ayında (Ocak-Mart 2013) internet kullanan bireyler

¹¹ <http://blog.checkmatetr.com/uluslararasi-telekomunikasyon-birligi-itu-dunyanin-internet-haritasini-yayinladi/> Erişim Tarihi: 16.08.214

interneti en çok %75,6 ile online haber, gazete ya da dergi okuma için kullanırken, bunu %73,2 ile internet üzerindeki sosyal gruplara katılma takip etmiştir. 2012 yılı Nisan ile 2013 yılı Mart aylarını kapsayan on iki aylık dönemde internet kullanan bireylerin kişisel amaçla kamu kurum/kuruluşları ile iletişimde internet kullanma oranı %41,3'tür.¹² Bu genel statiksel veriler internetin ve bilişim teknolojilerinin dünyada ve ülkemizde hızla yaygınlaştığı görüşünü destekler nitelikteyken ülkemizde internete erişimde kişilerin çok evden katıldıkları görülmektedir. İnternet üzerinden yapılan alışveriş ve kamu kuruluşlarıyla girilen iletişim oranları da bir önceki yıla göre artmıştır.

Türkiye'de kullanılan telefon teknolojileri ve kullanım yaygınlığı birçok ülkeden ileri düzeydedir. Telefon ile bağlantı kalitesi, kullanım sıklığı, telefon sayısı ve telefonda internete bağlanma gibi özellikler göz önüne alındığında Türkiye'deki vatandaşların iletişim teknolojilerini yaygın ve etkili kullandığı söylenebilir. Bu çerçevede ilgili verilere bakılacak olunursa: Geniş bant erişimde 2002 yılında 3 bin aboneli olan Türkiye'nin bugün itibarıyla 11 milyon üzerinde geniş bant aboneli bulunmaktadır. Türkiye de 45 milyonunun üzerinde internet kullanıcısı bulunduğunu ifade eden Bilgi Teknolojileri Dairesi Başkanı Mustafa Ünver: *“Türkiye’de 1998-2011 arasında internet kullanım oranı yüzde 7 bin 778 oranında artmıştır. Bu artış oranı Avrupa Birliği ülkelerinde yüzde 833’tür.”*¹³

Telefon abone sayısı ve konuşma süresi olarak ise: Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım, Türkiye'nin mobil telefon kullanımında, abone başı 299 dakika ortalama aylık mobil telefonla konuşma süresiyle Avrupa'da ilk sıraya yükseldiğini bildirir. Bakan Yıldırım, ‘Bilgi teknolojileri ve iletişim alanında uyguladıkları stratejiler neticesinde, 2015 yılında gerçekleşmesi öngörülen hedeflerin, 2012 yılında gerçekleştiğini ifade eder. Türkiye’de, mobil bilgisayardan veya cep telefonundan internet kullananların sayısında da çok hızlı bir artış olduğuna dikkati çeken Yıldırım, *“Türkiye’de cep telefonu abone sayısı yaklaşık 67 milyona*

¹² <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13569>,Erişim Tarihi: 16.08.2014

¹³<http://t24.com.tr/haber/turkiye-internet-kullaniminda-avrupayi-gecti,169577>,Erişim Tarihi:27.08.2014

ulaştı. Yaklaşık 39 milyon 3G abonesi bulunuyor. Cep telefonu kullananların içinde yüzde 58 olan bu oran, yüzde 30 olan Avrupa ortalamasının çok üzerindedir.’’¹⁴

‘‘Microsoft Türkiye’’ kuruluşunun organize ettiği ‘‘Bilişim Zirvesi 2013’’ Ankara’da yapılırken toplantıda dünyada 1 milyar adet akıllı telefon olduğu ifade edilirken Türkiye’nin Avrupa’da akıllı telefon kullanımında 5. sırada olduğu belirtilir.¹⁵ Her geçen gün kullanıcı sayısı artan bu teknolojiler ile birlikte kullanıcılar, yerlerinden kalkmadan bir tuşla bankacılık işlemleri, fatura yatırma, alışveriş yapma, gazete okuma, kütüphanelerde gezinti yapma ya da yeni insanlarla tanışabilme olanağına sahip olmaktadır.

Genel olarak dünyada ve Türkiye’deki internet kullanıcı sayısına ilişkin verdiğimiz genel bilgiler ve kullanıcı rakamları, sadece düzenli internet kullanıcılarını değil, o sene içerisinde düzensiz olarak internet’ten faydalanan nüfusu da kapsamaktadır. Rakamlar detaylı bir araştırmadan ziyade endüstri rakamlarından faydalanılarak elde edilmiş tahmini rakamlardır. Sürekli sayıları artan internet kullanıcılarını tam olarak ölçen bir takip mekanizması bulunmamaktadır. Bu nedenle de bu rakamlar, istatistiksel bir tahmin niteliği taşımaktadır.

4.2. Enformatik Gözetim Türleri

Bu çalışmada enformatik gözetim sistemleri, yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan ilgili literatür çerçevesinde temel özelliklerine ve fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır. Söz konusu sistemlerin kişisel veri toplamaya yönelik kullanımları kişisel veri toplama sistemleri olarak, kamusal alanı çepeçevre saran kameralar görsel gözetim olarak, telefon dinleme ve istihbarat sistemleri işitsel gözetim olarak, biyoteknoloji uygulamaları ise biyolojik gözetim olarak gruplandırılmıştır. Bu kısımda enformatik gözetimlerinin temel özellikleri, kullanım alanları ve amaçları somut örnekler üzerinden incelenecektir.

4.2.1. Kişisel Veri Gözetim Araç ve Programları

¹⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/21271502.asp>, Erişim Tarihi:27.08.2014

¹⁵ <http://www.microsoft.com/turkiye/basinodasi/>, Erişim Tarihi:27.08.2014

Kuşkusuz kişisel verilerin toplanması ve işlenmesi konusunda devrim niteliğindeki dönüşümü sağlayan güç bilgisayarlar olmuştur. Her tür enformasyonu saklama kapasiteleri, işlem potansiyelleri, veri bulma ve çağırma bu verileri karşılaştırma nitelikleri düşünüldüğünde gözetimin yoğunluk ve yaygınlık kazanması ile yeni gözetimin doğuşundaki lokomotif güç bilgisayarlar sayesinde gerçekleşmiştir.¹⁶ Enformasyon teknolojilerinde meydana gelen hızlı ve kapsamlı gelişmeler sonucunda, özel yaşam alanı/ev'e yönelik tehdit ve müdahalelerin giderek kolaylaştığı ve yaygınlaştığı gözlenmektedir. Bununla birlikte bu tehdit ve müdahaleler sadece devlet birimlerinden değil ” özel kişi ve kuruluşlardan da kaynaklanmaktadır. Günümüz teknolojileri aracılığıyla telefon dinlemelerinden “ev”deki akıllı cihazlar aracılığıyla kişisel veri toplamaya, gizli mikrofon ve kamera yerleştirmeye kadar birçok gözetim pratiği gerçekleştirilebilmektedir. Ev’lerde bulunan enformasyon teknolojilerinden yararlanılarak bireylerin mali durumlarına, kredi harcamalarına, sağlık sorunlarına, sabıka kayıtlarına, market harcamalarına ve birçok kişisel veriye ilişkin bilgilere kolayca erişilebilmektedir.

Lyon gözetlemenin günümüz toplumlarında yayılmasında yeni teknolojilerin oynadığı rolü açıklarken: Önceden zaman çizelgeleri ve tarifelerle koordine edilen sosyal ilişkilerin artık daha çok yeni teknolojiler aracılığıyla geniş coğrafik alanlarda ve eşzamansız bir şekilde koordine edildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla aktiviteler zaman ve mekâna daha az bağımlı hale gelmektedir. İşte burada şirketlerin, işçilerin ya da tüketicilerin ne yaptıkları bilgisinin edinilmesi için gözetim önemli bir araç haline gelmiştir. Bağımsızlaşan zaman ve mekânda aktivitelerin koordine edilmesi bilgisayarlar yoluyla yapılmaktadır.¹⁷ Günümüzde kişisel verilerin izlenmesine yönelik gözetim teknolojileriyle ilgili program ve araçlar bu çalışmada gözetim türleri bağlamında örneklendirilerek incelenmiştir. Daha sonra gözetim türleri çerçevesinde görsel gözetim programlarında tüm ayrıntıları ile değinilecektir. Günümüz kişisel veri izleme ve gözetim teknolojileriyle ilgili program ve araçlara bakacak olursak:

¹⁶ Lyon, *Günlük Hayat*, s.13.

¹⁷ Lyon, *Günlük Hayat*, s.19.

Keylogger: Klavyede basılan her tuşu kaydederek yazılan şifreleri, girdiğiniz wap sitelerini veya yazdığınız e-postaları okumak için kullanılan gözetim yazılımıdır. Çoğu klavye takip programı ‘‘Truva Atı’’ denilen zararlı yazılımlar aracılığıyla bilgisayara yerleşerek izleme olanağı sağlar. Bir diğer kişisel veri gözetimi MSN dinlemedir: Ülkemizde yaygın olarak kullanılan Microsoft MSN Messenger ya da Live Messenger yazışmaları bu sistem içinde şifrelenmeden gönderiliyor ve bu nedenle herhangi bir ağ üzerinden rahatça okunabilmektedir.

Ambient Intelligense adı verilen sistem ise insan davranışlarına ve bulunduğu ortamın tepkilerine cevap verebilen bir elektronik ortam algılayıcısıdır. Çalışma prensibi, Ambient Intelligense ile donatılmış makinelerin bulunduğu çevredeki insanların hayatını kolaylaştırmak için onların *gündelik rutinlerini düzenleyici* bir faaliyet göstermesi üzerine kuruludur. Örneğin; bu tip makineler insanların istek ve arzularını önceden tahmin edebilmekte ve günlük yaşamdaki belirlenmiş davranışları düzenleyebilmekte ve gerçekleştirebilmektedir.

Intelligent Agent yani akıllı ajan olarak adlandırılan sistem ise birçok çeşidi olmakla birlikte en çok kullanım alanı online alışverişlerin izlenmesidir. Akıllı ajanlar o ana kadar satın alınan ürünleri tasnif edip gelecekte o tüketicinin ne alabileceğine karar verebilen izleme sistemleridir. Öneriler, sizin için seçtiklerimiz, bu ürünü alan kişiler şunları da aldı gibi internet uyarı sistemleri bu program aracılığıyla çalışmaktadır. Nane sensörler ise insan vücudunda dolaşp, hastalıklı hücreleri tespit edip, moleküler düzeyde bir tedavi uygulama üzerine kuruludur. Ancak, tabii insan vücudu içinde dolaştıkları sırada topladıkları tüm bilgileri iletme ve saklama kapasitesine de sahiptir.

RFID sistemi ise radyo dalgası boyutunda sinyal yayan kimlik çiplerinden oluşmaktadır. RFID’ler genelde iki bölümden oluşur. İlk bölüm bilgiyi toplayıp ve işleyen mikroçip ve ikinci bölüm sinyal alıcı ve verici olarak işlev gören bir antenden oluşur. RFID’ler topladıkları bilgiyi tasnif edip ilgili merkeze gönderir.¹⁸ Günümüzde günlük yaşam pratiklerinde kullanılan elektronik uygulamalardan biri olarak Facebook üzerinde profil oluşturan bir kullanıcı; isim, yaş, cinsiyet, telefon,

¹⁸Mehmet Duran, ‘‘Büyük Gözaltı, Gözetleyen Devlet’’, *NTV Bilim*, S.2, İstanbul 2009, s.26-38.

e-posta adresi, eğitim, iş, memleket, ilişki durumu, ilgilendikleri, aradıkları, dini inanç, siyasi görüş, hobiler, sevdiği sözler, sevdiği müzik, TV programları, filmler, kitap fotoğraf gibi çok sayıdaki alanı kendi elleriyle doldurmaktadır. Bir kullanıcı, kimliğini tanımlamaya yarayacak birçok veriyi kendi eliyle kamusal alana ve gözetim dünyasına açabilmektedir. Bauman, sosyal medyanın gözetim aracı olarak kullanımına ve toplumsal ayrımlar içerdiğine dikkat çeker: “*Bir gözetim aracı olarak Facebook insanlardan mevcut bilgiyi toplamakla kalmıyor, aynı zamanda onların kendilerini ‘arkadaşlar’ olarak tanımlayarak temel sınıflandırmaları yapmalarına da zekice izin veriyor.*”¹⁹

Günümüzde Facebook’un geliştirdiği bir diğer uygulama ise “*yüz tanıma*” sistemidir. Facebook’a yüklenen fotoğraflar, kullanıcıların etiketlemesine gerek kalmaksızın, yüz tanıma sistemi ile fotoğrafta kimlerin olduğunu tespit ederek kendiliğinden etiketlemektedir. Julian Assange, internetin bir casusluk makinesi olduğunu ifade etmiştir. Assange, Facebook’u Amerikan İstihbarat servislerine hizmet eden bir uygulama olduğunu belirtir. Assange, Yahoo, Google ve Facebook’un insanlık tarihinin en büyük casusluk araçları olduğunu ve barındırdığı verileri Amerikan istihbaratıyla paylaştığını belirtmiştir.²⁰ Evde oturup kişisel bilgisayarlarla, akıllı telefonlarla, tabletler ve smart televizyonlarla internete bağlanmak günlük hayatımızın bir ritüeli olmuş durumdadır. İnternet üzerinde bu araçlarla gerçekleştirilen herhangi bir aktivite ve bu aktiviteler aracılığıyla siber uzayda bırakılan izler gözetim teknolojileriyle izlenebilmektedir. Yeni enformasyon teknolojilerinin modern toplumlarda özel alan/ev’lerde kullanımıyla gözetimin yaygınlaşarak toplumsal yaşamın tümünü kapsayacak bir nitelik kazanmasında yeni enformasyon teknolojilerinin rolü büyüktür. Akıllı televizyonlara üretim sürecinde yerleştirilen kameralar ve bu teknolojilerin aynı zamanda izleme teknolojileri olarak kullanılması, gözetimi günümüzde ev’in içine kadar genişleten nedenlerden biridir.

Las Vegas’taki bir teknoloji fuarında akıllı televizyonların işletim sistemlerinin akıllı telefonlarınkine benzediğini belirten güvenlik mühendisi Aaron Grattafio,

¹⁹ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.50.

²⁰ <http://sosyalmedya.co/julian-assange-facebook/>, Erişim Tarihi:24.08.2014

cihazlara yüklenen üçüncü parti uygulamalar üzerinden birilerinin oturma odasına erişebileceğini belirtir. Bazı akıllı televizyonlarda uygulamaların metin kutularına yazılacak zararlı kodlar, kullanıcılara sahip olmamaları gereken yetkiler verebilir. Bu kodlar sayesinde televizyonunuzdaki kameralara erişim sizi oturma odanızda izleme imkânı doğurur. Siz televizyonda dünyada olup bitenleri izlerken dünyanın herhangi bir yerinden bir kişi de sizi izliyor olabilir.²¹

Kameraların güvenlik gerekçesiyle gözetim ve denetim amaçlı kullanımı yalnızca kamusal alanlarla sınırlı değildir. Hırsızlığı önleme, bebek bakıcısının kontrolü ya da evde çalışan hasta bakıcısını izleme gibi nedenlerle kişiler; kendi evlerine kamera ya da alarm sistemleri yerleştirmektedir. Bu amaçla kullanılan tüm kamera sistemleri çevrimiçi sistemlerdir yani sistemi kuran özel kuruluş tarafından da izlenmekte ve veritabanlarında tüm görüntüler depolanmaktadır. Bu konuyla ilgili bir örnek vermek gerekirse; Rusya merkezli bir internet sitesinde on binlerce kişinin canlı görüntüleri paylaşılır. Sitede paylaşılan kameralar arasında evlerdeki güvenlik sistemleri de bulunmaktadır. Site, Türkiye'den 170 kameranın canlı görüntülerini paylaşmaktadır. Sitede Türkiye'de bulunan evlerden, çalışma ofislerinden, hastanelerden ve devlet dairelerinden görüntüler yayınlanmaktadır. Sitede ABD'den 4 bin 591, Fransa'dan bin 576, İngiltere'den ise 584 kameranın görüntüleri paylaşılıyorken kişilerin bilgisayar korsanlığı ile erişim sağladığı tahmin edilmektedir.²²

AP'nin haberine göre, LG firması akıllı televizyonları üzerinden ağ trafiğini takip etmektedir. LG firmasına ait akıllı TV kullanıcılarının kanal izleme alışkanlıklarını veri formatında hem de şifresiz olarak şirkete internet üzerinden gönderdiği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte akıllı televizyonlara bağlanan harici disk veya USB hafızaların içindeki klasörlerin isimlerinin de yine bu ağ üzerinden merkeze iletildiği öne sürülmektedir.²³ Dünyanın lider televizyon üreticisi Samsung Smart TV'lerde, hackerlerin ev içini rahatça gözetlemesine izin veren büyük bir

²¹ <http://www.taraf.com.tr/haber-televizyon-da-sizi-izliyormus-130965/>, Erişim Tarihi: 05.08.2013

²² <http://www.ntvmsnbc.com/id/25551452/>, Erişim Tarihi: 25.11.2014

²³ http://bilgicagi.com/Yazilar/15558-akilli_televizyonlarda_korkutan_iddia.aspx, Erişim Tarihi: 11.09.2014

güvenlik açığı tespit edilir. Samsung Smart TV’lerdeki bu açık sayesinde hackerler dünyanın herhangi bir yerinden televizyonun üzerindeki kamera sayesinde hem de hiçbir iz bırakmadan evin içini gözetleyebilmektedir. Ev içi gözetlemenin yanında kişilere ait banka bilgilerine de erişilebilmektedir. Samsung, bu durumu kabul edip güvenlik açığını giderdiğini açıklamış ve Smart Tv sahiplerine bir yazılım güncellemesi göndermiştir.²⁴

Türkiye’de uluslararası bir telekomünikasyon firması üyelerine facebook sayfalarındaki bugüne kadar eklenen tüm yazılı ve görsel verilerini bir kitaba dönüştürüp onlara hediye edeceği bir uygulama başlatır:

“Hayatının Kitabı” adlı uygulama, Facebook.com’a üye olduğunuz günden başlayarak paylaşımlarınızı bir araya toplayabildiğiniz dijital bir kitaptır. Hayatının kitabı içerisinde, yalnızca herkese açık olan paylaşımlarınızı görürsünüz. Herhangi özel bir paylaşım Facebook.com tarafından Hayatının kitabına eklenmez ve paylaşılmaz.²⁵

Ancak bu uygulama ve ilgili açıklama incelendiğinde kişilere ait özel, mahrem bilgilerin veri bankalarında depolandığı ve istenildiğinde kişisel profillerin çıkarılabileceği de kabul edilmiş olmaktadır. Bu bağlamda Lyon: Anonimlikte ki bu aşınmanın sebebi; her yere yayılmış olan sosyal medya hizmetleri, ucuz cep telefonu kameraları, internetteki ücretsiz fotoğraf ve video siteleri ve hepsinden önemlisi insanların neyin kamusal neyin mahrem olması gerektiği konusundaki anlayışlarının değişmesidir.²⁶

Ülkemizde son yıllarda kişisel veri ihlalleri ile ilgili sayısız olay, haber ve gözaltı yaşanmıştır. “e-postamıza polis girmiş” başlığıyla Hürriyet gazetesinde verilen haberde: İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Kocaeli ve Sakarya illeri olmak üzere beş şehirde kişilerin e-posta ve internet uygulamaları izlenerek kişisel bilgilerine ulaşıldığı belgelerle belirtilmiştir. İlgili haberde İstanbul 16. Ağır Ceza mahkemesinde hâkim G. Demircan 16 Ekim 2009’da emniyet için onayladığı kararlar istenilen kadar kişinin e-posta ve ADSL hattının izlenmesi için yetki verir. Emniyet, yurtiçindeki servis sağlayıcılarından e-posta aboneliği olmuş tüm vatandaşların kimlik

²⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24460371.asp>, Erişim Tarihi: 12.09.2014

²⁵ <https://www.hayatninkitabi.com/stepa>, Erişim Tarihi: 24.08.2014

²⁶ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.29-30.

bilgilerini alır. Hotmail ve Yahoo gibi yurtdışındaki servis sağlayıcılarına ait bütün e-posta ve servis bilgilerini de inceler.²⁷

Türkiye’de kişisel verilerin izlenmesine ilişkin en kapsamlı örnek: THY, Milli Eğitim Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ile PTT Genel Müdürlüğü’nün MİT ile imzaladığı “çok gizli” veri paylaşım protokolü olmuştur. Protokol, MİT’in istediği zaman bu kurumların veri arşivine erişimini sağlamaktadır. Protokol Türkiye’de yaşayıp kamu kuruluşlarıyla bilgisini paylaşan herkesi ilgilendirmektedir. 2012 yılının Eylül ayında Milli Eğitim Bakanlığı ile MİT arasında imzalanan Protokolde, Milli Eğitim Bakanlığı’nın MİT’e aktaracağı verilerin içeriği şöyle tarif edilmektedir;

“Madde (7) (1). Bu protokol kapsamında Müsteşarlığın kullanımına sunulacak olan verinin içeriği aşağıda belirlenmiştir. Bakanlık tarafından yapılan sınavlara ait ad ve tarih bilgileri ile bu sınavlara başvuru yapan tüm adayların kimlik numarası, adı-soyadı, sınav yeri ve adres bilgileri ile mevcut olması halinde fotoğraf kayıtları ve iletişim bilgilerini (telefon numaraları, e-posta adresleri gibi) içerir. MEBBİS veri sisteminde bulunan tüm Bakanlık personelinin kimlik numarası, ad-soyadı, telefon ve e-posta gibi iletişim bilgileri, görev yerine ilişkin il/ilçe adres bilgileri ve fotoğraf kayıtlarını içerir.”

Protokolün basına sızması sonucu MİT tarafından yapılan açıklamada: “güvenlik amaçlı kullanılıyor” ifadesi yer alır. THY verilerinin alınmasını ise “küresel bir uygulama” olarak açıklar. MİT tarafından yapılan açıklamada ABD istihbaratının El Kaide ile mücadelede bu tür verileri çok yaygın kullandığı dayanak olarak gösterilir. Jandarma ve emniyet birimlerinin de TBMM’nin 2005’te kabul ettiği “tele kulak yasası” çerçevesinde istihbarat kuruluşlarına iletişimin tespiti, veri paylaşımı ve teknik takip konusunda çok geniş yetkiler verdiği ortaya çıkar.²⁸

11 Eylül saldırıları ardından ABD’de “önleyici müdahale” olarak resmiyet kazanan düzenleme ile bir terör eylemi olmaksızın, tehdit oluşum esnasındayken bile müdahale etme hakkı tanımaktadır. ABD, “Milli Güvenlik Giriş Çıkış Sistemi” adlı uygulama ile ülke giriş ve çıkışlarında fişlemeye yönelik bir sistem kurmuştur. Parmak izleri alınan, fotoğrafları çekilen kişiler, “Göçmen ve Vatandaşlık Dairesi”ndeki (INS) işlemler sırasında farklı gerekçelerle tutuklanmışlardır. Tüm bu

²⁷ <http://cep.hurriyet.com.tr/detay/26993684>, Erişim Tarihi: 13.08.2014

²⁸ <http://www.taraf.com.tr/haber-yazdir-125808.html>, Erişim Tarihi: 13.08.2014

düzenlemeler, 2 Ekim 2001’de “*Vatanseverlik Yasası*” olarak da bilinen “*Terörizmi Engellemek ve Durdurmak İçin Gereken Uygun Araçları Sağlayarak ABD’yi Birleştirme ve Güçlendirme Yasası*” (Patriot-Provide Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism) ile yürürlüğe girmiştir.²⁹

Twitter, ABD makamlarının kendisinden talep ettiği bilgileri kamuoyuyla paylaşmasının engellendiği gerekçesiyle FBI ve Adalet Bakanlığı’na dava açar. Twitter, kullanıcılarının bilgilerini ABD makamlarıyla paylaşmakta ancak kamuoyuna paylaştığı bilgileri açıklayamamaktadır. Uygulamanın ABD Anayasasının ifade özgürlüğü ile ilgili 1. maddesine ters düştüğü gerekçesiyle mahkemeye başvurur. American Civil Liberties Union (Amerikan Sivil Özgürlükler Sendikası) adına açıklama yapan Jameel Jaffer, diğer sosyal paylaşım şirketlerinin de Twitter’ı örnek almaları gerektiğini belirtir.³⁰ Türkiye’de anti-terör yasaları kapsamında, servis sağlayıcılarının istenildiğinde istihbarat birimleri ve güvenlik güçlerine vermek için e-posta ve telefon kayıtlarını bir yıl boyunca saklamalarını ifade eden yasa hükmü yer alırken kişisel veri ve özel hayat konuları sık tartışılan konular haline gelmiştir.

4.2.1.1. Kişisel Veri/Özel Hayat Konusunda Yasal Düzenlemeler

Anti-terör yasaları çerçevesinde yasal düzlemde meşruluk kazanan gözetimin yaygınlaşması karşısında kişisel verileri korumaya yönelik gerçekleştirilen yasal düzenlemelere başta Türkiye, AB ve ABD olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Amerika’da kişisel verilerin korunmasına yönelik bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Bu konuda ABD’de de yapılan tek uygulama, kurumlardan müşterilerine karşı onların kişisel verilerini istismar etmeyeceğine dair taahhütte bulunmasını istemektir. Fakat kuruluşların taahhütlerini denetleyen bir kurum bulunmamaktadır. Avrupa ise kişisel verilerin korunmasına yönelik en kayda değer yasal düzenlemeleri yapan taraftır. 1995 yılında konuyla ilgili düzenlenen 95/46/EC sayılı Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği direktifi içinde bulunan 2011 yılında yeniden düzenlemek üzere olsa bile hala 1995 yılındaki düzenleme geçerliliğini

²⁹ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.128-134.

³⁰ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25542836/>Erişim Tarihi:09.10.2014

korumaktadır. Fakat söz konusu direktif günümüz teknolojilerine göre düşünüldüğünde koruyuculuğunu kaybetmiş sayılmaktadır.³¹

Türkiye’de anayasa çerçevesinde özel hayat ve kişisel verilerin korunması iki madde ile koruma altına alınmıştır. 19. madde özel hayatın ve aile hayatının gizliliğinin korunmasını kapsamaktadır. 20. madde ise kişisel bilgilerin korunması kapsayan maddedir. Kişisel veri denildiğinde bir kişinin belirlenmesini sağlayan her tür veri olarak tanımlanmaktadır. 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandum sonrasında 1981 Anayasası’nda “Özel Hayatın Gizliliği” başlıklı 20. maddeye eklenen 3. Fıkra ile kişisel veriler koruma altına alınmıştır;

“Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.”

Bununla birlikte Türk Medeni Kanunu’nda “*Kişilik Haklarının Korunması*”nı düzenleyen 23. ve 24. maddeler uyarınca da, kişisel veriler korunmaktadır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun Kişisel Verilerin Kaydedilmesi başlıklı 135. maddesinde kişisel verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesi; 136. maddesinde ise kişisel verileri hukuka aykırı olarak yayma veya ele geçirme fiili suç olarak düzenlenmiştir.³² Elbette ki kişisel verilerin korunmasının anayasa ile güvence altına alınması ve bahsettiğimiz fiilerin ceza kanunu ile suç kapsamına dâhil edilmiş olması tam ve yeterli bir koruma sağlamamaktadır. Zira hukukumuzdaki düzenlemeler yetersiz kalmakta ve uygulama açısından sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktadır.

Yasal korumaların gerekli olmakla birlikte yeterli bir koruma sunmadığına ilişkin Türkiye’den bir örnek verecek olursak; İstanbul Emniyet Müdürlüğü Bilişim Suçları ve Sistemleri Şube Müdürlüğü 70 milyon kişinin kimlik, adres, araç, tapu ve sigorta bilgilerinin bulunduğu veri tabanının bazı kişilerce ulaşıldığını ve bu enformasyonların satıldığını belirlemiştir. Bunun üzerine şebeke üyeleri teknik ve

³¹http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/privacy/docs/95-46-ce/dir1995-46_part1_en.pdf,Erişim Tarihi:13.08.2014

³²<http://www.dunya.com/turkiyede-kisisel-verilerin-korunmasi-219160h.htm>,Erişim Tarihi:13.08.2014

fiziki takibe alınmış, yakalanan zanlıların www.dominanthukuk.com sitesi üzerinden hazırladıkları "Korsan Mernis" programını "Mozaik" adı altında pazarladıkları ortaya çıkmıştır.³³ Bu örnek gözetimin iki yönlü bir süreç olduğu konusunu özetler niteliktedir. Çünkü kişisel veriler enformasyon teknolojileri üzerinden yasal olmayan yollarla elde edilebilirken yine bu ihlalleri yapanlar aynı teknolojilerle izlenip yakalanabilmektedir. Bir diğer boyutu ise kişisel verilerin ekonomik değeri yanında gözetimin devlet iktidarı yanında özel kurum ve kuruluşlar tarafından da gerçekleştiriliyor olmasıdır.

Türkiye’de ve dünyada gözetim pratikleri göz önüne alındığında kişisel verileri korumaya yönelik sadece yasal korumalarla yeterli bir sonuç alınmadığı görülmektedir. Teknoloji ile yaşamın bu denli iç içe geçtiği günümüzde ve sosyal medya etkileşimin yoğun olduğu bir dünyada, kişisel verileri korumak teknik olarak güç olmaktadır. İnsanlar bu teknolojiler olmadan yaşamlarını sürdüremeyeceklerini düşünebilmektedir. Bununla birlikte iktidarların kendi menfaatleri için güvenlik manipülasyonları da eklenince sorun bir paradoksa dönüşebilmektedir. Ancak toplumun ve bireylerin farkındalık düzeyleri, gözetime karşı tavır ve tepkileri bu uygulamaları yok edemese de en azından erteleme ya da kısıtlamalara neden olabilir.

4.2.2. İşitsel Gözetim Araç ve Programları

Günümüzde gözetim toplumu tartışmaları yaygınlaşırken önceki dönemlerde de gözetimin denetim amaçlı kullanıldığı ve bu kullanımın toplumsal yaşam kadar eski olduğu istihbarata yönelik gözetim faaliyetlerinin neler olduğu konularına önceki bölümlerde değinilmiştir. Telefon dinleme uygulamaları daha eskiye dayansa da ilk olağanüstü yoğunlukta kullanımı soğuk savaş dönemidir. Günümüzde ise olası terör saldırıları, iç ve dış tehditler başta olmak üzere çeşitli nedenlerle dinlemeler yapılmaktadır. Özellikle dinleme amaçlı cihazların kolay elde edilmesi, ekonomik olarak kolay erişilebilirliği sonucunda dinlemeler bürokratik

³³http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010.07.28/yetmis_milyon_kisinin_kimlik_bilgileri_calindi, Erişim Tarihi:13.08.2014

sınırları aşmış medya, şantaj ve özel yaşamın vukuatlarında yerini alarak yaygınlaşmıştır.³⁴

Uydular görsel gözetimin yanı sıra işitsel gözetim olarak gruplandırılan telefon dinleme ve istihbarat örgütleri dâhilinde de görev yapmaktadır. Uyduların gözetim faaliyetlerindeki vazgeçilmez rolü bilgisayarlarla bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Çalışma mantığı olarak yer istasyonlarındaki vericiler aracılığıyla uydulara gönderilen sinyaller uydudaki alıcılarda kuvvetlendirilerek yer istasyonuna gönderilmektedir. Bilgisayarların devreye girmesiyle bu sinyaller sistematik şekilde depolanmakta, işlenmekte ve iletilmektedir. Uydu teknolojileri aynı zamanda dinleme faaliyetlerinin omurgası konumundadır.³⁵ Uydu sistemleri aracılığıyla mekân ve uzaklık gözetim için engel olmaktan çıkarken gözetim her koşulda uygulanabilen bir imkâna kavuşmuştur.

Telefon dinleme teknolojileriyle dakikada binlerce telefon dinlenebilmektedir. Dinleme işlemleri için fiziksel olarak dinlemekte bulunan bir kişiye gerek olmaksızın konuşmaları metne çeviren teknolojilerle konuşma metinleri de kayıt altına alınabilmektedir. Görüşme halinde olmayan telefonların da veri aktarıcısı halinde kullanıldığı teknolojiler mevcuttur. Dolayısıyla bir telefon konuşmasıyla ilgili kişinin yer ve zaman bilgileri elde edilebilmektedir.³⁶ Dinlemelere küresel düzeyde bir örnek vermek gerekirse: ABD dışında yer alan kişilere ait telefonların konum bilgilerini terörizm şüphesiyle izleyen NSA kuruluşuna bu izni, eski ABD Başkanı Ronald Reagan'ın 1981 yılında çıkardığı 12333 numaralı özel emirle verdiği ortaya çıkar. NSA sözcüsü Vanee Vines tarafından yapılan ilgili açıklamada; günde 5 milyar telefon üzerinde yapılan takibatın yasal olduğu savunularak yurtdışında yaşayan ABD vatandaşlarına ait cihazların da izlendiği açıklanmıştır.³⁷

ABD'de de Ulusal Güvenlik Kurumu'nun (NSA) izleme pratiklerinin ortaya çıkmasının ardından Washington merkezli Pew Araştırma Merkezi ve Washington

³⁴ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=1024043&Date=22.04.2011&CategoryID=97> (Deniz Zeyrek TİB yazı dizisi), Erişim Tarihi: 20.08.2014

³⁵ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.48.

³⁶ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=1024043&Date=22.04.2011&CategoryID=97> (Deniz Zeyrek TİB yazı dizisi), Erişim Tarihi: 20.08.2014

³⁷ <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013/12/08/abd-yildir-telefonlari-dinliyor>, Erişim Tarihi: 16.08.2014

Post gazetesi 6-9 Haziran 2014 tarihlerinde bir anket düzenler. Anket sonuçlarına göre ülke güvenliğiyle ilgili nedenlerle gizli telefon dinlemeleri ve internet kayıtlarının takibi ile ilgili olarak ankete katılan bin kişinin yüzde 56'lık kesimi NSA tarafından telefon kayıtlarının kaydedilmesini "kabul edilebilir" bulurken yüzde 41'i ise "kabul edilemez" olarak görüş bildirir.³⁸

Türkiye'de bir telefonu dinlemek için yalnızca o telefonun numarasının çevrilmesinin yeterli olduğu bir sistem istihbarat birimlerince kullanılmaktadır. Milli İstihbarat Teşkilatı'na, polis ve jandarmaya gerektiğinde telekomünikasyon aracılığıyla dinleme yetkisini veren 5397 sayılı kanun 2005 yılında hükme bağlanmıştır. Dinleme izni için hâkim kararı gerekse de gecikmenin sakınca yaratacağı hallerde yazılı emirle dinlenebilmektedir. Kanunu takiben Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) kurulmuştur. TİB günde yetmiş bin telefon kaydı yapmakla birlikte internet uygulamalarını da izlemektedir.³⁹ Günümüzde TİB'in MİT'e bağlanması için hazırlıklar yapılmaktadır. “*Başbakan, TİB ile ilgili bir çalışmanın olduğunu belirterek: ‘Milli İstihbarat Teşkilatı’ (MİT) de bu işi yapabiliyor. TİB’i kurumsal olarak kaldırıp, yetkilerini MİT’e devredeceğiz.*”⁴⁰

Dinlemelerin kısmen bağımsız olan bir kuruluştan ulusal istihbarat teşkilatına geçecek olması gözetimi iktidar bilgi ilişkisi bağlamında düşündüğümüzde daha ciddi sorunlar yaratabilecektir. Dinlemeler şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Adli dinleme, kuvvetli suç şüphesi ve başka suretle delil elde edilmesi imkânı olmaması halinde çıkan en fazla üç aylık olan ve ancak bir kere uzatılan dinlemedir. İstihbari dinleme ise, suçu önlemek amacıyla istihbarat kuruluşları tarafından yapılan dinlemelerdir. Ortam dinlemesi ise TİB'in sorumluluğunda olmayan CMK'nın 140. maddesi çerçevesinde teknik cihazlarla yapılan izleme oluşturur.⁴¹

³⁸www.haberler.com/abd-de-konu-guvenlik-olunca-dinleme-teferruat-4724571-haberi/, Erişim Tarihi:09.10.2014

³⁹<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=1024043&Date=22.04.2011&CategoryID=97> (Deniz Zeyrek TİB yazı dizisi), Erişim Tarihi: 20.08.2014

⁴⁰ <http://nediyor.com/2014/07/21/erdogan-tibi-mite-devredecegiz>, Erişim Tarihi:24.08.2014

⁴¹<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=1024043&Date=22.04.2011&CategoryID=97> (Deniz Zeyrek TİB yazı dizisi), Erişim Tarihi: 20.08.2014

Bu konuda küresel bir örnek verecek olursak: ABD Ulusal Güvenlik Kurumu (NSA), 2010'da Toronto'da yapılan G-20 Zirvesi'ne katılan tüm liderleri, Kanada'nın NSA'sı olarak bilinen istihbarat kuruluşu CSEC aracılığıyla dinlediği ortaya çıkar. Kanada'nın resmi yayın kuruluşu CBC'ye ulaşan rapora göre, 2010'da Kanada'da yapılan G-8 ve G-20 zirveleri için NSA'nın dinleme yapma isteği, halen görevde olan Başbakan Stephen Joseph Harper tarafından kabul edilir. "Top Secret" (Çok Gizli) damgasıyla hükümete iletilen ve onaylanan talep doğrultusunda ABD'nin Ottawa'daki elçiliğinde 6 gün boyunca aralarında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da bulunduğu G-8 ve G-20 üyesi 25 ülke lideri ile önde gelen isimler dinlenir.⁴²

ABD Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) Direktörü Keith Alexander küresel tehditlerin arttığını ve bunların ABD'ye yönelik kabul edilemez bir tehlike oluşturduğunu vurgularken: "*ABD'ye karşı olası saldırılarla yabancı terör tehdidi arasındaki noktaları birleştirmek için izleme teknolojileri dışında daha iyi bir yol olmadığını*"⁴³ ifade eder. Telefon dinlemeleri ile başlayan istihbarat ve gözetim pratikleri günümüz uydu sistemleri ile daha donanımlı bir duruma erişmiştir. Uydu sistemlerinden yararlanılarak oluşturulan Skylock yer tespit etme programı bir cep telefonu yazılımıdır ve bu teknolojiyle tüm yerkürenin izlenmesi olanaklıdır.

Skylock Merkezi New York'ta bulunan Verint şirketi tarafından satışa çıkarılan bir gözetim programıdır. Skylock adlı yazılımla bir kişinin nerede olduğu cep telefonu ile tespit edilebilmektedir. Yazılım "Yerini bul. İzle. Manipüle et" sloganı ile pazarlanırken, Skylock'a hedef kişinin cep telefonu numarasını girmek takibin başlaması için yeterlidir. Uzmanlar bu yazılımla dünyanın herhangi bir bölgesinin izlenebileceğini açıklarken yazılıma karşı engelleme ise teknik olarak imkânsızdır. Uygulamayla operatörlerin birbiri arasında bilgi paylaşımı yaptığı SS7 adlı sistemdeki verileri sorgulayıp istenilen kişinin yerini tespit etmektedir. Verint şirketi 180 ülkede 10 binden fazla kuruma hizmet verirken, hangi ülkelerin uygulamayı satın aldıkları saklı tutulmuş ve hükümetlerin ve istihbarat servislerin in

⁴² http://www.radikal.com.tr/dunya/nsa_g_20ye_de_misafir_oldu-1163353, Erişim Tarihi:18.08.2014

⁴³ <http://www.dunyabulteni.net/amerika/282953/abd-nsanin-izleme-programini-savundu>, Erişim Tarihi: 23.08.2014

ise sistemi kullandıkları bilgisine yer verilmiştir.⁴⁴ Günümüzde kullanılan akıllı cep telefonları yalnızca konuşmaya yarayan aygıtların ötesine geçip birçok işlev barındıran tümleşik bir teknoloji haline dönüşmüştür. NFC özellikli yeni nesil teknolojilerle tek bir cihazla örneğin; akıllı telefonlarla birçok işlem tek bir cihazla gerçekleştirilebilmektedir.

NFC cihazları, diğer cihazlara kendine ait bir enerji kaynağına ihtiyaç duymadan veri gönderebilmektedir. Örneğin bir dergiye reklam amacıyla yerleştirilmiş bir etikete akıllı telefonunuzu yaklaştırdığınızda sizi o ürünün internet sayfasına yönlendirmektedir. Aktif NFC cihazları hem veri gönderebilir hem de veriyi alıp işleyebilir. Cep telefonları aktif bir NFC cihazıdır. Toplu taşıma kartları ve “temassız ödeme” özelliğine sahip banka kartları da bu teknolojinin kullanıldığı örneklerdir. Tıpkı Bluetooth, WiFi ve diğer kablosuz bağlantılarda olduğu gibi NFC teknolojisi de radyo dalgaları üzerinden veri gönderme yöntemiyle çalışır.⁴⁵

Yeni nesil akıllı cep telefonları NFC teknolojisi sonucu; kredi kartı, bilet, ev anahtarı, nüfuz cüzdanı gibi nesnelere yerine geçerek bu işlevleri de yerine getirebilecektir. Yeni nesil cep telefonları kullanıcının birçok ihtiyacını karşılayacak işlevsellikte üretilirken, başta istihbarat servisleri, operatör, servis sağlayıcıları için de gözetimi kolaylaştıran ve yaygınlaştıran bir unsur haline dönüşmektedir. Enformatik gözetim söz konusu olduğunda enformasyon teknolojileri temel nitelikte olsa da bilgisayar ve internet ile sınırlı değildir. Küresel düzeyde gözetimin alt yapısını oluşturan internete veri sağlayan uydu sistemleri ve neredeyse her yere yerleştirilen kameralar gözetimin küresel boyutlara ulaşmasının bir diğer biçimi olan görsel gözetimi oluşturmaktadır.

4.2.3. Görsel Gözetim Araç ve Programları

Görsel gözetim on dokuzuncu yüzyılın sonlarında hapisanelerde kaçma vakalarını önleme amacıyla kullanılmaya başlanmış, sonrasında da güvenlik hedefli kullanımı artmıştır. Havaalanları, resmi binalar, alışveriş merkezleri ile başlayan

⁴⁴<http://www.mebpersonelleri.com/okul/skylock-yer-tespit-etme-programi-skylock-cep-telefonu-yazilimi-h6385.html>, Erişim Tarihi: 25.08.2014

⁴⁵ <http://www.androidpit.com.tr/nfc-teknolojisi-nedir-nasil-calisir>, Erişim Tarihi:28.08.2014

kullanımı 11 Eylül saldırılarının ardından tüm dünyada sokaklara taşmıştır.⁴⁶ Uyduların istihbarat amaçlı kullanımları öncelikle askeri çerçevede başlamıştır. NASA'nın 1972'de fırlattığı Landsat uydusu ile elde edilen veriler dijital platformda başka ülkeler için satışa sunulmuş ve bununla birlikte bu uydu aracılığıyla Doğu Blok'unun gözlenmesi için kullanılmıştır. Sonraki süreçte askeri amaçların dışına sivil alana kayıp gözetime hız kazandırmıştır. Bu istihbarat teknolojilerinin en gelişmiş olanı Amerika'nın Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA-National Security Agency)'dir.⁴⁷

Güvenlik hedefli kullanılan kamera sistemleri, Kapalı Devre Televizyon Sistemleri (CCTV – Closed Circuit Television) olarak adlandırılmaktadır. İlk CCTV sistem, Nazi ordusunda V2 roketlerinin yerlerini tespit etmek ve oluşan hataları belirlemek için kullanılmıştır. Önceleri fotografik teknolojiyle çalışan ve karanlık odalarda çıkartılan kayıtlar 1980'lerin başında kamera sistemlerinde radyo frekanslarıyla iletişim kuran kameralara bırakmıştır.⁴⁸

MOBESE kısaltmasıyla bilinen Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün kent bilgi ve güvenlik sistemidir. Bilgi alma ve mobil yönetim altyapısının yanı sıra İstanbul'un ve Türkiye'nin neredeyse her noktasında kapalı devre kamera sistemleri kurulmuştur. İstanbul'da başlayıp tüm Türkiye'ye yayılan bu gözetim sistemi güncellenerek yüz tanıma ve araç tanıma destekli MOBESE 2 projesi de planlanma aşamasındadır.⁴⁹ Yeni enformasyon teknolojilerinden önce casusluk ve saldırı görevlerini yerine getiren Predator'ların yerini günümüzde gözetim amaçlı insansız hava araçları almaktadır. Gelişmiş teknik nitelikleriyle gelişmiş aerodinamik becerilere sahiptir. İHA'lar kendi başlarına uçacak şekilde programlanmış, kendi seçimleri doğrultusunda güzergâhlarını takip edebilecektir. Yeni casusluk ve gözetim teknolojileri olan İHA'lara mevcut sensorları olan “buz sarkıtı” şeklindeki görüş açılarının yerine tek seferde bütün

⁴⁶ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.134-136.

⁴⁷ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.144.

⁴⁸ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.134-136.

⁴⁹ Duran, *Büyük Gözaltı*, s.37.

şehri görüntüleme becerisine sahip ‘‘Gorgon Bakışı’’na sahiptir. Tek bir İHA’nın topladığı veri analist sayısı bugünkü rakam olan 19’dan 2000’e çıkmaktadır.⁵⁰

Türkiye’de İHA’ların neden olduğu ihlal 28 Aralık 2011 gecesi 34 kişinin ölümüyle sonuçlanan olayla gündeme gelir. Gazete haberlerinde bu olay çoğunlukla "hata" başlığıyla yer alırken, "yanlış istihbarata" da dikkat çekilir: ‘‘İnsansız Hava Araçları’’nın (İHA) istihbarat görüntüleri üzerine F-16 savaş uçakları, PKK’lı sanılan otuz beş sivil köylünün ölümüne neden olan saldırıyı gerçekleştirir.⁵¹ Bu olayla birlikte günümüz gözetim pratikleri, güvenlik özgürlük dengesi ve insansı tahminlerin olası sorunsalları üzerine süren tartışmaları yoğunlaştırır.

Bauman: Uzay mühendisi olan Greg Parker’ın ifadesiyle İHA’lar ‘‘ortalık yerde saklanmak’’ için tasarlanmıştır. Brian Stelter ise, internetin ‘‘anonimliğin öldüğü yer’’ olduğunu ilan ediyordu. Bu iki haber birbirinden bağımsız ancak aynı şeyi ifade etmektedir. Her ikisi de mahremiyetin iki belirleyici özelliği olan görünmezlik ve bağımsızlığın bitişini işaret ediyordu. Kimse evinin pervazına bir böcek büyüklüğündeki İHA’nın ne zaman ve nasıl konacağını bilemez. Günümüzdeki birçok gözetim için dava açma hakkına sahibiz. Ancak, İHA’lar söz konusu olduğunda asla sahip olamayacağımız bir hakta bu: İHA’ların sayısındaki inanılmaz artış ‘‘mahremiyetin iki belirleyici özelliği olan görünmezliğin ve bağımsızlığın bitişini işaret eder.’’⁵² Yeni nesil gözetim teknolojileri ile birlikte en yaygın tartışma konusu iktidarların tüm toplumsal alanlara tahakküm sağlarken kişilere özel hiçbir alan bırakmadığı çerçevesinde sürmektedir.

4.2.3.1. Promis

Uydu sistemlerine dayalı gözetim söz konusu olduğunda, bu görevi genellikle istihbarat örgütleri üstlenişlerdir. Bunların başında NSA gelmektedir. Sadece merkez yerleşkesinde 27 bin personelin görev yaptığı bu örgüt, dünya üzerine

⁵⁰ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.26-29.

⁵¹ http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup_can/yazik_cok_yazik-1074468, Erişim Tarihi:13.08.2014

⁵² Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.27.

dağılmış 4 bin üstte 200 binden fazla personeli istihdam etmektedir.⁵³ NSA'nın kullandığı gözetim sistemlerinin başında, ABD'de bulunan Elektronik Gizlilik Kurumu (EPIC) ile ABD Hükümeti arasında yasal alanda çekişmelere yol açan ve mahkemeye intikal eden Prosecutor's Management In Formation System (Promis) gelir. Gözetim alanındaki mevcut tüm sınırları aşan sistem, elektronik ortamda bilgisayarlara yerleştirilmiş "Truva Atı" olarak işlev görmektedir. Sistem çeşitli ağlara yüklü verileri uluslararası sürüklenme ağları yoluyla tek bir ağ üzerindeymiş gibi kullanma imkânı sağlamaktadır. Program veri bankalarına ulaşmakta ve bu veri bankalarındaki çeşitli nitelikteki verileri taramaktayken verileri "önemlerine" göre sıraya koyma ve gruplama yeteneğine de sahiptir. En önemli özelliği de "değişim profilleri" yapabilesidir. Bu tip "insansı" yargılar sonucunda aranan veriler etraflı tarama sonucunda ortaya konmuş olur.⁵⁴

Promis, bilgisayar eşleştirme ve kayıt ilişkilendirme tekniğine dayalı çalışır. Farklı veri bankalarındaki datalar toplanarak karşılaştırılır ve hedefe göre değerlendirilir. Bu programı çalıştırmak için kişilerin elektronik olarak bıraktığı izler; saati saatine izlemek için su, telefon ve elektrik kuruluşlarının, seyahat acentelerinin ve bankaların veri depolarına bağlanmak yeterlidir. Bu gözetim yöntemiyle kişiler evde veya işyerinde internet kullanmasa da kurumlarda kayıtlı verilerden her türlü tahmin yapma şansı bulunmaktadır.⁵⁵ Promis bu uygulamalarla sınırlı değildir. Guatemala ve İsrail arasındaki ortaklık anlaşmasıyla Mossad tarafından 1984 yılında sağlanan bu program sayesinde Devlet Başkanı General Oscar Mejia Victore; Promis'i kullanarak siyasi muhalifler, sendikacılar, dini liderler, entelektüeller, öğretim üyeleri ve öğrenciler gibi tüm muhalif kesimler sürüklenme ağı yoluyla fişlenerek ordu mensuplarınca yok edilmiştir. Burada temel nokta enformasyon teknolojilerinin iktidara "nasıl" bir hizmet verdiğidir.⁵⁶

⁵³ Fabrizio Calvi ve Thierry Pfister, *Washington' un Gözü*, Çev: Temel Keşoğlu, Doruk Yay. Ankara 1997, s.195.

⁵⁴ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.156-157.

⁵⁵ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.82.

⁵⁶ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.156-157.

Promis'in Amerika ve İsrail ortaklığında yüze yakın ülkeye pazarlanması, sadece gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerle sınırlı değildir. Bu ülkelerin lehine Ortadoğu'da Türkiye, İran, Irak, Suriye Kuveyt, Suudi Arabistan, Libya, Mısır, Ürdün ve Pakistan gibi stratejik öneme sahip ülkelere; Japonya, Almanya gibi gelişmiş güçlü devletlere NATO'nun Avrupa kanadına ait askeri görevleri koordine etmekle görevli NATO genel karargâhı Shape'ye de satılmıştır.⁵⁷ Ancak bu ülkeler programı satın alırken bilmedikleri nokta, sistemde elektronik "Truva atı" bulunmasıdır. Promis'e "arka kapı" yerleştiren Amerika ile İsrail, düşmanlarının yanında "arka kapılar" aracılığıyla müttefiklerini de dinler. Gizli servislerin yaptığı tüm haberleşmelerden ve verilerden haberdar olmaktadır.⁵⁸

4.2.3.2. Echelon

Echelon, anahtar kelimelerden oluşan hedef listelere göre elektronik ortamda hemen hemen her dilde fişleme yapabilen ve bu fişlere göre kataloglar oluşturan bir gözetim sistemidir. İlgili listeler güncellenebilmekte ve iletişim esnasında anahtar sözcüklerin geçmesi halinde fişleme işlemi yapılmaktadır. Depolanan iletişim kayıtlarının elemesinin sonucunda kalanları rapora dönüştürmektedir.⁵⁹ Echelon Amerika ve onunla birlikte İngiliz menşei bir istihbarat sistemidir. Echelon NSA'da elde edilen enformasyon yoğunluğu sonucunda dünya çapındaki verileri elemek, sınıflandırmak için ihtiyaç duyulan bir gözetim sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Echelon ile dijital enformasyon alışverişi dinlenebilmekte; bir gün içerisinde milyarlarca telefon, bilgisayar, faks, e-posta izlenebilmektedir.⁶⁰

Enformatik gözetiminin en gelişmiş ayağını oluşturan Echelon, mahremiyetler ve bireysel özgürlükleri tümüyle ortadan kaldıran istihbarat servislerinin kullandığı gözetim teknolojisidir. Echelon, sinyal istihbaratına en gelişmiş biçimiyle "görüntü istihbaratı"nı (imint) de ekleyen günümüzdeki en gelişmiş gözetim faaliyetidir. Bugün enformatik gözetim yoluyla NSA'ya yılda yaklaşık 100 milyon doküman

⁵⁷ Enis Coşkun, *Küresel Gözetim*, Ümit Yay. Ankara 2000, s.91.

⁵⁸ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.158-159.

⁵⁹ Patrick Radden Keefe, *Echelon: Dünyayı Dinleyen İstihbarat Örgütleri*, Çev. Sinem Gül, Defne Yay. İstanbul 2006, s.3.

⁶⁰ Keefe, Echelon, s.3

taşınırken; her gün, ‘gizli’ sınıfına giren 40 ton evrak işlemden geçirilmektedir.⁶¹ Sistem, dünya çevresinde beş ana stratejik uyduyla kullanılmaktadır. Bu uyduların her birinin bir ana üssü bulunmaktadır. Bu uydular aracılığıyla sistemin dinleyemediği, göremediği, izleyemediği tek bir şey bulunmamaktadır. Bu sistem sayesinde iletişim imkânlarının neredeyse tamamı taranıp kontrol altında tutabilmektedir. Bu program yalnız interneti değil diğer kitle iletişim araçlarını da kontrol altında tutabilmektedir.⁶² Ancak, küresel anlamda tüm iletişim sistemlerinin tek merkezde toplanması mümkün olmadığı için, Echelon sistemi dünyada beş bölgede veri toplaması yapmaktadır. Bu bölgeler: Avrupa, Asya, Amerika, Afrika ve Antarktika’dır. Sistemin bilgi edinme faaliyetleri sadece uydular ve radarlarla sınırlı değildir. Bunların yanında, okyanusların altında bulunan kıtalararası iletişim hatları da sürekli olarak bu sistem aracılığıyla dinlenmektedir.⁶³

Echelon’un ortaya çıkış süreci İkinci Dünya Savaşı’na kadar uzanır. O dönemde birinci ülkeler (İngiltere ve ABD - UKASA) Nazi Almanya’sına karşı kurdukları istihbarat ittifakına, sonraki yıllarda ikinci ülkeler olan Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya istihbarat birimleri de katılmıştır. Son olarak ise Soğuk Savaş döneminde üçüncü ülkeler olarak Batı Almanya, Norveç, Güney Kore ve Türkiye topraklarında istihbarat üstleri vermeleri koşuluyla ittifaka dâhil edilmişlerdir. Bu ittifaklar neticesinde dünyayı Avrupa, Asya, Amerika, Afrika ve Antarktika olarak beş merkeze bölerek bu merkezlerdeki devasa radarlardan verilerin NSA’ya ulaştırılması için de 100’ü aşkın casus uydu yörüngeye yerleştirilmiştir. Ülkemizde Adana, Ağrı, Antalya, Diyarbakır, Edirne, İstanbul, İzmir, Kars ve Sinop’ta dinleme üslerinin bulunduğu ve bu üslerden İran, Irak, Kafkaslar ve Rusya’nın dinlendiği bilinmektedir.⁶⁴

Aralarında Türkiye’nin de yer aldığı birçok ülkede bulunan bu sistem sayesinde her türlü iletişim her yönüyle takip edilebilmektedir. Bu sistem sayesinde

⁶¹ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.158-159.

⁶² Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.88.

⁶³ Mehmet Özcan, “Siber Terörizm ve Ulusal Güvenlik”, *İnternet ve Hukuku*, Der: Yeşim M.Atamar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2004. s.324-325.

⁶⁴ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, s.90.

birçok ülkenin en gizli bilgilerinin ABD'nin eline geçtiği ve eğer bu sistem sadece askeri değil özel iletişimi de takip ediyorsa bu durumda özel yaşamın dokunulmazlığı veya şirketlerin telefonlarının dinlenmesi ile teknolojik casusluğa kadar gidebilecek amaçlar için kullanılmış demektir.⁶⁵ Başta Echelon olmak üzere gözetim teknolojileri sistemlerinin sadece askeri ve güvenlik amaçlı kullanılmadığı özellikle soğuk savaşın ardından ekonomik rekabet içinde sanayi casusluğu için de kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin: ABD başkanı Clinton, 1993 yılında istihbarat servislerine sıfır emisyon dizaynı otomobil üreten Japon firmalarını izlemelerini emretmiş, elde edilen bilgiler üç büyük Amerikan otomobil firması olan GM, Ford ve Chrysler'a aktarılmıştır. Yine 1993 yılında Fransa önderliğindeki bir Avrupa konsorsiyumu; Airbus firması adına Suudi Arabistan Havayolları ile uçak alımları için ön görüşmelerde bulunmuş, ancak devreye giren Echelon'un taraflar arasında ki görüşmeleri Amerikan Boing firmasına aktarması sonucunda ilgili ihaleyi Boing almıştır.⁶⁶

Yasal olarak öncelikli görevi ‘*ülkenin ekonomik çıkarları ile ABD başkanını korumak*’ olan CIA tarafından yapılan bir açıklamaya göre, sadece 1994 yılında 28 milyon doları bulan 51 stratejik ihalede ABD şirketlerinin zarar etmesi engellenmiştir.⁶⁷ Küresel ölçekte gizlenecek yer bırakmayan Echelon'un ulusal güvenlik için faydaları kuşkusuz olabilir; ancak bir insanın telefon görüşmesi, kredi kartı kullanımı, internet üzerinden yaptığı bir yazışma, navigasyon kullanımı vb. teknolojiler aracılığıyla kolayca tespitinin oluşturduğu tablo gözetimin gücünü gösterirken karşı ütopyaları da anımsatmaktadır. Bununla birlikte Echelon gibi güçlü bir enformatik gözetim sisteminin kullanımının küresel ölçekte eşit kullanıma sahip olmadığı, bu sistemi elinde tutan güçler ile gözetlenenler arasındaki güç farkları ve dengeleri düşünüldüğünde yarattığı eşitsizlik düşündürücüdür. Echelon'u kapsamlı kullanan ülkeler düşünüldüğünde, küresel yaşamın tüm resmi, gizli ve kişisel verilerin izlendiği görülmektedir. Üstelik bu teknolojilerinin kullanımının askeri

⁶⁵ Özcan, s.325.

⁶⁶ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.163-164.

⁶⁷ Ersanel, *Siber İstihbarat*, s.259.

amaçlar dışında kullanıldığı yaygın görüşten hareket edilecekse mahremiyet ihlallerinin küresel çaptaki geldiği durum gözler önüne serilmektedir.

4.2.3.3.Carnivore

Carnivore, FBI'nın Amerika'da İnternet Servis Sağlayıcılarına yükleyerek programladığı, tüm e-posta trafiğini kontrol eden bir sistemdir. Carnivore yazılımının görevi, bir ağ üzerinde geçen tüm e-posta paketlerini toplamak ve ne olup bittiğini takip etmektir. Bu gözetim sistemi, gelen ve giden mesajların başlık kısmını okuyarak kimden geldiğini tespitini gerçekleştiren bir gözetim programıdır.⁶⁸

4.2.3.4. Truva Atı: İktidarın Ev'e 'Arka Kapı' dan Girişi

ABD'de NSA (National Security Agency- Ulusal Güvenlik Dairesi), tarafından geliştirilen "Truva atı" bilgisayar üzerinden gerçekleştirilen bir gözetim sistemidir. Bu sistem temel olarak takip edilmek istenen bilgisayara bir programın yerleştirilmesi prensibiyle çalışmaktadır.⁶⁹ Truva atı bazı kaynaklarda bilgisayarların arka ara yüzlerine saklanmış olarak yerleştirilmiş olmalarından dolayı "Arka Kapı"lar olarak da adlandırılmaktadır. Bilgisayar teknolojileri ile yazılım sistemleri açısından en önemli "arka kapı" gözetim örneğini Microsoft oluşturmaktadır. Yazılım sektörünün en büyüğü olan Microsoft hakkında gözetim açısından çeşitli şüpheler hep dile getirilmiştir. Ancak resmi olarak ilk kez Fransız İstihbarat Servisi ile Savunma Bakanlığının hazırladığı "Bilgisayar Sistemleri Güvenliği: Bağımlılık ve Maruz Kalma" başlıklı raporda, sistemin içindeki bir casusluk programının varlığına ilişkin olarak programda "arka kapılar" bulunduğu ve bu kapılardan gizli belgelerin Amerika istihbarat servislerine aktarıldığı saptanmıştır.⁷⁰

Kanada hükümeti adına çalışan bir enstitüde, 1998 yılında Windows programı için de "NSA" harfleri ile kodlanmış gizli bir şifre keşfedilmiştir. Bu şifre ile "arka kapı"lar sisteminin aynı mantığa dayalı olması ile birçok ülke bu duruma karşı önlemler almıştır. Rusya, Microsoft işletim sistemlerini ordu ve savunma sanayisinde

⁶⁸ <http://www.epic.org/privacy/carnivore>, Erişim, Tarihi: 10.10.2014

⁶⁹ Yılmaz Yazıcıoğlu, *Bilgisayar Suçları*, Alfa Yay. İstanbul 1997. s.155.

⁷⁰ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.150-151.

kullanımını yasaklamıştır. Almanya, Silahlı Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı Microsoft yazılımını aynı gerekçeyle yasaklayıp Siemens firmasını yeni yazılım için görevlendirmiştir.⁷¹

“*Arka Kapı*” lar günümüzde birçok tartışmaya neden olmuştur. Ancak değişmeyen tek gerçek Microsoft ile NSA arasında organik bir bağın bulunduğudır.⁷² Microsoft kuruluş aşamasından itibaren NSA tarafından maddi ve teknik açılardan desteklenmiştir. Bu şirkette “*R&D Team*” adlı özel bir departmanın bulunduğu bilinmektedir. Şirketin iç işleyişinden bağımsız olan ve sadece şirketin yöneticisi Bill Gates’e karşı sorumlu olan bu departmandaki çalışanların NSA elemanlarından oluştuğu ortaya çıkmıştır.⁷³ Bilgisayarlar yoluyla gerçekleştirilen enformatik gözetim faaliyetleri “Veri Güvenliği Yasaları”nı gündeme getirmiştir. ABD eski başkanı Clinton, veri güvenliğini sağlamaya yönelik olarak 15 Nisan 1993’te imzaladığı kararnameyle “clipper” adlı verilerin bir çipin bilgisayarlara/fakslara/ve telefonlara takılmasını zorunlu kılmıştır. “Arka kapı” tartışmaları bağlamında sivil toplum örgütlerinin karşı çıkması sonucunda hükümetin geri adım atmasıyla sonuçlanmıştır.⁷⁴

4.2.4. Biyolojik Gözetim

Gözetim faaliyetlerinin en üst aşamasını: genetik mühendisliği, biyoteknoloji, biyometri ve sinyal istihbaratı desteğindeki biyolojik gözetim oluşturmaktadır. Biyoteknoloji ile bireyin ten, saç ve göz rengi, cinsiyeti gibi görünüş nitelikleri hem de DNA örneği, parmak izi, göz retinası, el haritası gibi fizyolojik özellikleri hem de sesi, jest ve mimikleri gibi davranış özelliklerini tespit edilebiliyorken bu gözetim özellikleri bireyi tanımlamak için kullanılmaktadır.⁷⁵ Biyometri, insanların fiziki özellikleri ve davranış biçimlerini inceleyen bir metottur. Bilgi teknolojisi alanında biometriks, kimlik doğrulama ve kontrol maksadıyla kullanılır. Topluluklar içinde

⁷¹ Nedret Ersanel, *Siber İstihbarat: Sanal ve Dijital Casusluğun Anatomisi*, Asam Yay. Ankara 2001, s.24.

⁷² Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.152.

⁷³ Ersanel, s.25-26.

⁷⁴ Faruk Bildirici, *Gizli Kulaklar Ülkesi*, İletişim Yay. İstanbul 1998, s.305.

⁷⁵ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.170-172.

aranan bireyleri bulmak için de yüz ve retina taraması için de yine biometriksten faydalanılır. Biometriks yöntemleri, davranış farklılıklarını ve belli bir davranış döngüsünü de tespit edebilir.⁷⁶

Yirminci yüzyılın sonlarında, manyetik çubuklar ve bar kodlanmış kartlar, bir laboratuara, hapisaneyeye ya da banka kasasına kontrollü giriş amaçları için kullanıldı. Beden gözetlemesi teknolojileri ise insan ya da makinelerin hafızalarında tutulan kodlarla şifrelenmiş cümle ya da numaralanmış kodlarla başlamıştır. Fiziksel beden bir parçası göz, el, parmak, yüz, ses tanımlama makinesine gösterilir. Burada kodlama işlemi kelimeler ve numaraların ötesinde beden bir şifreye dönüştürülmesi söz konusudur.⁷⁷ Beden parçalarının ya da işlemlerinin kimlik belirleme ve gözetleme amaçları için kullanılması Amerika’da ilk defa 1930’larda kullanılan fizyolojik özellikleri okuyan makineler (polygraph) ya da ‘yalan makineleri’ ile yapılırken parmak izi de rutin bir şekilde kullanılmıştır. Fakat beden gözetlemesi bu dönemlerde oldukça sınırlı olmuştur. Günümüzde ise beden gözetleme teknolojileri bilgisayar sistemlerine bağlıdır. Bilgisayar gücü büyüdükçe daha önceden otomasyonun sınırları dâhilinde olmayan uygulamalar da artmaktadır. Gözetim açısından bakıldığında bazı biyo-teknolojilerin enformasyon teknolojileri olarak kabul etmek mantıklıdır. Bunun nedenlerine baktığımızda, bilgisayarlaşmanın değişik teknolojik alanlarda veri transferi yapmak konusunda ortak bir dijital dil sağlamış olmasıdır.⁷⁸

Bir kişinin kimliği sosyal beklentilerle bağlantılıdır. Sosyal aktörler olarak bireyler davranışlarından sorumludurlar. Bu sorumluluklar ile kendilerinin ya da diğerlerinin kanunlara müracaat edebilecekleri haklara ulaşma ile ilişkilidir. Bireyler daha ayrı ve değişik hale geldikçe daha fazla biricik olarak tanımlanabilir hale gelmektedirler. Buna bağlı olarak biriciklik ve kimlik birbiriyle yakın bir şekilde bağlantılıdır ve bireylerin kimliklerinin belirlenmesi onların kontrol edilmesinin çok daha fazla kolaylaşması demektir. Kısaca bir yanda kısıtlamalardan özgürleşmek ve sunulan haklardan yararlanabilmek, diğer yandan ise gözetim ve kontrol için olanak

⁷⁶ Mehmet Duran, ‘‘Büyük Gözaltı, Gözetleyen Devlet’’, *NTV Bilim*, S.2, İstanbul 2009, s.27.

⁷⁷ Lyon, *Günlük Hayatı*, s.146-151.

⁷⁸ Lyon, *Günlük Hayatı*, s.152-154.

sağlanmış anlamına gelmektedir.⁷⁹ Ancak bu uygulamalar kişileri tüm yönleriyle bir bütün olarak ve kimliğin çok etkenli yapısını görmezlikten gelip kişilerin kimliklerini sayısal ve bedensel tek bir etkene bağlamış oluyordu. Bedenin sayısal olarak kodlanıp dijitalleşmesi bedenin geleneksel mahrem anlamlarının aşınması başta olmak üzere kişinin bedensel ve kişilik hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir. Beden, iktidarların yeni bir hâkimiyet alanı olarak denetimi alanına girmiş, iktidarlar için bir veri nesnesine dönüşmüş olmaktadır.

Aydınlanma dönemiyle başlayan ruh-beden ayırımına ilişkin ikilemde, yani bir anlamda dünyanın rasyonelleşme ve standartlaşma sürecinde bir dönem noktası olan günümüz enformatik gözetimi ile insanın son yeri yurdu olan ‘‘beden’’de yersiz yurtsuzlaşarak yıkıldığı düşüncesi güçlenmiştir. Bu konuda Lyon: Kişiyi temsil eden bilgi, yalnızca onun bedenine dayanan ve hayattaki şanslarını ve seçimlerini etkileyebilecek ‘‘kişisel veri’’lerden oluşur. Oysa bölük pörçük veri kopyaları, hikâyesini kendi ağzından anlatmayı tercih eden insandan daha güvenilir hale gelmektedir.⁸⁰ Günümüzdeki biyolojik gözetim uygulamaları yeni teknolojilerle artmakta ve yaygınlaşmaktadır. SGK Koordinatör İstanbul İl Müdürü Mehmet Uzun, özel hastaneler ve tıp merkezlerinde uygulamaya başlanan ve zorunlu hale gelecek avuç içi damar tarama cihazlarının ilgili kurumlara yerleştirildiğini ifade ederken: ‘‘Biyometrik Kimlik Doğrulama Sistemi’’ne zorunlu olarak 1 Aralık 2013 tarihi itibarıyla geçilir. Uygulamayla vatandaşlar özel hastanelere geldiklerinde avuç içlerini 1-2 saniye içerisinde okutup sağlık hizmeti alabilecektir.’’⁸¹

Sistem sayesinde vatandaşların hızlı ve güvenli sağlık hizmeti alacakları öne sürülürken bu uygulama olası fişleme gerekçeleriyle eleştirilmiştir. ‘‘*Türk Tabip Odaları Birliği*’’ Başkanı Özdemir Aktan: Bir fişleme söz konusu ama bizim üzerinde durduğumuz nokta hasta bilgilerinin gizliliğidir. Burada birtakım biyometrik bilgilerden bahsediyoruz. Daha önceki örneklerden gördük ki bu tür uygulamalar yeterli güvenlik altında tutulamıyor. Bir kişinin izni olmadan

⁷⁹ Lyon, *Günlük Hayat*, s.146.

⁸⁰ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.16.

⁸¹ http://www.radikal.com.tr/turkiye/1_aralikta_kimliklere_biyometrik_dogrulama_geliyor-1163081, Erişim Tarihi: 29.08.2014.

vücudundan bir örnek alınamaz. Vücudunuzun haritası olarak insanların her türlü verisine ulaşılabilir.⁸² Danıştay'ın Nisan 2014'de aldığı karar sonucu SGK'nın yürürlüğe koyduğu biyometrik kimlik doğrulama sistemlerinin kullanımı durdurulur. Ancak özel hastanelerde kullanımı devam etmektedir. 1400'den fazla hastanede 5500'ün üzerinde Fujitsu Avuç İçi Tanıma Güvenlik cihazı ile bilgi aktarımı yapılıyor. 2014 Eylül sonu itibarıyla 16 milyondan fazla kayıt ve 90 milyondan fazla doğrulama gerçekleştirildi.⁸³

“Uzaktan Nöral Denetim ve Elektronik Beyin Bağlantısı” adıyla geliştirilen program ise insan beyninin elektromanyetik yollardan uyarılmasıdır. Beyindeki elektriksel aktiviteyi etkileme ve değiştirme doğrultusunda, beyinden yayılan 5 milivolt ve 30-50 Hz'lik elektromanyetik dalgaların şifreleri dijital ortamda çözülerek içerdikleri veriler uzaktan denetlenebilmektedir. Her tür düşünce, işitsel faaliyet ve görsel görüntünün, beyindeki elektromanyetik dalgalarda karşılığı bulunduğundan, bunlar beyindeki EMF şifrelerinin çözülmesiyle denetim altına alınabilmektedir. Kimyasal, biyolojik ve radyolojik maddelerin insan davranışlarının kontrolü amacıyla geliştirilen ve çok gizli olarak yürütülen MKULTRA programına bağlı olarak 1953 yılında başlayan bu proje “beyinler arası radyo-hipnotik kontrol” sistemi araştırmalarını içermektedir. Bu ve benzeri operasyonlara ait araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin genel adı olan MKULTRA dâhilinde, gözetim/denetim amaçlı 149 alt proje ile bunlarında altında yer alan 33 ek proje bulunmaktadır.⁸⁴

Enformasyon teknolojileri bir yönüyle temel insan hak ve özgürlükleri karşısında kontrol işlevleriyle donanırken diğer yönüyle de enformasyon teknolojileri birer enformatik gözetim aygıtlarına dönüşebilmektedir. Ancak enformatik gözetim alanındaki hiçbir gelişme, insanlığı genom projesinde olduğu kadar tehdit etmemiştir. Genom bir organizmaya ait DNA dizisini göstermektedir. İnsan Genomu Projesi ise DNA dizisini ve organizmaya ait bütün genleri belirleyerek bir başvuru kaynağı oluşturulmasıdır. Haziran 2000'de insan genomunun taslak dizisi açıklanmıştır.

⁸²<http://www.haberturk.com/polemik/haber/900283-avuc-ici-damar-izi-uygulamasi-fisleme-midir>, Erişim Tarihi: 29.08.2014.

⁸³ <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/11/22/bankada-avuc-ici-donemi>, Erişim Tarihi: 13.10.2014

⁸⁴ Armen Victorian, *Beyin Kontrolü*, Çev. Mustafa Mencütekin, Timaş Yay. İstanbul 2001, s.25.

Bilim adamlarının bu projeden beklentileri, tedavisi mümkün olmayan ve kalıtsal nitelik taşıyan hastalıkları çözüme kavuşturmakken adli tıp açısından ise aranan suçluların etkili bir şekilde belirlenebilmesidir. Diğer yönden ise çeşitli yasal/toplumsal ve ahlaki sorunlar gündeme gelmektedir. Genetik bilgilere kimlerin sahip olacağı ve denetleyeceği, hangi amaçlarla kullanılacağı ve davranışları belirleyen/düzenleyen genler olduğundan bunların yanlış ellerce kontrol altına alınmasının yol açacağı gibi problemler söz konusu olmuştur.⁸⁵

İnsan genlerinin haritalanması bireylerin biyolojik bilgisine ulaşılması anlamına gelir. Biyogözetim çalışmalarıyla yapılan, kişilerin bedenlerinin şifre yerine geçmesidir. Genetik kodla beraber dışlamaların çok ciddi sosyal ve kişisel sonuçları olabilir. Sosyal sonuçları derken, bu durumların kendileri toplumda var olan eşitsizlikleri daha da artırabilirler. Beden bu pratiklerle sadece gözetlemenin alanı haline gelmemiş, aynı zamanda gözetleme verilerinin kaynağı haline gelmiştir. Gözetlemeyi derinin içinde fiziksel ve tenin içinde görme seçeneği bazı mahremiyet sorunsallarının çıkmasına da neden olabilmektedir.⁸⁶

Biyolojik gözetimin diğer bir boyutu ise kablosuz iletişimin mümkün olması ile insan vücudunun iletken kablosuz bir ağ olarak kullanımı yolunda yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Microsoft şirketi “insan derisi üzerinden veri aktarımı” adlı bir patent almış ve amacını şöyle açıklamıştır: Küpeler kalp atışları ile tansiyonu kontrol edecek ve bileklikler de insan terinin yapısını tarayarak herhangi bir hastalığın baş gösterip göstermediğini belirleyecektir. Tüm bu veriler ise deri üzerinden vücuda yerleştirilen bir çipe aktarılacaktır.⁸⁷ Ancak önceki bölümlerde Microsoft’un NSA ile işbirliği ve MKULTRA gibi projeler ve uygulamalar düşünüldüğünde gözetim zemininde bakıldığında endişeler barındırmaktadır.

4.2.4.1. İktidarın Ev’i Hapsetmesinde e-Kelepçe ve Ev Hapsi

Önceki bölümlerde konu ettiğimiz yeni gözetim teknolojileri ve çeşitli uygulamalar sonucunda “ev”in gözetimine konu olan akıllı telefon, akıllı televizyon,

⁸⁵ Victorian, s.25.

⁸⁶ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.155-169.

⁸⁷ <http://haber.gazetevatan.com/0/31242/7/yasam>, Erişim Tarihi:30.08.2014

internet, bilgisayar gibi enformasyon teknolojileri günümüzde aynı zamanda birer gözetim teknolojileri olma nitelikleri ele alınmıştır. Bu anlamda günümüz özel yaşam alanı/ev bir fiil iktidarların gözetim ve hâkimiyet alanına girerken diğer bir yönü ile e-kelepçe ve ev hapsinde olduğu gibi devlet otoritesinin” ev”e yönelik yasal gözetim uygulamaları söz konusu olmuştur.

Kişi ve kurumların iletişimleri ve eylemlerinin sistematik şekilde izlenmesi ve denetim altında tutulması olarak gözetim, enformasyon denetimi ile yakından ilgilidir. Bu nedenle stratejik bir unsur haline gelen enformasyon ve onu analiz etmek üzere kullanılmaya başlanan ve uydu-bilgisayar korelasyonu üzerinde yükselen enformasyon teknolojileri günümüzde özel bir anlam kazanmaktadır.⁸⁸ Önceki bölümlerde değinildiği üzere enformasyon teknolojilerinin hızlı gelişimi ardından gözetim bağlamında yönetim anlayışında temel dönüşümler yaşanır. Ev bağlamında bunun en can alıcı örneğini ise birçok ülke ile birlikte Türkiye’de uygulanmaya başlanan e-kelepçe ve ev hapsi uygulamaları olmuştur. Ev’in modernite içinde bir konut olarak nesneleşme sürecine, enformatik gözetim ile şeffaflaşması eklenirken hukuki ve ceza uygulamaları çerçevesinde insanların “ev”lerin de belirli ceza infazları için resmi bir uygulama olarak ev hapsi gündeme gelmiştir.

Biyolojik gözetim çerçevesinde ele alınan *E-kelepçe* ve ya *Ev-hapsi* enformasyon teknolojileri ve bu teknolojileri izleyen gözetim teknolojileri sonucunda tüm yerküre iktidarlar için şeffaf bir hapisane niteliği kazanmıştır. Bu bağlamda enformasyon gözetimine dayalı toplumsal denetim söz konusu olduğunda “ev” de dâhil iktidarlardan gizlenebilecek tek bir yer kalmamıştır. Biyolojik gözetimin yasal olan ve güvenlik amacıyla birçok ülkede kullanılan bir uygulaması “*elektronik künye*” sistemidir. Bu yolla güvenlik açısından düşük risk grubunda bulunan ve tehlike oluşturmayan bazı suçlular cezalarını evlerde çekmekte ancak bileklerine takılan elektronik bir künye ile sürekli gözetim altında tutulmaktadır. Telefona bağlı bir sistem ya da uydu yoluyla polis merkezine sürekli sinyal gönderen künye sisteminde, kişi belirlenen menzilin dışına çıktığında alarm vererek görevlilere uyarı

⁸⁸ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.154.

göndermektedir. Suçluların biyolojik ve elektronik yöntemlerle gözetlenmesi konusunda devletin bireyler üzerindeki denetiminin en keskin biçimlerinden birini ifade eder.⁸⁹

Türkiye de 5402 sayılı “Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu” Resmî Gazete’nin 20 Temmuz 2005 tarihli ve 25881 sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. “Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Yönetmeliği” Resmî Gazete’nin 20.12.2005 tarihli ve 26029 sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Denetimli serbestlik veya gözetim suçlular hakkında kamu davasının açılmasının veya duruşma yapılmasının ya da cezaya hükmedilmesinin şartlı olarak geri bırakılmasını ve serbest bırakılan suçlu hakkında onun kişiliğini hedef tutan bir kontrol, yöneltme ve idare sisteminin uygulanmasını belirleyen bir tedbirdir. İngilizcede ‘‘probation measures’’ olarak adlandırılan denetimli serbestlik tedbirleri, hapis cezasına seçenek olan ve cezalar sistemini tamamlayan bir gözetim tedbirini ifade etmektedir.⁹⁰ Denetimli serbestlik, ceza yargılamasının bir parçası ve bir ceza infaz yöntemidir. Denetimli serbestlik de sosyal amaç temelde kişinin ıslahı ve topluma yeniden kazandırılmasıdır.

Türk hukuk sisteminde denetimli serbestlik, kişinin işlediği bir suç nedeniyle cezaevine kapatılması yerine, cezasını toplum içerisinde gözetim ve denetim altında çekmesini ifade etmektedir. Bu anlamda denetimli serbestlik, alternatif bir infaz sistemidir. Şüpheli, sanık veya hükümlüler için duvarların arkasına kapatılarak hapsedmenin alternatifi olan bu sistemde, şarta bağlı olarak serbest bırakılmasıdır. Denetimli serbestlik uygulamalarından biri de suçlunun ev hapsinde elektronik kelepçe ile izlenmesidir.

ABD’de 1869’da, İngiltere’de 1842 yılında başlayan denetimli serbestlik uygulaması Türkiye’de 2005 yılında başlayan uygulama ile 133 yerde denetimli serbestlik müdürlüğü kurulur. Türkiye’de 2006-2011 yılları arasında toplam 436 bin 150 kişinin takip ve denetimi yapılır. Yönetmeliğe göre; koşullu salıverilmesine 1 yıl ve daha az süre kalan iyi halli hükümlüler hakkında, kamuya yararlı bir işte

⁸⁹ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.178.

⁹⁰ Sulhi Erman Dönmezer, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C.1, Beta Yay. İstanbul 1994.s.5.

ücretsiz olarak çalıştırılma, bir konut veya bölgede denetim ve gözetim altında bulundurulma, belirlenen yer veya bölgelere gitmeme, belirlenen programlara katılma gibi denetimli serbestlik tedbirleri uygulanabilecektir. Yönetmelikle, kadın veya 65 yaşını bitirmiş kişiler mahkûm oldukları 6 ay, 70 yaşını bitirenler mahkûm oldukları 1 yıl, 75 yaşını bitirenler de mahkûm oldukları 3 yıl veya daha az süreli hapis cezalarının tamamını belli şartlar altında mahkeme kararıyla konutta çekebilecektir. Hapis cezasını konutta çekmesine karar verilenler; ilk 6 ay için günde bir, ikinci 6 ay için günde iki, üçüncü 6 ay için günde üç, 18'inci aydan sonra ise günde dört saat süreyle evden çıkabilecektir. Hükümlünün acil sağlık durumu, deprem gibi öngörülme nedenlerden dolayı konutundan ayrılması ihlal sayılmazken bu durumda konut dışında geçen süre infazdan sayılacaktır.

Elektronik kelepçe uygulaması ise haklarında belirli yerlere gitmekten yasaklama veya belirlenen ev, yer veya bölgeden çıkmama ya da belirlenen kişilere yaklaşmamaya dair verilen denetimli serbestlik kararları, elektronik cihaz kullanılmak suretiyle yerine getirilebilecektir. Elektronik cihazın özelliğine göre yükümlü davet edilerek veya evine gidilerek elektronik kelepçe devreye sokulacak. Kelepçe ünitesinin kullanımı ve uyulması gereken kurallar yükümlüye yazılı olarak bildirilecektir.⁹¹ Denetimli serbestlik hizmetlerinin genel olarak amacı, suç işleyenleri *iyileştirerek* yeniden *üretken* birer birey olarak toplum içindeki yerini almasına yardım etmektir. Suçlular için bir *kontrol* ve *iyileştirici* bir yöntemdir. Suçluları duvarlar arasına kapatarak özgürlüğünden yoksun bırakmanın her zaman suçluya ve topluma bir faydası olmadığı kabul edilerek ceza infaz yönetiminde temel bir değişim göstergesi olmuştur. Bu bakımdan denetimli serbestlik hizmetleri, suçluların cezalarını toplum içinde çekmelerini sağlamayı amaç edinmiştir. Bu bakımdan hapis cezalarının suçu önleme ve ıslah etkisini sağlamaktan uzak olduğu günümüz ceza adalet sisteminde denetimli serbestlik ve yardım sistemi hem yaptırımların bireyselleştirilmesinin hem de suçludaki insani yanının ortaya çıkarmanın en etkili aracıdır.⁹²

⁹¹ www.milliyet.com.tr/ev-hapsinde-elektronik-kelepce...03.../default.htm, Erişim Tarihi:23.10.2014

⁹² Necati Nursal, Selcen Ataç, *Denetimli Serbestlik ve Yardım Sistemi*, Yetkin Yay. Ankara 2006.s.62

Gözetim bağlamında enformasyon teknolojileri ve bu teknolojilerin gözetim ve izleme amaçlı kullanımındaki teknik gelişmeler ardından bir yere kapatma ve kapatılanların sisteme ekonomik maliyetleri, cezaevlerindeki kapasite, cezaların modern ve insani infazları gibi konuları gündeme getirmiştir. Diğer yönden, ceza infaz kurumlarında daha az personel istihdamına yol açabileceği dolayısıyla da önemli bir ekonomik yarar sağlayacağı düşünülmüştür. Denetimli serbestliğin maliyeti bir suçlunun cezaevine girmesinin maliyetinden daha ucuzdur. Örneğin; Amerika'nın Georgia Eyaletinde tek bir suçlunun yıllık maliyeti 7760 dolar iken, denetimli serbestlik rejiminin uygulandığı bir suçlunun maliyeti 985 dolardır. Çünkü bu sistemde; suçlulara ceza infaz kurumlarında yapılan barınma, ısınma, beslenme vb. gibi harcama giderlerinden önemli bir tasarruf sağlanmaktadır.⁹³ Türkiye'de konuyla ilgili verilere bakacak olursak, Adalet Bakanlığı'nın verilerine göre: 2005 yılında yürürlüğe giren denetimli serbestlik kapsamında bugüne kadar 439 bin 428 kişi hakkında karar verilmiştir. Denetimli serbestlik kararı verilen kişi sayısı 2009 yılında 78 bin 775, 2010 yılında 104 bin 662, 2011 yılında 130 bin 402 ve 2012 yılı Ekim ayı itibarıyla 125 bin 589 kişidir. Halen 150 bin 750 şüpheli, sanık ve hükümlünün denetim, takip ve iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır.⁹⁴

Devlet otoritesinin “ev”i de içine alan yeni gözetim yöntemleri sonucunda hapisane yerine “ev”de kontrol ve denetim altına alma stratejisi verilen istatistikî veriler çerçevesinde her yıl artarak sürdüğünü göstermektedir. Gözetim toplumunu hayatımızın hemen her alanında görmemizin mümkün olduğunu ifade eden Tüysüzoğlu'na göre: Hapsetmeyip eve bağlayan ceza sistemi akla gelen ilk örneklerden biridir.⁹⁵ “Ev”in gözetim bağlamında kamusal ilişkiyi sadece mahremiyet kaybı olarak değerlendirmek eksik ve yanlış bir değerlendirme olacaktır. Çünkü enformasyon teknolojilerinin etkisiyle toplumsal yapılar temel dönüşümler geçirmektedir. Devlete ait disiplinler yapılar yerlerini denetimsel yapılara terk etmekteyken “ev”de iktidarların denetim alanına katılmaktadır.

⁹³ Nursal, N. Ataç, S. *Denetimli Serbestlik*, s.49.

⁹⁴ <http://www.aksam.com.tr/guncel/denetimli-serbestlikten-439-bin-kisi-faydalandi--149909h/haber-149909>, Erişim Tarihi:11.09.2014

⁹⁵ Göktürk Tüysüzoğlu, “Denetim toplumları”, http://erilkent.blogspot.com/2007/11/denetim-toplumlar-konusunda-bir-ek_02.html, Erişim, Tarihi:08.23.2014

Lyon mahremiyet kaybının hatta mahremiyetin tüm korunulardan yoksun olduğu yeni gözetim toplumunda ortadan kalkmasının yegâne kayıp olmadığı üzerine dikkatleri çeker. Her ne kadar gözetim konusunda insanların aklına gelen ilk şey mahremiyet kaybı olsa da bunun en önemli sorun olmadığı söylenebilir. Anonimlik, gizlilik ve mahremiyet konuları elbette göz ardı edilemez; ama konunun tarafsızlık ve adalet, temel özgürlükler ve insan hakları ile bağlantısı da unutulmamalıdır. Çünkü bugünün gözetiminin temelde elde ettiği şey öyle ya da böyle toplumsal sınıflandırmadır.⁹⁶ Yeni toplumsal yapıda enformatik gözetimin eriştiği olanaklar neticesinde özel alanın dönüşen temel nitelikleri karşısında yasalarca koruma altına alma çalışmaları sürse de yasa koyucuların gözetim söz konusu olduğunda taraf oldukları unutulmamalıdır.

4.3. E-Devlet Uygulamaları ve Dijitalleşen Vatandaş

Bilgisayar teknolojileri ve internet ile birlikte devlet, vatandaşlar ve kurumlar arasında yeni bir dönem başlamıştır. Enformasyon teknolojileri ile toplumsal yaşamın tüm alanlarında ortaya çıkan dönüşümler devlet rolünde de dönüşümlere neden olmuş ve kamu yönetiminde, kamu hizmetlerinde çağa adapte olmayı gerektirirken devlet giderek sanal bir ortama taşınmıştır. E-devlet olarak adlandırılan bu işleyiş içinde, kamu kuruluşları/ vatandaşlar ve özel/tüzel kuruluşlar, devletle bağlantılarında erişim araçları olarak pc, kiosk, akıllı kart, dijital tv ve mobil telefonu kullanırken; e-devlet ise vatandaşlar ve kuruluşlarla olan ilişkilerinde portal ve çağrı merkezi gibi ara yüzlere başvurmaktadır.⁹⁷

Bennet'in ifadesiyle: E-devlet uygulamaları ile kâğıtların yerini bytelar, dosya dolaplarının yerini de veritabanları almıştır.⁹⁸ Devletin sağladığı hizmetlerin bir bölümü ya da mümkün olanlarının tamamının elektronikleşmesi e-devlet olarak tanımlanmaktadır. E-devlet, Türkiye Bilişim Şurası'nın Mayıs 2002 tarihli E-Devlet Çalışma Grubu Raporu'nda “*devletin vatandaşlara karşı yerine getirmekle yükümlü*

⁹⁶ Bauman ve Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.21-35.

⁹⁷ Arthur Andersen, *Yönetim ve İnsan Kaynakları Danışmanlığı Ltd. Şti. Değişim.tr: İnternette Gelişimde Türkiye*, İş Bankası Yay. İstanbul 2001, s.86.

⁹⁸ Demokaan Demirel, “E-Devlet ve Dünya Örnekleri”, *Sayıştay Dergisi*, S.61, Ankara 2006, s.83-118.

olduğu görev ve hizmetler ile vatandaşların devlete karşı görev ve hizmetlerinin karşılıklı olarak elektronik iletişim ve işlem ortamlarında kesintisiz ve güvenli olarak yürütülmesi'' şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlama doğrultusunda e-kamu hizmetleri de devletin vatandaşlara ve iş dünyasına verdiği hizmetler ile kendi kurumları arasındaki iletişimin elektronik ortamda yürütülmesi şeklinde kendini göstermektedir.⁹⁹

Bugün birleşmiş milletler üyesi 189 ülkede resmi nitelikte bir enformasyon sitesi bulunuyor. Avrupa Birliği ülkeleri gelecek vizyonunu "E-Avrupa" olarak belirlemiştir. AB ülkesi hükümet ve devlet başkanları, 23-24 Mart 2000 tarihinde Lizbon'da yaptıkları Avrupa Konseyi Toplantısı'nda, dünyanın en rekabetçi ve en dinamik bilgi tabanlı ekonomisi haline gelme hedeflerini ortaya koyarak, 19-20 Haziran 2000'de, E-Avrupa Eylem Planı'nı kabul etmiştir. E-devlet projeleri AB'ye giriş sürecindeki Türkiye için de önemli bir konudur. 2002 Haziran'ında Göteborg'da gerçekleştirilen devlet ve hükümet başkanları zirvesinde, AB'ye aday ülkelere biri olarak söz konusu girişime katılacağını deklare eden hükümet, E-Türkiye Girişimi Eylem Planı'nı oluşturmuştur.¹⁰⁰ Çeşitli ülkelerde fiilen başlatılmış olan e-devlet uygulamalarından başlıcalarına bakacak olursak: Nüfusu 278 milyon olan Amerika'da, sayıları 150 milyonu bulan internet kullanıcılarından yüzde altmış devlet internet sitelerini kullanmaktadır. Malezya "My Kad" adını verdiği dünyanın ilk ulusal akıllı kartını hizmete sunmuştur. Bu kart ile bireylerin kimlik bilgileri ile elektronik imzaları yanında; devletin kredi, bankacılık, telefon, ulaşım gibi çeşitli hizmetlerine erişim sağlanmaktadır. Danimarka'da, online olarak verilmesi mümkün 165 hizmetten 162'si elektronik ağ üzerinden gerçekleştirilmektedir.¹⁰¹

E-devlet yaklaşımının temelinde, belli bir veri tabanının devletin kurumları/birimleri tarafından paylaşılması ve bu veri tabanına her girişte mevcut verilerin güncellenmesi söz konusudur. Bu uygulamalar diğer yönüyle de bilgisayar

⁹⁹ İbrahim Kırçova, *E-Devlet Uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri*, İstanbul Ticaret Odası Yay. İstanbul 2003, s.27-33.

¹⁰⁰ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.255-256.

¹⁰¹ Kırçova, s.125-154.

eşleştirmeleri yoluyla gözetime yönelik altyapısal imkânları sağlayacak şekilde, devletin veri toplama/depolama ve işleme kapasitelerini de maksimum düzeye yükseltmesi anlamına gelmektedir.¹⁰² Ancak bu noktada özellikle MERNİS Projesi olarak da bilinen Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi'nden söz etmekte yarar var. Amaçları arasında “*güvenlik bakımından kanun kaçaklarının izlenmesi ve yakalanması kolaylaşacaktır*” ibaresinin de yer aldığı bu sistem, devletin vatandaşlarını fişleyerek sınıflandırmasında büyük kolaylıklar getireceği düşünülmektedir. Elektronik ortamda modern fişleme olarak da nitelendirilen sistemin çalışmalarına, 1980’lerde başlanmış ve 2002 sonu itibarıyla vatandaşların kayıtlarının sisteme girişi tamamlanmıştır.¹⁰³

2014 yılı itibarıyla Türkiye’de e-devlet uygulamaları ve genel verilere bakacak olursak: “E-Devlet Kapısı” adlı portal üzerinden kamu hizmetlerine tek bir noktadan erişim imkânı sağlayan e-devlet uygulamaları sunulmaktadır. Amacı: kamu hizmetlerini; vatandaşlara, işletmelere, kamu kurumlarına bilgi ve iletişim teknolojileriyle etkin ve verimli bir şekilde sunmaktır. “E-Devlet Kapısı”nın kurulması, işletilmesi ve yönetilmesi görev ve sorumluluğu 20.4.2006 tarihli ve 26145 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 23.08.2014 itibarıyla Türkiye’de e-devlet uygulamaları; “*18.568.246 kayıtlı kullanıcı sayısına, 139 kurum ve 1006 tür hizmet*”¹⁰⁴ sunan bir hacme dönüşmüştür. Geleneksel devlet bürokrasisi ile elektronik devlet uygulamaları arasındaki temel farklara bakacak olursak; e-devlet uygulamaları ile bireyselleşmiş hizmet ön plana çıkarken, kapalı idari fonksiyonlardan şeffaf ve açık bir yapıya geçilmiştir. Kâğıt ve dosyalama ise yerini elektronik hizmetlere bırakmıştır.

Bilgisayar sistemleri devlet daireleri tarafından 1970’lerin sonlarında kullanılmaya başlanmış ve 1990’lara gelindiğinde tümüyle yaygınlaşmıştır. Oluşturulan veri bankaları yoluyla hem bireyler hem de toplum sıkı bir gözetime konu olmuştur.¹⁰⁵ Enformasyon teknolojilerinin toplumsal denetim açısından

¹⁰² Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.255.

¹⁰³ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.258.

¹⁰⁴ <https://www.turkiye.gov.tr/bilgilendirme?konu=siteHakkinda>, Erişim Tarihi:06.09.2014

¹⁰⁵ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, s.147

iktidarlara sağladığı kolaylıklar ile vatandaşların e-devlet uygulamalarından elde ettiği olumlu gelişmeler karşılaştırıldığında kaybeden tarafın vatandaşlar olduğu görülmektedir. Kişisel verilerinin internet ağı içinde akışı, iktidarların bu veritabanlarında akan verileri izleyebilmesi, depolayabilmesi ve kurumlar arası veritabanlarının bütünleşik bir sistem olarak işlemesi düşünüldüğünde gözetim endişeleri ve mahremiyet ihlali endişelerinin haklı nedenlere dayandığı görülecektir. Çünkü ortaya çıkan gözetimin yaygınlaşma sürecinde toplumsal denetim uygulamalarında, toplumun alışageldiği iletişim düzeninden farklı kurallarla işlemekte, bu yeni denetim düzeninde iktidarların kendine özgü yeni güvenlik ve yönetim boyutları bulunmaktadır.¹⁰⁶

Türkiye’de bürokratik yapı ve gözetim açısından önemli bir örnek; İstanbul’da bir kadının din değiştirip “Hıristiyan” olması ve çocuğunu “Özel Karagöz Ermeni Okulu”na kaydettirmek istemesinin engellenmesiyle ortaya çıkar. İtirazlar üzerine resmi kurumlarca açıklanan gerekçe Türkiye’nin, 1923’ten beri “gayrimüslim”lere yönelik bir gizli “soy kodu” uygulaması olduğunu ortaya çıkarır. Bu uygulamaya göre *Rumların 1, Ermenilerin 2, Yahudilerin 3* ile kodlandığı/fişlendiği anlaşılır. Böylece, Türkiye’de “yerli yabancılar” olarak da adlandırılan gayrimüslimlerin bu adlandırmalara ek olarak devletin kendilerini ayrıca hangi “ırk/milliyet”e sahip olduklarına dair de bir şecerenin tutulduğu ortaya çıkar. Hem “İl Milli Eğitim”in hem de “Nüfus Müdürlüğü”nün bu temel uygulama ve gerekçelerinden hareket eden İstanbul Valiliği, bu davadaki savunmasında:

“Din ve ırk/milliyet farklı hususlar olup birbirine karine teşkil etmesi mümkün değildir. İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nün kilisenin kendi iç düzenini bilmesi mümkün değildir. Bu sebeple bu belgeye dayanarak, davacıyı Ermeni asıllı kabul ederek, oğlunun okula kaydının yapılması mümkün değildir. Azınlık okullarına kayıt sırasında kayıt olacak öğrenci velisinin mahkeme kararı ile din, isim ve mezhep değiştirip değiştirmedığinin bilinmesi, 1923 yılından bu yana ‘Vukuatlı’ nüfus kayıtlarının gizli soy kodunun da Ermeni olması sebebiyle 2 çıkarılması gerekmektedir.”¹⁰⁷

Ancak tüm gözetim uygulamaları bu belgede olduğu gibi açık ve net bir şekilde devlet iktidarı ve ya kurumlarınca kabul edilmemekte çoğu kez red edilmektedir.

¹⁰⁶Muhiddin Tataroğlu, “E-Devlette Bilgi iletişim Teknolojilerinden Kaynaklanan Etik Sorunlar”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, S.520, Muğla 2008, s.63.

¹⁰⁷ <http://blog.radikal.com.tr/politika/valilik-her-isteyen-ermeni-olamaz-diye-buyurmus-42425>, Erişim Tarihi: 05.09.2014

Türkiye’den bir diğer örnek ise; Meclis Darbeleri Araştırma Komisyonu’na gelen çuvallar dolusu fişleme belgeleriyle ilgili karar ile ortaya çıkar. Darbe dönemlerinde fişlenen vatandaş bilgilerinin imha edileceği, ancak tarihe bir not düşmesi için fişleme yapan isimlerin tek tek tutanaklara geçirilmesine ve Meclis’te kalmasına karar verilir. Başbakanlık, Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu’nun talebi üzerine 30 bin sayfa fişleme belgesi Meclis’e gönderilir.¹⁰⁸ Bu resmi belgelere dayanan iki olay gözetimin geçmişte ve günümüzde ne kadar yaygın olduğunu ve bilgi iktidar ilişkisini görünür kılmak açısından önemlidir.

Tüm vatandaşların kişisel verilerinin toplandığı bir ortam olarak e-devlet uygulamaları toplumsal denetim adına oldukça arzu edilebilir bir özelliğe sahiptir. Bu özellik, bireysel ya da örgütsel menfaatler için birçok saldırıya sebep teşkil edebilmektedir. İktidar doğası gereği güçle iç içedir ve gücün olmadığı yerde iktidardan bahsedilememektedir. Dolayısıyla iktidarı elinde tutanlar, onlara daha çok güç sağlayacak araçların cazibesi karşısında zafiyet gösterebilmektedirler.¹⁰⁹ E-devlet uygulamalarında taraflardan birinin devlet iktidarı olduğu durumda bir vatandaşın verilerini paylaşım paylaşımına veya devlet iktidarı karşısında kişisel verilerini koruma altına alma olanağı/gücü ve inisiyatifi olmadığı açıktır. Bu bağlamda vatandaşların diğer gözetim ilişkilerine nazaran gönüllü bir durumu veya rızası da söz konusu değildir. Neticede, mahremiyet ve kişisel verilerin korunması genel anlamda özgürlük ve demokrasi talepleriyle doğrudan bağlantılıdır.

4.4. Ev’in Mağazalaşması ve Tüketici Gözetimi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşan kullanımı etkilerini ekonomik alanında da göstermektedir. Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler enformasyon ürünlerinin dijitalleşmesini sağlayarak bu alanda kendine özgü yenilikler ve ekonomik sonuçlar meydana getirmiştir. Bu süreçte ekonomik süreçlerin bir bölümü ev’e taşınırken diğer yönden tüketicilerin izlenmesi bağlamında devlet iktidarı ardından sivil iktidarların da gözetim aracılığıyla ev’e girmeleriyle sonuçlanmıştır. Gözetim toplumunun karakteristik uygulamalarından biri kapitalist sistemdeki

¹⁰⁸<http://gundem.bugun.com.tr/tbmden-tarihi-fisleme-karari-haberi/216092>,ErişimTarihi:06.09.2014

¹⁰⁹ Tataroğlu, s.68.

dönüşümler sonrasında ortaya çıkan yeni ekonomidir. Sanayi toplumunda ön planda olan üretimin yerini, günümüzde tüketimin alması ve buna bağlı olarak tüketici davranışları ile tüketim kalıplarının piyasada büyük oranda bir “değer” ifade etmesi, pazar dinamikleri açısından gözetimi bir zorunluluk haline getirmiştir. Tüketici ile ilgili her tür enformasyon şirketler için büyümenin ve rakipler karşısında avantaj elde etmenin bir koşulu haline gelmiştir. Böylece gözetim pratiklerini içeren listeye; devlet kurumları, istihbarat servisleri ve merkezi otoriteler yanında, büyük küçük farkı gözetmeden tüm şirketleri de eklemek gerekmektedir.¹¹⁰

Enformasyon teknolojilerinin etkisiyle yeni ekonomik yapılar ortaya çıkarken bunlardan biri de e-ticaret kavramı olmuştur. E-ticaret, “mal ve hizmetlerin internet üzerinden alım-satımı” olarak tanımlanmaktadır. E-ticaret olarak değerlendirilen işlemler arasında perakende ticaretin yanı sıra seyahat harcamaları, dijital uygulama indirme, tüketiciler ya da işletmeler arası platformlarda gerçekleşen alışverişler de bulunmaktadır. E-ticaret faaliyetleri, alışverişi gerçekleştiren oyuncuların niteliğine göre iki gruba ayrılmaktadır. Business to Business (B2B): İşletmeler arası ticaret, Business to Consumer (B2C): İşletme ile tüketici arasındaki ticarettir.¹¹¹ Bu yeni ekonomik yapıda gerçekleşen değişim, ticarete aracının ortadan kalkması, evinde oturan sıradan bir tüketicinin dünyanın bir ucundan sipariş verebilmesi, alışveriş yapabilmesidir. Uçak bileti için turizm acentelerine gitmek yerine tüketici internet üzerinden alabilmektedir. Üstelik bu üretici tüketici karşılaşması, tüketiciye yönelik imalatı da oluşturmuş, kitlesellikten bireyselliğe geçişin ve tüketici ile üretici arasındaki sınırın eriyişinin göstergesi olmuştur.¹¹²

Teknoloji, tüketicilerin gözetimini kolaylaştırmada ve gerekli enformasyonu elde etmede artık her türlü imkânı sağlamaktadır. Bunlardan en yaygın olanı, ürün ambalajları üzerindeki siyah çizgi ve numaralardan oluşan “*Evrensel Ürün Kod*” larıdır. Bar-kod olarak da adlandırılan bu sistem, optik tarayıcılar ile bilgisayar

¹¹⁰ Dolgun, s.261-262.

¹¹¹ Aslı G. Şat Sezgin, ‘Dünyada ve Türkiye’de E-Ticaret Sektörü’ İktisadi Araştırmalar Bölümü - Nisan 2013, http://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_04_2013.pdf, Erişim Tarihi: 12.09.2014

¹¹² Don Tapscott, The Digital Economy, Tolga Kara (Akt.), *Yeni Ekonomi Kavramı ve Basın İşletmelerindeki Etkisi*, O. Kaymakçı (Ed.), *Küreselleşme Üzerine Notlar*, Nobel Yay. İstanbul 2007, s.151-179.

bağlantılı dijital veya lazerli okuyucular sayesinde, tüketici alışverişlerine yönelik enformasyonu veri tabanına aktarır. Böylece, alışveriş merkezlerindeki elektronik kasalar aracılığıyla elde edilen bilgiler ile tüketici profilleri hazırlanmış olur.¹¹³ Aynı türden veya aynı malzemeden olan çeşitli ürün sınıflarını tanımlayan yaygın bar-kod sisteminden her bir tekil ürün için tek bir kimlik oluşturan radyo frekans tanımlaması (RFID) çiplerine geçilmiştir. Ürünler için kimlik oluşturmakta kullanılmasının yanında pasaportlarda ve kıyafetlerde de kullanılıyor. Çiplerin yaydığı veriler aracılığıyla kişilerle ilişkilendirilebiliyor. Aynı zamanda, QR (hızlı yanıt) kodları, akıllı telefonlarla algılanabilen kare-kod şifreleri gibi aygıtlarda birçok ürün, sembol ve giyim eşyasının üzerinde bulunuyor. Bu anlamda tüketim pratiği sistematik gözetiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴

Ağa bağlanarak ürün ve hizmetlerini küresel boyuta taşımış bir işletme, pazarlama ile reklam faaliyetlerini yoğun bir şekilde internet üzerinde gerçekleştirirken tüm bu zinciri başlatan bilgiyi üretebilmesi için en çok ihtiyacı olan tüketiciye dair veriler, tüketici davranışları ile tercihlerine ait enformasyondur. Nasıl bu verilerin işlenip enformasyona dönüştürülmesinde bilişim teknolojileri kullanılıyorsa bu verileri toplamak için de yine bilişim teknolojilerinden faydalanılmaktadır. Toplanan verilerle oluşturulan hedef kitle profilleri ürün ve hizmetin nitelik, reklam ve tanıtım uygulamaları vb. faaliyetlerini etkilemektedir. İnternet sitelerinden bilgisayarların hard diskine yerleşen çerezler (cookies) aynı zamanda bir tüketici olan internet kullanıcısının internetteki dolaşımına dair verileri kaydetmektedir. Bireyler hakkında edinilen bilgiler ile ürünlerini eşleştiren üreticiler tüketicilerin taleplerini yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Bilişim teknolojileri yardımıyla tüketicilerin izini süren tüketimlerini yönlendirmeye çalışan ve satın alma davranışları ile alım güçlerine dair detaylı bilgi edinebilen üreticiler tüketicilerin ve gündelik hayatın gözetlemesine katkıda bulunmaktadırlar.¹¹⁵

¹¹³ Toffler, s.115-116.

¹¹⁴ Lyon, *Akışkan Gözetim*, s.17-24

¹¹⁵ Lyon, *Elektronik Göz*, s.193.

Şirketler, gözetime dayalı elektronik sistemlere yatırım yapabilecek sermayeye sahiptirler ve dünya piyasasında her geçen gün daha da artan rekabet ortamı şirketleri buna teşvik etmektedir. Bu rekabet ortamında kar sağlayabilmek en ayrıntılı bilgiyi elde etme ile doğru orantılıdır. Şirketler, sosyo-ekonomik ve jeo-demografik verileri bir araya getirerek farklı bölgelerde yaşasalar bile aynı zevklere ve denk alım gücüne sahip tüketicilerin yer aldığı veritabanlarını eşleştirmektedir. Burada önemli olan nokta, vatandaş olarak devlete vermek zorunda kalınan bilgiler karşısında ticari kurumlar tarafından kar amaçlı kullanılabilenler kadar gözetim ev' e kadar yayılmaktadır. Tüketiciyi tanıma isteği öylesine güçlü ve yaygın ki bir tüketicinin yalnızca genel alışveriş alışkanlıkları ve demografik verileri değil; hobileri, dini inançları, politik görüşlerine ilişkin birçok veri toplanmaktadır. İşin tüketici tarafına bakıldığında ise tüketicilerde de yenilik isteği ve tüketim alışkanlıkları bir arzuya dönüşmüş, ileri boyutlara ulaşmıştır. Tüketiciler alışveriş yaptıkça ürünlerdeki barkodla eşleşerek veri tabanlarındaki yerini alan tüketici verileri de gözetleyen izlemeden kaynaklanan gücünü arttırmaktadır. Toffler bunu şu örnekle açıklamıştır:

“Tereyağı alacak olan bir tüketici en yakın dükkâna koşuyor ve tuzlanmamış tereyağından bir paketi raftan kapıyor. Kasada sırasını beklerken önündeki raftan bir TV Guide dergisi alıyor, bu aldıklarını kasiyere uzatıyor ve kasiyer de tarayıcıdan geçiriyor. Bu tüketicinin ilemiş oldukları ise: hangi tür mal kullandığı; markası; hacmi ya da miktarı; normal tereyağı yerine tuzlanmamış tereyağını tercih ettiği; alımın zamanı; onu alırken başka ne gibi malla, markalar aldığı; ödediği toplam hesap; bir reklamcının ona hangi tür dergiyle ulaşabileceği; şu anda nerede raf alanı boşalmış olduğu vb.dir.”¹¹⁶

Müşterilerin her gün birden çok ürün veya hizmet aldıkları düşünülecek olunursa alışveriş veya hizmet alımları ile toplanan kişisel veriler artarken ürünler arası eşleştirmeler ile de çok sayıda birleşim yapılabilmektedir. Günümüzde tüketicilerin alışveriş işlemlerinin büyük bir bölümünü kredi kartı¹¹⁷ ile yaptığı düşünüldüğünde, müşterinin kredi kartı kapsamında yer alan kişisel verileri de alışveriş ile aktarılan verilere eklenecektir. Ekonomik etkinliklerinin önemli bir

¹¹⁶Toffler, *Yeni Güçler*, s.115-116.

¹¹⁷ BKM'nin Eylül 2013 dönemine ait Türkiye kartlı ödeme sistemleri verilerine göre, 2013 Eylül sonu itibarıyla Türkiye'de kullanılan kredi kartı sayısı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 8 artarak 56,7 milyona, banka kartı sayısı yüzde 6 oranında artarak 97,5 milyona ulaşmıştır. http://www.bkm.com.tr/basin/bultenler/bkm_20130923.pdf, Erişim Tarihi: 12.09.2014

bölümünün günümüzde elektronik ortama kaydığı ve E-alışverişlerin¹¹⁸ büyük bir bölümü zorunlu olarak kredi kartı ile yapılırken diğer yönüyle gözetimin yayılması daha iyi anlaşılmalı olacaktır.

Tüketici odaklı gözetimin yalnızca tüketim, bar kod ve kredi kartları üzerinden değil güvenlik gerekçesiyle her sokağa yerleştirilen Mobese'ler dışında mağazalara yerleştirilmiş kameralar ile de yapılmaktadır. Mağaza içi kameralar o mağazanın hangi saatlerde daha yoğun olduğu, hangi cinsiyet grubunun daha çok alışveriş yaptığı, hangi ürünlerin hangi zamanlarda daha çok satın alındığı gibi verileri elde edip toplayabilmektedir. Ancak burada üstünde durulması gereken yalnızca enformasyon ve gözetim teknolojilerinin toplumsal denetim için yarattığı imkânlar ya da iktidarların gözetimden aldığı güç değildir. Bununla birlikte söz konusu durumda bu çalışmanın temel bileşeni olan özerk olduğu düşünülen özel alan/ev'in, kamusal'a dönüşümünde, iktidarların enformasyon teknolojileri vasıtasıyla enformatik gözetim pratiklerinin temel insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden uygulamaları olmasıdır.

¹¹⁸ Dünyada E-Ticaret Araştırma şirketi eMarketer.com verilerine göre küresel e-ticaret hacmi bir önceki yıla göre %21 artarak 2012 yılsonu itibarıyla USD 1 trilyona ulaşmıştır. Küresel e-ticaret hacminin 2013'te %18 artarak EUR 1,18 trilyona; 2015'te ise EUR 1,4 trilyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Ülkeler bazında bakıldığında, ABD'nin ilk sıradaki yerini bir süre daha koruması beklenmektedir. ABD'de toplam nüfusun %54'ü internette alışveriş yapmakta ve tüketicilerin alışveriş harcamalarının %10'u e-ticaret üzerinden gerçekleşmektedir. Türkiye'de 12 bin'e yakın e-ticaret sitesi faaliyet göstermektedir. Türkiye'de internet kullanıcı sayısı ve buna bağlı olarak e-ticarete olan ilgi giderek artmaktadır. Türkiye'deki internet kullanıcı sayısı 2012 sonu itibarıyla 37 milyon kişidir. TÜİK verilerine göre internet kullanıcılarının yaklaşık %20'si, kişisel kullanım amaçlı online mal ve hizmet alışverişini yapmaktadır. Türkiye'de online ticaret pazarı da internet kullanıcı sayısındaki artışa paralel olarak, son yıllarda oldukça hızlı büyümektedir. BKM verilerine göre, e-ticaretin büyümesinde bir göstere olarak kabul edilen internette yapılan kartlı ödemelerde, Avrupa ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülke, Türkiye olmuştur. Kartlı ödemelerin artış hızı 2012 itibarıyla İngiltere ve Almanya'da %13-14 seviyelerinde iken, Türkiye'de %50 olarak gerçekleşmiştir. http://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_04_2013.pdf, Erişim Tarihi: 12.09.2014

SONUÇ

Bu çalışma, günümüz enformatik gözetim teknolojilerini odağa alarak bir özel yaşam alanı olarak “ev”in kamusal alan ile iç içe geçiş sürecini gözetim kapsamında sosyal boyutu itibariyle ele almıştır. Bu kapsamda, tarihsel ve toplumsal boyutlarında bilgi iktidar ilişkileri içinde gözetim olgusu ve bu süreçte beliren mahremiyet ihlalleri konuları ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, günümüz toplumlarında enformatik gözetim sistemleri incelenmiştir. Çalışmada gözetim teknolojileri temel özelliklerine ve fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır. Söz konusu teknolojilerin kişisel veri toplamaya yönelik kullanımları kişisel veri gözetim araç ve programları olarak, kamusal alanı çepeçevre saran kameralar görsel gözetim olarak, telefon dinleme ve istihbarat sistemleri işitsel gözetim olarak, biyoteknoloji uygulamaları ise biyolojik gözetim olarak gruplandırılmıştır. Enformatik gözetimin temel özellikleri, kullanım alanları somut örnekler üzerinden incelenmiştir.

İşitsel, görsel, biyolojik ve kişisel verilere yönelik gözetim pratikleri hangi araçlarla yapılıyor olurlarsa olsunlar bilgisayar ve internet teknolojileri her birine dâhil olmakta ve gözetime konu olan kişilerin verileri bilgisayarlardaki veri tabanlarında tutulmakta ve depolanmaktadır. Bu anlamda, bilgisayar ve internet gözetim kapsamında temel bir nitelik taşıması itibarıyla ele alınmıştır.

Günümüz toplumları için enformasyon toplumu, bilgi toplumu gibi adlandırmalar yapılmaktadır. Ancak tüm toplumsal göstergeler ve günümüz gözetim pratikleri gözetim toplumunun yükselişine işaret etmektedir. Günümüzde gözetim toplumunun yükselişine neden olarak gösterilen uygulamalar genel anlamda üç alanda ortaya çıkmaktadır: Birincisi: Özellikle 11 Eylül 2001 milat olmak üzere küresel terör saldırıları nedeniyle gözetimin vatandaşları koruyacağına ve ulusal güvenliği sağlayacağına yönelik ön kabuller artmış görünmektedir. Ayrıca günümüz toplumlarında enformasyon teknolojilerine dayalı gözetimin olası güvenlik risklerini minimize indireceği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Küresel terör olayları ardından devlet iktidarlarının “kategorik şüphe” tanımlaması sonucunda günümüzde tüm yurttaşların potansiyel suçlu olarak izlenmesine neden olmuştur. Gözetim

sistemlerinin sadece suçluları görünür kıldığına yönelik hâkim görüş, gözetimin bir baskı unsuru olarak görülmesini engellerken öte yandan güvenlik ve özgürlük olanağı yarattığı söylemini yaymaktadır. Dolayısıyla gözetim araçları kişilerin kendilerini panoptik bir alanda hapsolmuş gibi hissetmelerini değil, tersine özgürce hareket edebilmelerine olanak tanıyan bir araç olarak algılanmaktadır. Günümüz gözetim pratiklerinin giderek daha az görünür olma, iz bırakmama ve fiziksel tüm engelleri aşma özellikleriyle synoptik bir nitelik kazanırken bu algının daha da güçlenmesine neden olmaktadır. Yaygınlaşan ve görece meşrulaştırılan gözetim pratikleri neticesinde özgürlük, demokrasi, kişilik hakları, kişisel veri ve mahremiyet hakkına yönelik hukuki ve etik sorunlar ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak: Enformasyon teknolojilerinin etkisiyle devletin bürokratik yönetim yapısının dönüşüme uğrayarak siber alana taşınması ve bu süreçte e-devletin yaygınlaşması ve genel kabul görmeye başlamasıdır. Vatandaşların dijital bir koda dönüşüp tüm enformasyonlarının elektronikleşen devlet kurumlarında depolandığı bir toplumsal yapının enformatik gözetime dayalı denetimin güçlenmesine neden olduğu düşünülmektedir.

Üçüncü olarak: Başta bilgisayar ve internet olmak üzere enformasyon teknolojilerinin gelişimi ile birlikte kapitalist sistemde yaşanan dönüşümler sonucu ‘yeni ekonomi’ olarak adlandırılan pazar sistemidir. Yeni ekonomik yapıda bilgisayar ve internet teknolojilerin etkisiyle e-ticaret/e-alışveriş ortaya çıkarken diğer yandan küresel rekabet koşulları içinde kişiye özel ürün ve hizmet politikaları güçlenmiştir. Elektronikleşen ve kişisel enformasyonlara gereksinim duyan yeni ekonomi içinde şirketler tüketicilerin kişisel verilerine ulaşma çabasına girişmiş ve bir tüketici olarak kişilerin gözetimine yönelmiştir. Bu anlamda gündelik yaşamı kapsayan enformatik gözetim, iktidarın temel güç kaynağı olurken, enformatik gözetim imkânlarıyla iktidar kendini yeniden konumlandırmaktadır. Gözetim pratikleri insanlık tarihinde antik döneme dek uzansa da o dönemde gözetim daha çok askeri amaçlı olarak savaşlardaki nüfusu belirlemeye yönelik olarak gerçekleşmekteydi. Ancak gözetim, ulus-devletin ortaya çıkmasıyla ve sanayi devrimi ardından özellikle kapitalist üretim ilişkileri içinde sistematikleşmiş ve

yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde kitlesel verimliliği arttırmak için geliştirilen ‘‘Taylorcu Bilimsel Yönetim’’ sistemi sanayi toplumu hayatını kökten değiştirir. Üretimde ve iş ortamında ‘‘insan elemanı’’ çeşitlilik ve muğlâklık kaynağı olarak verimlik düşürücü bir girdi olarak kabul edilir. Bu nedenle ‘‘*zaman-hareket ölçümü*’’, ‘‘*dur izle*’’ gibi bilimsel yöntemler sadece çalışma alanının yönetiminin ötesine taşıp aynı zamanda ‘‘ev bilimi’’ adı altında ev ve ev işlerinde temel bir kavram ve araç haline gelir. Teknik değişimlerin toplumsal yansımaları tüm dünyayı sararak fabrikaların dışına ‘‘ev’’e ve gündelik yaşamada yansır. Bu dönemde teknik gözetim yaşamın tüm alanlarına yayılmış ve ‘‘yönetim’’ adı verilen bilimsel yöntemlerle desteklenmiştir.

Gözetimin yayılışını, teknolojik bir olgu veya toplumsal kontrol bağlamlarında sadece ele almak ve yorumlamak bütün vurguyu araçlar üzerinde yoğunlaştıracaktır. Bu bakış, gözetimi geliştiren ideolojileri ve gözetime yol açan olayların atlanmasına neden olacaktır. Bu bağlamda tarihsel çerçevesinden hareketle bilgi iktidar ilişkisi içinde konu ele alınmış günümüz enformasyon toplumlarında gözetimin güçlenmesinin temel ekonomik ve siyasi parametreleriyle birlikte betimlenmeye çalışılmıştır.

Kapitalist sistemde enformasyon teknolojilerinin etkisiyle yaşanan bu dönüşümler sonucunda siyasi iktidar gün geçtikçe daha merkezi bir biçime doğru evrilirken yönetim anlayışı kurumların yönetiminden bireylerin sürekli ve kalıcı bir biçimde yönetilmesine evrilmiştir. Bu amaç neticesinde yönetim, kurumların idaresinden toplumdaki bütün bireylerin tüm toplumsal alanlarda enformasyonlarının gözetimi anlayışına dönüşürken özel alan ve kamusal alan ayrımı belirsizleşmiştir.

Genel anlamda üç boyutuyla yükselen günümüz gözetim pratikleri, devlet iktidarının ardından şirketler tarafından da uygulanırken kişilerin gözetim kaynakları çeşitlenerek yaygınlaşmıştır. Bu anlamda özel yaşam alanı/ev’in tüm insanlık tarihi boyunca özel ve özerk olarak genel kabul görmüş toplumsal ve mahremiyet bağlamında mevcut tüm koruma duvarları iktidarlara karşı şeffaflaşmıştır. Bu toplumsal dönüşümler sonucunda kişiler kamusal alanın ardından özel yaşam alanında/ev’lerinde gözetime konu olmuştur.

Günümüzde gelişen enformasyon teknolojileri günlük hayatın içinde yaygın kullanımıyla temel bir yer edinmiştir. Söz konusu durum özel alan/ev sınırları için de geçerlidir. Enformasyon teknolojilerinin gelişimi ve yaygın kullanım alanına kavuşmasıyla kişilerin birçok işlemlerini bu teknolojiler üzerinden ifa etmelerinin avantajlarının yanı sıra yeni problemlerin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kişiler evlerinden çeşitli teknolojilerle katıldıkları internet bağlantılarıyla e-devlet, e-ticaret, e-alışveriş, sosyal medya gibi çeşitli hizmet ve uygulamalardan faydalanırken, diğer yönüyle de yine bu teknolojiler üzerinden iktidarlar tarafından özel alanlarında/ev'lerinde izlenebilmekte ve ya gözetlenebilmektedir. Günümüzde devlet iktidarı başta güvenlik gerekçesi olmak üzere gözetim aracıyla “ev”e sızabiliyorken diğer yandan yeni ekonomi bağlamında irili ufaklı kimi şirketler tüketicilere ait enformasyon elde etmek için gözetim aracıyla “ev”e sızmaktadır.

Enformasyon teknolojilerinin iktidarlara gözetim imkânları sağlaması söz konusuysen diğer yandan enformasyon teknolojilerinin kişiler tarafından günlük yaşam içinde kullanımlarının dünyada ve özelde Türkiye’de arttığı, ilgili statiksel verilerden hareketle görülmektedir. Bu iki durumdan hareketle günümüzde gözetimin etkili ve yaygın kullanımının yaygınlaştığı söylenebilir. Günümüzde enformasyon teknolojileri bir gereksinim olarak algılanmakta ve aynı zamanda yeni toplumsal yapıda günlük yaşam pratikleri her geçen gün artarak elektronikleşmektedir. Diğer yandan enformasyon teknolojileri, “ev”in politik ve toplumsal süreçlere çekilip katılmasında temel bir rol oynamıştır. İnternetin sunduğu olanaklar ile birlikte günümüzde kamuoyu oluşturma olanağının toplumsal katılım oranının artmış olduğu düşünülmektedir. İnternet aracıyla kanaatlerini ortaya koyan ve tartışan bireylerle birlikte belirli konularda çeşitli kesimlere karşı baskı oluşturmak ve çözüm üretmek gibi işlevleri de içeren yeni bir kamusal olanağı sunduğu genel kabul görmektedir. Günümüzde, internetin küresel siber alanında mevcut zaman ve mekân kavramları köklü dönüşümler geçirmektedir. Bu kaçınılmaz dönüşümler “ev”i de etkilemekte ve kamusal karşısında başta mahremiyet olmak üzere özel alanın mevcut sınırlarını yitirmekte olduğu konusu sıkça bir tartışma konusu olmaktadır.

İnternetin küresel siber alanında her bir ortam, kamusalılık özelliği kazanıp hemen arkasından gelen başka bir durumla da özel alana dönüşebilmektedir. Örneğin; eskiden evlerin salonlarına davet edilen ve politik tartışmaların da yapıldığı salonlar bu işleviyle kamusalılık özelliği kazanırken misafirlerin ardından özel olma durumuna geçmekteydi. Günümüz toplumlarında ise enformasyon teknolojileri aracılığıyla “ev”de oturup bir sosyal ağ aracılığıyla girilen bir tartışma platformu, binlerce insanın katıldığı bir kamusalılığa dönüşebilmektedir. Bu çerçevede enformasyon teknolojileri etkisiyle dönüşen yeni iletişim ortamlarında kamusalılık bir mekân olmaktan ziyade bir ortam ve bir süreç olarak düşünülebilir. Kamusalılığın, günümüz toplumlarında yeni iletişim ortamlarında ortaya çıkarken kamusal ve özel alanların iç içe geçtiği yeni bir süreç yaşanmaktadır. Nihayetinde internetin siber alanının yeni bir tür kamusal alan olup olmadığı tarihsel süreç içinde ortaya çıkacaktır. Ancak kesin olan, enformasyon teknolojileri aracılığıyla mevcut kamusal alanın genişleyerek “ev”i içine aldığı ve bu süreçte başta devlet otoritesi olmak üzere çeşitli iktidarların enformatik gözetim aracılığıyla “ev”e sızmış olmalarıdır.

Günümüz gözetim sistemlerinin alt yapılarını sağlayan bilgisayar ve internet teknolojileridir. Enformatik gözetimin en önemli kaynağını oluşturan internet teknolojileri sadece gözetimin gücünü artırmakla kalmamış, toplumların sosyo-ekonomik modellemelerinde ve bireyler üzerinde günlük yaşam alışkanlıkları da dâhil birtakım dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönüşümlerden biri de kuşkusuz internet teknolojisinin sunduğu olanaklar ardından insanların neredeyse evlerinden ayrılmadan gündelik hayatlarını geçirebilecekleri bir yaşam tarzı sunmasıdır. Bu ev merkezli yaşam tarzında e-devlet hizmetlerinden e-ticarete, sosyal medya etkileşimlerine kadar elektronik her uygulama “ev”den gerçekleştirilebilmektedir. Ev merkezli bir yaşam güçlenirken diğer yönüyle bu elektronik işlemlerin oluşturduğu izler enformatik gözetim sağlamaktadır. Bu bağlamda günümüz enformasyon teknolojileri iktidarlar için bir gözetim aygıtı ve sağlayıcıları olarak işlev görmektedir. Enformasyon teknolojilerinin birer gözetim araçları olarak kullanılması; internet başta olmak üzere smart televizyonlardan akıllı telefonlara, ev içi güvenlik kameralarına kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte bu tez kapsamında belirtilen enformatik gözetim araçlarına ayrıntılı yer verilmesinin sebebi daha öncede

belirttiğimiz gibi bu teknolojilerin kamusal bağlamında sınır tanımayan gözetleme teknolojileri içindeki ayrıcalıklı yeridir.

Diğer bir nedende Türkiye gibi ülkelerde bu teknolojilerin ev içi ve gündelik hayatta en yaygın şekliyle kullanılan araçlar olmalarıdır. Bu çerçevede ilgili literatürden hareketle çalışmada günümüz enformatik gözetim teknolojileri işitsel, görsel, biyolojik ve kişisel veri gözetimi olarak dört ana başlık altında sınıflandırılıp incelenmiştir. Günümüzde internetin siber alanında gözetim pratiklerinin mevcut kamusal ve özel alan sınırlarını belirsizleştirmekte olduğu teknik özellikleri ve somut örnekler üzerinden desteklenip betimlenmiştir. Bundan hareketle günümüz toplumlarında enformasyon teknolojilerinin etkisiyle “kamusal”ın çeperleri genişlerken, diğer yönden iktidarların enformatik gözetim sistemleri kullanarak bir özel alan olarak “ev”e dek sızdığı, “ev” ve mahremiyet kavramlarını dönüştürdüğü, bireysel hak ve özgürlükleri ihlal ettiği görülmektedir. Günümüzde tüm toplumsal alanlara yayılan gözetim uygulamaları kişilerin özel hayatına müdahale ve denetim niteliği taşıyabileceğinden söz konusu müdahalenin düzeyi, sınırları ve ev’in bu müdahaleler karşısındaki yeni konumunun belirlenmesi sosyal bilimler açısından önem taşımasının yanında, temel insan hak ve özgürlükler açısından tehditler oluşturmaktadır.

Gözetim uygulamalarının, iktidar ilişkileri bağlamında bir toplumsal denetim aygıtı olarak kullanımı, kuşkusuz enformasyon teknolojileri ile başlamış değildir. İnsanlık tarihinin tüm aşamalarında gözetim uygulamaları farklı teknik ve çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Günümüzde yeni olan gözetimin, enformasyon teknolojilerinin gözetime olanak tanıyan yapıları ve yaygın kullanıma sahip olmaları anlamında, bir rutine dönüşmesi ve “ev”i de içine alan tüm toplumsal alanlarda yaygınlık kazanması olmuştur. Ayrıca, sadece devlet iktidarı tarafından değil yeni ekonomi ile birlikte farklı iktidarlarca örneğin; şirketler tarafından da kullanılmasıdır. Gözetimin güvenlik başta olmak üzere olumlu denilebilecek birtakım getirilerinin yanında, iktidarların totaliter eğilimlerini güçlendirmesi, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, mahremiyet ihlallerinin yaygınlaşması, kamusal

alanın ardından özel alan “ev”in de devlet otoritesi karşısında zayıflamasına yol açması gibi olumsuz sonuçları da söz konusudur.

Genel bir değerlendirme yaparsak günümüz toplumlarında bireylerin özel alanlarına ait her tür bilginin devletin ilgili birimlerinin ya da çeşitli şirketlerin bilgisayarlarındaki veri tabanları içinde toplanması, saklanması ve işlenmesi anlamına gelen gözetim toplumunun yükselişi söz konusudur. Diğer yandan özel alan/ev’i de içine alan günümüz gözetim pratikleri; güvenlik, ulusal çıkar, rekabet ya da pazar şartları gerekçeleriyle gerçekleştirilirken kişilerin kendilerine ait ve yasalarca belirlenmiş olan kişisel verilerinin elde edilmeleri, izlenmeleri ve depolanmaları, çeşitli amaçlar için kullanımları kişiler açısından temel insan hak ve özgürlük ihlalleri anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, kişilerin özel alan/ev’lerinde buldukları süre içinde özel hayatlarının, kişisel verilerinin, mahremiyetlerinin gizliliğinin korunmasını ve bu gizliliğe saygı gösterilmesini talep etmelerinin yasalarca kendilerine tanınan hakları oldukları unutulmamalıdır.

Günümüzde bir yanda güvenlik ve rekabet gerekçeleri diğer yandan genel anlamda toplumsal haklar ve özgürlükler karşı karşıya gelmekteyken bu çatışan durum karşısında demokrasi açısından bir denge kurulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gözetimi sadece mahremiyet ihlalleri çerçevesinde değil gözetim sistemlerinin temel insan hak ve özgürlüklerine karşı bir tehdit olarak ele alınması gerekmektedir. Aksi durumda genel olarak toplumsal yaşamda yaşanan dönüşümlerin otoriter yapılar yaratma potansiyelleri doğru değerlendirilmiş olunmaz. Aynı zamanda gözetim sistemleri analiz edilirken unutulmaması gereken sadece sosyolojiden değil; felsefe, ekonomi, psikoloji, hukuk, siyaset, mimari, iletişim, sibernetik ve tıp gibi disiplinlerden yararlanılması gerekliliğidir. Çünkü gözetim konusu çok yönlü yapısıyla disiplinler arası çalışmaları gerektirmektedir. Diğer yandan genelde teknoloji ile toplumsal yaşam arasında yaşanan sorunlar üzerine yasal düzenlemeler yapılmakta ancak hak ve özgürlüklerin korunmasında yetersiz kalmaktadır çünkü enformasyon teknolojileri ile güçlenen gözetim konusunda yaşanan sorunlarda genelde taraf olan devlet iktidarındır. İktidarlar insanlık tarihi boyunca çeşitli gerekçelerle ellerinde bulundurdukları güç aygıtlarını kullanmış ve

geliştirmeye çalışmıştır. Günümüz iktidarlarının gözetim teknolojileri aracılığıyla ulaştıkları izleme ve gözetimden kaynaklanan güçlerini kendi istekleri ile terk etmelerini beklemek gerçekçi bir beklenti gibi görünmemektedir.

Bununla birlikte günümüzde gözetim pratikleri siber alanın içinde kaçınılmaz ve görünmez bir şekilde yer almaktadır. Günümüz gözetim pratikleri yöntem olarak geleneksel gözetimden farklı olarak tüm toplumsal alanları içine almakta ve toplumsal özgürlükler karşısında bir tehdit olarak belirlemektedir. Bu çerçevede, enformatik gözetim teknolojilerinin iyi ya da kötü olması anlamında değil; bu teknolojileri elinde bulunduran iktidarların bu gözetim sistemlerini hangi amaçlarla kullandıkları ve hangi yollarla edindikleri önemlidir. Bu önem “ev”in, özel yaşamın yegâne alanı olması ve enformatik gözetim aracılığıyla bu asli vasfını yitirmeye başladığı yönündeki düşünceleri güçlendirmektedir.

Gözetimin gerekçelerine bakılacak olunursa: Devlet iktidarı başta güvenlik düşüncesini gerekçelendirirken, şirketler rekabete dayalı piyasa koşullarını ve kişiye özel ürün ve hizmet sunumunu gerekçelendirmektedir. Ayrıca, enformatik gözetim pratikleri enformasyon teknolojileri aracılığıyla özel alan/ev’de dâhil olmak üzere toplumun tüm alanlarına yayılırken diğer yönden ise gözetim enformasyon teknolojileriyle iz bırakmayan bir nitelik kazanmıştır. Bununla birlikte sorunu içinden daha çıkılmaz kılan ise günümüz toplumlarında günlük yaşamın temel bir enstrümanına dönüşen enformasyon teknolojilerinin yaygın kullanımı oluşturmaktadır. Kişilerin enformasyon teknolojilerini “ev”de dâhil günlük yaşamda kullanma ve yararlanma gereksinimleri, gözetim sistemlerinin bir anlamda üreticisi ve dağıtıcısı olmalarına neden olmuştur.

Günümüz toplumlarında kişilerin, devlet tarafından vatandaş, işveren tarafından çalışan, yeni ekonomi bağlamında tüketici varlığıyla farklı açılardan gözetime maruz kalması gündelik yaşamda dâhil toplumu gözetim altına alırken, bu gözetimi mümkün kılan enformasyon teknolojileri ve bu teknolojiler üzerinden uygulanan yeni gözetim teknik ve pratikleri neden olmaktadır. Günümüz gözetim sistemlerini, enformasyon teknolojilerinin yaygın kullanımı ve gözetime sağladığı olanaklar çerçevesinde düşünmek eksik ve yanıltıcı olacaktır. Bilgi ve iktidar

ilişkileri başta olmak üzere temel insan hak ve özgürlükleri ile birlikte sorunu konumlandırmak gözetimin günümüzde “ev”e kadar ulaştığı noktada daha doğru bir konumlandırma olacaktır. Ayrıca bu çalışmada günümüz gözetimi bağlamında bir problem olarak ele alınan kamusal ve özel alan birbirine tercih edilecek alanlar değildir. Tarihsel bağlamında görüldüğü üzere özel alan kamusal alanın bir teminatı, sağlıklı işleyişinin bir dinamosu gibi işlev üstlenirken bunun tersi de aynı oranda geçerlidir. Ancak kamusal alan sınırlarını enformasyon teknolojileri ve bu teknolojiler üzerinden enformatik gözetim aracıyla özel alan/ev’i içine alarak genişlettiği ölçüde kendi yok oluşuna ve “ev”in bir özel alan olarak ortadan kalmasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda kamusal alan olarak genişlediği ve özel alanı içine aldığı ölçüde, kendi demokratik mevcudiyetini de yitirmektedir. Enformasyon teknolojilerinin etkisiyle siyasi ve ekonomik meseleler “ev”e taşınırken yine bu teknolojilerinin devlet iktidarı tarafından izlenebilmesi sonucunda kamusal otorite “ev”e sızmaktadır. Günümüzde özel alan ile kamusal alan birbirine karışıp içi içe geçişlerin olduğu bu yeni süreçte demokratik toplum yapısının zayıflayıp totaliter yapıların ve toplumsal denetimin güçleneceği düşünceleri yaygınlaşmaktadır.

Kamusal alana dönük eylemler, yasalara uygunluk bağlamında denetlenebilir ve gerekiyorsa bu eylemlerden dolayı ceza verilebilir. Ancak günümüz toplumlarında bireyler “ev”lerinden enformasyon teknolojileri aracıyla yeni kamusal olarak nitelenen internetin siber alanına katılabilmekte ve çeşitli tehditler (örneğin siber saldırılar) barındırabilmesi anlamında ne yaptığı iktidarın bizatihi mevcudiyetinin devamlılığını ilgilendirebildiği için “risk unsuru” olarak görülebilmektedir. Bu nedenle devlet iktidarı istihbarat ve gözetime dayalı denetim alanını” ev”e dek genişletmiştir. Ayrıca günümüz gözetim pratiklerinin tartışılır duruma gelmesi mahremiyet ihlalleriyle sıkça gündeme gelmektedir. Gözetim mahremiyet bağlamında, kişisel verilerin korunması, özel alan ve özel yaşamın gizliliğiyle ilgili olarak yasal düzenlemeler çerçevesinde gündeme gelmektedir. Ancak bu düzenlemeler günümüz enformatik gözetimin iz bırakmayan niteliği karşısında genelde bir koruma sağlamadığı ve mevcut düzenlemelerin yeniden ele alınmasını gerektirmektedir.

Günümüzde “ev”den siber uzaya her yolculuğun elektronik izleri, iktidarları “ev”e çağırarak sonuçlanabilir. İktidarlar güçlerini ve denetim yollarını bu elektronik izlerin içinde keşfettikçe özel yaşamın kabuğu olan ev kırılmakta ve içinde barındırıp koruduğu düşünülen mahremiyet çürümektedir. Yerleşmeyle başlayan insanlık tarihinde özel yaşamın kabuğu haline dönüşen ev, günümüzde enformatik gözetimle izlenebilmekte ve bu anlamda iktidarların denetim alanına katılmaktadır. Bu bağlamda ev tüm insanlık tarihi boyunca genel kabul gören bir özerklik ve mahremiyet alanı olma gibi niteliklerini yitirmektedir.

Sonuç olarak; internet ve özellikle sosyal medya uygulamalarıyla kamusal alan “ev”e taşınıp genişlerken yine bu uygulamalar aracılığıyla kişilere ait veriler genel anlamda mahremiyet, kamusal alana taşınmaktadır. Bu iki yönlü süreç içerisinde özel alan “kamusal” a, kamusal alan ise özel alana katılmakta ve iç içe geçişlerin olduğu yeni bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreçte iktidarlar gerek ekonomik gerekse istihbarat amacıyla enformasyon teknolojileri üzerinden gözetim pratikleriyle özel alan/ev’e sızmaktadır. Gözetim insanlık tarihi kadar eski bir kavram olsa da günümüz gözetiminin karşı ütopyalarda olduğu gibi özel yaşam alanı/ev’e dek sızmasının toplumsal neden ve sonuçları üzerine dikkat çeken bu tez, bu konuda yapılacak sonraki araştırmalara küçük bir katkı olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

a) Kitaplar:

Andersen, Arthur; *Yönetim ve İnsan Kaynakları Danışmanlığı Ltd. Şti. değişim.tr İnternette Gelişimde Türkiye*, İş Bankası Yay. İstanbul 2001.

Ağaoğluları. Mehmet Ali; *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Yay. Ankara 2004.

Alfred, Sauvy; *Bürolar ve Bürokrasi*; Çev. Yıldızhan Yayla, Gelişim Yay. İstanbul 1975.

Althusser, Louis; *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yay. İstanbul 2003.

Arendt, Hannah; *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır S.Şener, İletişim Yay. İstanbul 1994.

Atabek, Ümit; *İletişim ve Teknoloji*, Seçkin Yay. Ankara 2001.

Akay, Ali; *Şirket Toplumu-Denetim Toplumu Üzerine*, Barış Başaran(Ed.) *Gilles Deleuze'de Toplum ve Denetim*, Bağlam Yay. İstanbul 2005.

Aydın, Emin Doğan; *Değişen Bilgi Toplumu*, Beta Yay. İstanbul 1996.

Aydoğan, Filiz; *İkinci Medya Çağında Gözetim ve Kamusal Alan Paradoksunda İnternet*, Alfa Yay. İstanbul.

Aziz, Aysel; *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yay. Ankara 2008.

Bachelard, Gaston; *Uzamın Poetikası*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yay. İstanbul 2008.

Baldini, Massimo; *İletişim Tarihi*, Çev. Gül Batuş, Avcıol Yay. İstanbul 2000.

Baudrillard, Jean; *Kusursuz Cinayet*, Çev. Necmettin Sevil, Ayrıntı Yay. İstanbul 2006.

Baudrillard, Jean; *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazan Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yay. İstanbul 2008.

Bauman, Zygmunt ve Lyon, David; *Akışkan Gözetim*, Çev. Erçin Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013.

Bauman, Zygmunt; *Özgürlük*, Çev. Vasıf Erenus, Sarmal Yay. İstanbul 1997.

Bauman, Zygmunt; *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay. İstanbul 2012.

- Bauman, Zygmunt; *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, Çev. Kemal Atakay, Metis Yay. İstanbul 2003.
- Bauman, Zygmunt; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay. İstanbul 1998.
- Bell, Daniel; *İletişim Teknolojisi: Gidişat Daha İyiye mi Yoksa Daha Kötüye mi?*, Çev. K.Ahmet Sevimli, Asa Yay. Bursa 2001.
- Bektaş, Arsev; *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, Bağlam Yay. İstanbul 1996.
- Berger, John; *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yay. İstanbul 2006.
- Belek, İlker; *Marxist Bakış Açısıyla Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi*, Sorun Yay. İstanbul 1993.
- Bildirici, Faruk; *Gizli Kulaklar Ülkesi*, İletişim Yay. İstanbul 1998.
- Burton, Graeme; *Görünenden Fazlası*, Çev. Nefin Dinç, Alan Yay. Ankara 1995.
- Bozkurt, Veysel; *Endüstriyel, Post Endüstriyel Dönüşüm*, Alfa Aktüel Yay. Bursa 2009.
- Bozkurt, Veysel ve Ş.Baştürk; *Bilgi Toplumu ve Türkiye, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Edt: Memet Zencirkıran, Dora Yay. Bursa 2012.
- Castells, Manuel; *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (Ağ Toplumunun Yükselişi)*, Çev. Ebru Kılınç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2005.
- Chomsky, Noam ve Herman Edward S.; *Rızanın İmalatı, Kitle Medyasının Ekonomik Politikası*, Çev. Ender Abadoğlu, Aram Yay. İstanbul 2006.
- Colomina, Beatriz; *Mahremiyet ve Kamusal Alan*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yay. İstanbul 2011
- Defne Suman; *Feminizm, İslam ve Kamusal Alan, İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Der: Nilüfer Göle, Metis Yay. İstanbul 2000.
- Drucker, Peter Ferdinand; *Değişim Çağının Yönetimi*, Çev. Zülfü Dicleli, Henkel Yay. İstanbul 1995.
- Dolgun, Uğur; *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu – Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Ötüken Neşriyat A.Ş.Yay. İstanbul 2008.
- Dolgun, Uğur; *İşte Büyük Birader*, Hayy Kitap, İstanbul 2005.
- Ebestein, William; *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şule Yay. İstanbul 1996.

Enis, Coşkun; *Küresel Gözaltı*, Ümit Yay. Ankara 2000.

Erdut, Zeki; *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*, Dokuz Eylül Yay. İzmir 2002.

Ersanel, Nedret; *Siber İstihbarat: Sanal ve Dijital Casusluğun Anatomisi*, Asam Yay. Ankara 2001.

Fabrizio Calvi-Thierry Pfister; *Washington'un Gözü*, Çev: T. Keşoğlu, Doruk Yay. Ankara 1997.

Forester, John; *Habermas'ın İletişim Toplum Kuramı, Kitle İletişim Kuramları*, Der. ve Çev. Erol Mutlu, Ütopya Yay. Ankara 2005.

Foucault, Michel; *Büyük Kapatılma*, Çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları. İstanbul 2011.

Foucault, Michel; *İktidarın Gözü*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay. İstanbul 2003.

Foucault, Michel; *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

Foucault, Michel; *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, Birey Yay. İstanbul 1999.

Foucault, Michel; *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden-O. Akınhay, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011

Foucault, Michel; *İktidarın gözü-seçme yazılar(4)*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay. İstanbul 2007.

Foucault, Michel; *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi. Ankara 2006,

Foucault, Michel; *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1995.

Geray, Haluk; *İletişim ve Teknoloji: Uluslar arası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları*, Ütopya Yay. Ankara 2003.

Giddens, Anthony; *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yay. İstanbul 2008.

Giddens,Anthony; *Modernliğin Sonuçları*, Çev: E.Kuşdil, Ayrıntı Yay. İstanbul 1998.

Giddens, Anthony; *Mahremiyetin Dönüşümü-Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, Çev. İdris Şahin, Ayrıntı Yay. İstanbul 2010.

Ginsborg, Paul; *Gündelik Hayat Politikaları*, Çev. Muhsin Ö. Mengüşoğlu, Açılım Kitap. İstanbul 2010.

Gordon, Marshall; *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınbay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay. Ankara 1999.

Güven, Sevgi Kesim; *Gözetim Toplumsal Meşruiyet*, Hüseyin Köse (Ed.), *Medya Mahrem*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011.

Gürbilek, Nurdan; *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yay. İstanbul 2001.

Göle, Nilüfer; *Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak. İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Der. Nilüfer Göle, Metis Yay. İstanbul 2000.

Gönültaş, Nuh ve Günaydın, Eşref; *Dijital Röntgenci: Sam Amcanın Soğuk Nefesi*, Karakutu Yay. İstanbul 2003.

Habermas, Jürgen; *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yay. İstanbul 2010.

Harvey, David; *Post modernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yay. İstanbul 2003.

Hansen, Miriam; *Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin 'Kamusal Alan ve Tecrübe'si: Değişken Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar, Kamusal Alan içinde*, Der. ve Çev. Meral Özbek, Hil Yay. İstanbul 2004.

Heidegger, Martin; *Varlık ve Zaman*, Çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.

Heper, Metin; *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. Nalân Soyarık, Doğu Batı Yay. İstanbul 2006.

Huxley, Aldous; *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yay. İstanbul 2002.

İnsel, Ahmet; *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yay. İstanbul 1995.

Kara, Tolga; *Yeni Ekonomi Kavramı ve Basın İşletmelerindeki Etkisi*, O. Kaymakçı (Ed.), *Küreselleşme Üzerine Notlar*, Nobel Yay. İstanbul 2007.

Keefe, Patrick Radden; *Echelon: Dünyayı Dinleyen İstihbarat Örgütleri*, Defne Yay. İstanbul 2006.

Kırçova, İbrahim; *E-Devlet Uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri*, İstanbul Ticaret Odası Yay. İstanbul 2003.

Kılıçoğlu, Ahmet; *Şeref Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılarından Hukuksal Sorumluluk*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. Ankara 1993.

Kant, Immanuel; *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt, Seçilmiş Yazılar*, Çev. Nejat, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Kumar, Krishan; *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev. Mehmet Küçük, Dost Kitabevi, Ankara 1999.

Köse, Hüseyin; *Medya Mahrem*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011

Lefebvre, Henri; *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. I.Gürbüz, Metis Yay. İstanbul 1998.

Lyon, David; *Gözetlenen Toplum, Günlük Hayatı Kontrol Etmek*, Çev. Gözde Soykan, Kalkedon Yay. İstanbul 2006.

Lyon, David; *Elektronik Göz, Gözetim Toplumunun Yükselişi*, Çev. Dilek Hattatoğlu, Sarmal Yay. İstanbul 1997.

Marx, Karl; *1844 El Yazmaları*, Çev. K. Somer ve B. Erdost, Sol Yay. Ankara 2003.

Marx, Karl; *Kapital I*, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yay. Ankara 1978.

Mattelart, Armand ve Michele; *İletişim Kuramları Tarihi*, Çev. Merih Zillioğlu, İletişim Yay. İstanbul 2006.

Mattelart, Armand; *İletişim ve İletişim Araçları: Tehlikeli Bir Konu, Medya Dünyası*, Edt: Jean-Marie Charon, Çev. Oya Tatlıpınar, İletişim Yay. İstanbul 1992.

Moseley, Alexander; *A'dan Z'ye Felsefe*, Çev. Ali Süha, NTV Yay. İstanbul 2010.

McLuhan, Marshall ve Fiore Q.; *Yaradığımız Medya*, Çev. Ünsal Oskay, Merkez Yay. İstanbul 2005.

Nursal, Necati, Ataç, Selcen; *Denetimli Serbestlik ve Yardım Sistemi*, Yetkin Yay. Ankara 2006.

Öncü Ayşe ve Weyland Petra; *Mekân, Kültür, İktidar. Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, İletişim Yay. İstanbul 2007.

Nietzsche, Friedrich Wilhelm; *Putların Alacakaranlığı*, Çev. Hüseyin Kaytan, Tüm zamanlar Yay. İstanbul 2000.

Orwell, George; *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Celal Üster, Can Yay. İstanbul 2008.

Özbek, Meral; *Kamusal Alanın Sınırları, Kamusal Alan*, Ed. Meral Özbek, Hil Yay. İstanbul 2004

Ömer Çaha; *İdeolojik Kamusal Alanın Krizi, Açık Toplum Yazıları*, Liberte Yay. Ankara 2004.

Özsunay, Ergun; *Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. İstanbul 1979.

Peters John D ve Cmiel Kenneth; *Medya Etiği ve Kamusal Alan*, Çev. Ümit Hüsref Yolsal, Der: Süleyman Ürvan, Ark Yay. Ankara 1997.

Preserved, Smith; *Rönesans ve Reform Çağı*, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul 2001.

Prost, Antoine; *Özel Hayatın Tarihi*, Hazırlayanlar, Aries, P. Duby, G. Çev. Turhan Ilgaz, *Özel Hayatın Sınırları Ve Alanları*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2008.

Rigel, Nurdoğan; (Ed.), *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*, Su Yay. İstanbul 2005.

Sartori, Giovanni; *Görmenin İktidarı, (Homo Videns) Gören İnsan*, Çev. Gül Baltuş ve Bahar Ulukan, Karakutu Yay. İstanbul 2004.

Sennett, Richard; *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay. İstanbul 2008.

Sennett, Richard; *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak ve Tamer Tosun, Ayrıntı Yay. İstanbul 2010.

Sennett, Richard; *Gözün Vicdanı*, Çev. S. Seithabiboğlu ve C. Kurultay, Ayrıntı Yay. İstanbul 1999.

Taylor, Charles; *Modernliğin Sıkıntıları*, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yay. İstanbul 1995.

Toffler, Alvin; *Üçüncü Dalga*, Çev. Ali Seden, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1981.

Toffler, Alvin; *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Çev. Belkıs Çorakçı, Altın Yay. İstanbul 1992.

Törenli, Nurcan; *Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*, Bilim ve Sanat Yay, Ankara 2004.

Törenli, Nurcan; *Yeni Medya Yeni İletişim Ortamları*, Bilim ve Sanat Yay. Ankara 2005, s.237.

Virilio, Paul; *Enformasyon Bombası*, Çev. Kaya Şahin, Metis Yay. İstanbul 2003.

Virilio, Paul; *Hız ve Politika*, Çev. Meltem Cansever, Metis Yay. İstanbul 1998.

Victorian, Armen; *Beyin Kontrolü*, Çev. Mustafa Mencütekin, Timaş Yay. İstanbul 2001.

Weber, Max; *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay. İstanbul 1998.

Yazıcıoğlu, Yılmaz; *Bilgisayar Suçları*, Alfa Yay. İstanbul 1997.

Yıldırım Ali ve Şimşek Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yay. Ankara 2003.

Zamyetin, Yevgeni; *Biz*, Çev. Füsün Tülek, Ayrıntı Yay. İstanbul 1996.

b) Süreli Yayınlar (Dergi ve Kitaplardaki Makaleler):

Adorno, W.Theodor .’’Minima Moralia’dan Seçme Parçalar’’, Çev: Orhan Koçak, *Defter Dergisi*, S. 18, İstanbul 1997, s.130-139.

Akı, Volkan.’’Biri Bizi Gözetliyor!’’, *Toplumbilim Dergisi*, S.14, İstanbul 2001, s.175-180.

Aksoy, Asu. ‘‘İnternet ve Demokrasi’’, *Diyalog Dergisi*, S.1, Ankara 1996, s.159-170.

Akşit, Elif Ekin. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu Ve Türkiye’de Kamusal Alan Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları’’, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 64 (1), Ankara 2009, s.1-21.

Aksu, Bora. ‘‘Kamusal Alan/Özel Alan: Mahrumiyet-Özgürleşme İkileminin Ötesi’’, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.75, İstanbul 1997, s.94-119.

Biber, Ayhan. ‘‘Türkiye’de Sivil Alanın Darlığının Tarihsel Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme’’, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 3, Ankara 2009, s.27-42.

Bozkurt, Veysel. ‘‘Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?’’ *Birikim Dergisi*, S.136, İstanbul 2000, 69-74.

Çaha, Ömer. ‘‘İdeolojik Kamusal Alanın Sivil Kamusal Alan Dönüşümü’’, *Doğu Batı*, S.5, Ankara 1999, s.81-103.

Çaha, Ömer. ‘‘Mahrem Kamusal Alan’’, *Sivil Toplum Dergisi*, S.2, İstanbul 2003, s.79-88.

Çetinkaya, Y. Doğan. ‘‘1908 Devrimi’nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm’’, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, İstanbul 2008, s.125-139.

Demir, Şeyhmus ve Sesli, Mutlu. ‘‘Kamusal Alan (Türkiye’de Kamusal Alan Kavramlaştırılmasının Muhtevası: Tektiplilik mi, Çoğulculuk mu?’’), *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1, Eskişehir 2007, s.273-292.

Demirel, Demokaan. ‘‘E-Devlet ve Dünya Örnekleri’’, *Sayıştay Dergisi*, S.61, Ankara 2006, s.83-118.

Dilmen, Necmi Emel. Ögüt, Sertaç. “Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşime İletişimsel Bilişim Yaklaşımı”, *Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitabı*, Marmara Üniversitesi, 1-3-Kasım İstanbul 2006, s.22.

Duran, Mehmet. “Büyük Gözaltı, Gözetleyen Devlet”, *NTV Bilim*, S.2, İstanbul 2009, s.24-39.

Efe, Baştürk. “İktidar, Yönetimsellik Güvenlik”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14, Isparta 2012, s.65-78.

Erdem, Fasııl Hüsnü, Müdahale, Mücadele ve Müzakere Mekânı Olarak Kamusal Alan, *Köprü dergisi*, S.99, İstanbul 2007, s.10.

Göker, Aykut. “Bilim ve Teknoloji Politikalarına Giriş İçin Enformasyon Toplumu Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım Denemesi”, *Mülkiye Dergisi*, Ankara 2009, s. 27-66. [Internet, www.pdf]

Karakehya, Hakan. “Gözetim ve Suçla Mücadele”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.58, Ankara 2009, s.319-358

McChesney, Robert Waterman. “Eleştirel Perspektiften Yeni Medya”, Çev. Filiz Aydoğan (Akt.) *Marmara İletişim Dergisi*, S.15, İstanbul 2009, s.186-194.

Mutlu, Mustafa. *İnternet ve Demokratik Katılım*”, *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı, (1-3 Kasım 2006 İstanbul)*, s.247-253.

Nietzsche, Friedrich W. Çev. Dürrin Tunç, “Defterlerden”, “Okular’ Değişler ve Değişimler”, *Cogito Dergisi*, S:25, İstanbul 2001, s.175-204

Öztürk, Serdar. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanın Dinamikleri”, *İletişim Dergisi*, S.21, İstanbul 2005, s.95-124.

Stratton, John. “Siber alan ve Kültürün Küreselleştirilmesi”, *Cogito Dergisi*, S.30, İstanbul 2002, s.77-89

Tataroğlu, Muhiddin. “E-Devlette Bilgi İletişim Teknolojilerinden Kaynaklanan Etik Sorunlar”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, S.520, Muğla 2008, s.63 71.

Yükselbaba, Ülker. “Kamusal Alan Modelleri Ve Bu Modellerin Bağlıları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, S.2, İstanbul 2008, s.227-272

Yüksel, Mehmet. Mahremiyet Hakkı ve Sosyo Tarihsel Gelişimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S.58, Ankara 2003, s.182-189.

c) İnternet Kaynakları

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=g%F6zetim&ayn=tam>

http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0833040#m_en_gb0833040

<http://bilgitoplumu.blogspot.com/2004/12/mchel-foucault-ve-iktidar-zmlemesi.html>

Nilüfer Talu, “Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey”,
http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2010/cilt27/sayi_2/141-171.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Distopya>

<http://www.taraf.com.tr/haber-televizyon-da-sizi-izliyormus130965.html>

130965bagimsizrehberler.blogcu.com/cesur-yeni-dunya-ya-cesurca.../8790334

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25213509/>

<http://tdkterim.gov.tr/bts/>

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186027>

<http://www.caginpolicisi.com.tr/30/44-45-46-47.htm>

http://globalmediajournaltr.Yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_5._sayi_Guz_2012/pdf/

tr.wikipedia.org/wiki/Kiklop

http://erilkent.blogspot.com/2007/11/denetim-toplumlar-konusunda-bir-ek_02.html

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=860>

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/home>

<http://bihtergunal.blogspot.com/2011/02/evin-halleri-uzerine.html>

<http://mimaritasarimvelestiri.wordpress.com/2012/05/22/modern-dunyada-bireyin-mahremiyeti-ve-kamusallik-iliskisi-uzerine-adolf-loos-ve-le-corbusier-uzerinden-degerlendirme-2/>

<http://inet-tr.org.tr/inetconf5/tammetin/bozkurt-yam.do>

<http://www.cnnturk.com/dunya/abddeki-izleme-skandalinda-yeni-gelisme>

<http://www.dunyabulteni.net/amerika/282953/abd-nsanin-izleme-programini-savundu>

<http://www.orgtr.org/tr/turk-ceza-kanunu-5237-sayili-kanun-madde132140>

<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013/12/08/abd-yildir-telefonlari-dinliyor>

<http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/11/22/bankada-avuc-ici-donemi>

<http://www.taraf.com.tr/haber-yazdir-125808.html>

http://www.radikal.com.tr/dunya/nsa_g_20ye_de_misafir_oldu-1163353

http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/privacy/docs/95-46-ce/dir1995-46_part1_en.pdf

<http://www.dunya.com/turkiyede-kisisel-verilerin-korunmasi-219160h.htm>

http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010.07.28/yetmis_milyon_kisinin_kimlik_bilgileri_calindi

<http://sosyalmedya.co/julian-assange-facebook/>

<https://www.hayatininkitabi.com/stepa>

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup_can/yazik_cok_yazik-1074468

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=1024043&Date=22.04.2011&CategoryID=97>

<http://nediyor.com/2014/07/21/erdogan-tibi-mite-devredecegi>

<http://cep.hurriyet.com.tr/detay/26993684>

<http://www.dunyabulteni.net/amerika/282953/abd-nsanin-izleme-programini-savundu>

<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013/12/08/abd-yildir-telefonlari-dinliyor>

<http://www.mebpersonelleri.com/okul/skylock-yer-tespit-etme-programi-skylock-cep-telefonu-yazilimi-h6385.html>

<http://t24.com.tr/haber/turkiye-internet-kullaniminda-avrupayi-gecti,169577>

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/21271502.asp>

<http://www.microsoft.com/turkiye/basinodasi/>

<http://www.androidpit.com.tr/nfc-teknolojisi-nedir-nasil-calisir>

http://www.radikal.com.tr/turkiye/1_aralikta_kimliklere_biyometrik_dogrulama_geliyor-1163081

<http://www.haberturk.com/polemik/haber/900283-avuc-ici-damar-izi-uygulamasi-fisleme-midir?>

<http://www.antalyaincilkilisesi.com/dua-etti287imizde.html>

http://www.kuranmeali.org/4/nisa_suresi/58.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx

<http://www.reitix.com/Makaleler/Gormek-ile-ilgili-Soylenmis-Guzel-Sozler/ID=986>

<http://blog.radikal.com.tr/politika/valilik-her-isteyen-ermeni-olamaz-diye-buyurmus-42425>

<http://gundem.bugun.com.tr/tbmm-den-tarihi-fisleme-karari-haberi/216092>

http://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_04_2013.pdf

http://www.bkm.com.tr/basin/bultenler/bkm_20130923.pdf

<http://www.pressmedya.com/dosya/2902/11-eylul-dosyasi-saldirilarin-abd-ve-dunyaya-etkileri-bolum-2.html>

<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5402.html>

<http://www.aksam.com.tr/guncel/denetimli-serbestlikten-439-bin-kisi-faydalandi--149909h/haber-149909>

http://bilgicagi.com/Yazilar/15558-akilli-televizyonlarda_korkutan_iddia.aspx

<http://www.hurriyet.com.tr/planet/24460371.asp>

http://turkish.ruvr.ru/2013_06_12/ABD-hukumeti-aleyhine-kitleselel-gozetim-nedeniyle-dava-acildi/

<http://www.mit.edu/gtmarx/nicolin5.html>

http://www.sgk.gov.tr/wps/wcm/connect/18e6fa45-da5d-43ac-adba22a438c40480/ssk_biyometri_20131205.pdf?MOD=AJPERES

<http://www.haberturk.com/polemik/haber/900283-avuc-ici-damar-izi-uygulamasi-fisleme-midir?>

<http://blog.checkmatetr.com/uluslararası-telekomunikasyon-birliği-itu-dünyanın-internet-haritasını-yayınladı/>

<http://www.epic.org/privacy/carnivore>

<http://www.web.mit.edu/gtmarx/www/privantt.html>

www.mit.edu/gtmarx/nicolin5.html

<http://mevlana.sozleri.tv/insan-gozden-ibarettir-aslinda-geri-kalan-cesettir-goz-ise-ancak-gercek-dostu-gorendir-mevlana/>

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/bahir_selcuk_yunus_emre_bakma_gorme_bicimleri.pdf

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25551452/>

<http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/11/22/bankada-avuc-ici-donemi>

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Elazığ ilinde, lise eğitimini Mersin Gazi Lise'sinde tamamladı.

2001 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 2002 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde Sınıf Öğretmenliği eğitimi alarak yine 2002 tarihinde Mardin iline sınıf öğretmeni olarak atandı. 2007 yılında Felsefe Grubu Öğretmenliği'ne geçti.

Artuklu Üniversitesi 'Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda "Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna Ev'in Kamusal'a Dönüşümü" konulu yüksek lisans eğitimini 2015 yılında tamamladı. Halen Mardin ili Artuklu ilçesinde 75.Yıl Cumhuriyet Mesleki Teknik Anadolu Lisesi'nde felsefe grubu öğretmeni olarak ders vermektedir.